

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА  
ЦЕНТР РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Економіко-управлінські аспекти  
функціонування та розвитку суб'єктів  
господарювання  
Том 2**

(колективна монографія)

Кам'янець-Подільський – 2020

**УДК 658:005(082)**

**ББК 65.291.212**

**Е 45**

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради  
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,  
протокол №12 від 26 грудня 2019 р.*

**Рецензенти:**

*Галушка З.І.* – доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

*Небрат В.В.* – доктор економічних наук, завідувач відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;

*Ткачук В.В.* – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства, декан економічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

**Е 45 Економіко-управлінські аспекти функціонування та розвитку суб'єктів господарювання. Том 2.** / За ред. проф. І.В. Ящишиної. – Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А. С., 2020. – 192 с.

**ISBN 978-617-7773-06-0**

Монографія містить результати індивідуальних досліджень, які виконані науково-педагогічним працівниками кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в межах комплексної ініціативної теми «Особливості функціонування і прогнозування розвитку суб'єктів господарювання в сучасних умовах» (№ 0113U004345).

Розрахована на широке коло науковців, фахівців, державних службовців, аспірантів та студентів.

**ISBN 978-617-7773-06-0**

**УДК 658:005(082)**

**ББК 65.291.212**

© К-ПНУ ім. Івана Огієнка, 2020

## ЗМІСТ

<b>Вступ</b> .....	4
<b>Боднарчук Т.Л.</b> Історико-економічний аналіз розвитку біржової торгівлі в Україні.....	6
<b>Свідер О.П.</b> Формування механізму державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці.....	27
<b>Мазур Н.А.</b> Державний фінансовий контроль в Україні: стан та ефективність	52
<b>Ящишина І.В.</b> Соціалізаційна направленість державних стратегічних документів інноваційного розвитку суб'єктів господарювання України.....	65
<b>Семенець І.В.</b> Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.....	87
<b>Матвейчук Л.О.</b> Розвиток цифрової взаємодії суб'єктів господарювання з державними органами.....	103
<b>Олійник О.С.</b> Пакування товарів в умовах інформаційно- інноваційних змін в діяльності суб'єктів господарювання.....	111
<b>Буторіна В.Б.</b> Рекламний ринок України: еволюція та сучасні тенденції розвитку.....	129
<b>Кушнір О.К.</b> Дослідження особливостей діяльності суб'єктів господарювання будівельної галузі регіону.....	149
<b>Чаплінський В.Р.</b> Міжнародна трудова міграція та її вплив на макро- і мікроекономічні процеси.....	170

## ВСТУП

Монографія є логічним завершенням досліджень авторського колективу науково-педагогічних працівників кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за комплексною ініціативною темою «Особливості функціонування і прогнозування розвитку суб'єктів господарювання в сучасних умовах» (№ 0113U004345).

Актуальним продовженням проведених раніше досліджень та їх результатів, викладених в томі 1, виступає розгляд питань, які висвітлюють окремі проблеми діяльності суб'єктів господарювання і їх державного регулювання.

Монографію розпочинає аналіз історичних засад зародження та розвитку біржової торгівлі в Україні. Далі розглянуто низку аспектів державного регулювання функціонування сучасних суб'єктів господарювання, зокрема щодо нарощування ефективності прямого іноземного інвестування, державного фінансового контролю, соціальної спрямованості державного стратегування інноваційного розвитку, характеристики оподаткування доходів фізичних осіб. На основі проведених досліджень виявлено проблемні моменти і сформовано основні напрямки вдосконалення окремих сторін державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання України. Особливої уваги заслуговує аналіз характерних рис електронної взаємодії між державою та підприємницьким сектором в умовах формування інформаційної економіки.

Продовжує тему цифровізації сучасних економічних відносин вивчення тенденцій пакування та маркування товарів, що обумовлені інноваційним розвитком виробників та інформатизацією ринків збуту. Дослідники визначають, що на діяльність суб'єктів господарювання суттєво впливають зміни на ринку реклами. Проаналізовано розвиток рекламного ринку України, систематизовано його періодизацію; проведено аналіз динаміки структури рекламно-комунікаційного ринку; виявлено основні тренди, які виступають екзогенними чинниками розвитку виробничої, збутової та комерційної діяльності суб'єктів господарювання.

Досліджено особливості функціонування будівельної галузі, що здійснює вплив на загальне соціально-економічне зростання економіки регіону в умовах змін. Проведено компонентний аналіз діяльності суб'єктів господарювання галузі, визначено основні напрямки інноваційних перетворень та виявлено стимулюючі і дестимулюючі чинники розвитку. Проаналізовано вплив міграційних процесів, зокрема

молодіжної міграції на економічну ситуацію на макро- та мікроекономічному рівні.

Не претендуючи на загальну вичерпність аналізу окресленої тематики сподіваємось, що теоретичні й прикладні узагальнення, висновки та рекомендації авторського колективу монографії, будуть цікавими науковцям і практикам.

## ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Інформаційно-інноваційні зміни світової економіки створюють умови для трансформації й вітчизняної економічної системи, зокрема, у напрямі розбудови ринкового середовища. Важливим його елементом на сьогодні є біржі, які виступають індикатором економічного розвитку, стану ринкової кон'юнктури, рівня конкурентоспроможності національного виробника, а також відіграють важливу інституційну роль у розширенні зовнішньоекономічного співробітництва країни. Аграрно-сировинний характер вітчизняного господарства посилює значимість товарних бірж у торгівлі паливно-енергетичними ресурсами, сировиною, сільськогосподарською продукцією (особливо зерном) тощо. Фондові та валютні біржі є вагомим джерелом інвестицій у вітчизняний бізнес, а також механізмом інтеграції країни до стрімко зростаючого світового фінансового ринку. Однак, на сьогодні розвиток української біржової торгівлі ускладнений низкою проблем, серед яких варто відмітити такі: брак належного державного регулювання та контролю біржових операцій, монополізація та «олігархізація» ринків стратегічних товарів, скорочення обсягу біржової торгівлі та зниження кількості її учасників, відсутність прозорого ціноутворення та відносна закритість біржових торгів, низький рівень становлення електронних форм функціонування біржових інститутів тощо. Подальший розвиток ринкової економіки України на цивілізаційних засадах, реалізація інтеграційних пріоритетів та перспектив щодо посилення взаємодії з країнами-лідерами (ЄС, США, Китай), де біржі є невід'ємним елементом економічного середовища, вимагають вироблення ефективного механізму розбудови вітчизняного біржового ринку. При цьому, актуальним стає не лише дослідження сучасного рівня розвитку вітчизняної біржової торгівлі, але й звернення до історичних витоків становлення біржової справи в Україні. Саме ретроспективний аналіз проблеми подекуди дає відповіді на вагомі питання сьогодення, а отриманий результат дослідження економічних явищ і процесів визначає напрями їхнього подальшого розвитку.

Біржі як елемент ринкової інфраструктури набули поширення на теренах України у ХІХ – на початку ХХ ст., чому сприяли загальна модернізація економічного середовища, розвиток різних організаційно-правових форм підприємництва, концентрація та зрощення промислово-

фінансового капіталу, інтенсифікація зовнішньоторговельних зв'язків та внутрішньої комерційної діяльності (насамперед, розвиток ярмаркової торгівлі), економічна політика уряду тощо. Зокрема, щодо останнього слід відмітити: державна влада досить прихильно ставилася до появи такого ринкового інституту на теренах Російської імперії, хоча й не пришвидшувала даний процес. Біржі поступово стали невід'ємним елементом підприємницького середовища: тут здійснювалася гуртова купівля-продаж товарів, страхування суден, проводилися операції з державними та приватними цінними паперами, валютою, дорогоцінними металами тощо.

У вітчизняній та іноземній економічній практиці біржі відігравали надзвичайно важливу роль. Зокрема, у праці одного з науковців XIX ст. В. Судейкіна знаходимо цікаве трактування значення тогочасних бірж: «вони виступають барометром політичного та економічного стану справ у всьому світі, в результаті чого біржові бюлетені із жадібністю читає маса людей», і саме в них досить часто шукають відповіді на злободенні питання економічного та політичного життя країни [1, с. 1]. Відомий вчений-економіст М. Туган-Барановський визначив біржі як «мозок сучасного господарства», оскільки саме тут концентрувалася значна кількість капіталів і торговельних угод, встановлювалися середні ціни на товари та фінансові активи, здійснювалося ефективно збалансування попиту та пропозиції, накопичувалася інформація щодо розвитку ринкової кон'юнктури та стану національного господарства [2, с. 28–29]. Біржі виступали й каталізатором розвитку національного виробництва: сприяючи обміну та розвитку кредитних операцій, торговельні майданчики пришвидшували виробничо-збутові процеси. Поступово біржі в Російській імперії стали одним із основних механізмів регулювання господарського життя країни.

Головна економічна функція бірж визначена й у торговельному законодавстві Російської імперії, де вказано, що «біржа є місцем зібрання осіб, приналежних до класу купецтва, з метою здійснення торговельних операцій та укладання взаємних угод» [1, с. 2]. На практиці значення бірж не обмежувалося лише торгами: часто вони як регіональні організації слугували місцем представлення та лобіювання інтересів окремих промислово-торговельних груп.

Біржі з'явилися в Російській імперії, а згодом і в Україні, як результат імплементації західноєвропейського досвіду, де біржова справа набула розвитку ще з епохи Середньовіччя (зокрема, з інтенсифікацією торгівлі ганзейських міст). У XIX ст. основні

європейські біржі були розташовані у Гамбурзі, Франкфурті та Амстердамі, Парижі та Лондоні, у Відні та Берліні [3, с. 42]. Центрами європейських біржових операцій та спекуляцій по праву були Паризька та Лондонська біржі. Саме вони як найбільш значимі за торговельним оборотом і за обсягами фінансових операцій стали прототипами вітчизняних біржових установ.

Зокрема, Паризька біржа існувала ще з XIV ст., проте на законодавчому рівні була оформлена лише на початку XVIII ст. [3, с. 42]. Через значну кількість біржових спекуляцій урядом Франції діяльність біржі двічі припинялася та відновлювалася. Перші відомості про Лондонську біржу з'явилися у науковій літературі ще раніше. У кінці XVIII – XIX ст. вона стала центром біржових спекуляцій та ігор з боку багатьох англійських монополістів, насамперед, підприємців-капіталістів Барингів, Гольдсмітів, Ротшильдів.

У Російській імперії перший торговельний майданчик з'явився на початку XVIII ст.: за активної підтримки Петра I було відкрито Санкт-Петербурзьку біржу, яка практично до кінця періоду була єдиним центром здійснення біржових операцій в країні. Лише у 1789 р. було відкрито Архангельську біржу, а у 1796 р. – Одеську біржу. У першій половині XIX ст. розпочали свою роботу одні з найбільших російських бірж, а саме Варшавська (1816 р.) та Московська (1837 р.) [4, с. 163]. Стрімкий розвиток біржової торгівлі в Російській імперії та Україні відмітний у другій половині XIX ст. Фактично, уже до кінця 1870-х рр. за різними історичними даними в Російській імперії налічувалося 19–21 біржа [5, с. 151]. Поштовхом до цього стали відкриття приватних банківсько-кредитних установ, розвиток акціонерного підприємництва, випуск значної кількості державних та приватних цінних паперів, розгортання масштабного залізничного будівництва тощо.

У другій половині XIX ст. одна за одною відкривалися біржі по всій імперії, у тому числі й в Україні, зокрема, було створено Київську біржу та ще одну в Одесі (1865 р.), Харківську біржу (1876 р.), Миколаївську біржу (1885 р.) [1, с. 4]. На початок XX ст. на території України нараховувалося близько 14 бірж, а саме: Бердянська, Єлисаветградська, Катеринославська, Київська, Кременчуцька, Маріупольська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Харківська, Херсонська, Феодосійська, Харківська кам'яновугільна та залізорудна [4, с. 197–198]. У той же час, за темпами розвитку біржової справи Російська імперія суттєво поступалася країнам Західної Європи. До прикладу, якщо на кінець XIX ст. у Франції нараховувалося 65 бірж, то на території імперії функціонувало лише 25 торговельних майданчиків



[1, с. 5]. Більше того, лише деякі з них за обсягами торговельних оборотів нагадували західноєвропейські. Зокрема, Санкт-Петербурзька, Московська, Варшавська та Одеська біржі відносилися до числа великих торговельних майданчиків, а решта – мали здебільшого локальне значення та слугували центром укладання торговельних угод місцевих підприємців. Стрімкий розквіт біржової справи Російської імперії припав на початок ХХ ст.: у 1903 р. тут нараховувалося уже 36 бірж, а в 1911 р. – 87 торговельних майданчиків [6, с. 41]. Біржі Російської імперії, у тому числі й українські, були досить тісно пов'язані з європейськими: значна частка імперських цінних паперів знаходилася в обігу Паризької, Лондонської та інших біржових установ.

З початку ХІХ ст. біржі Російської імперії носили виключно товарний характер: тут проводилися лише операції купівлі-продажу промислової та сільськогосподарської продукції. Об'єктивних умов для фондової торгівлі ще не було: розвиток акціонерного підприємництва здійснювався повільними темпами, банківсько-кредитний сектор повністю зосереджувався в руках уряду, а державний борг виражався у паперових грошах. Лише починаючи з 30-х рр. ХІХ ст., тут почали проводитися операції з реалізації корпоративних цінних паперів, а згодом й інших фінансових активів. Українські біржі також здебільшого були товарними, а їхня діяльність набувала спеціалізованого характеру. Тут здійснювалася гуртова торгівля стратегічними групами товарів, такими як хліб, вовна, яйця, лісоматеріали, сало, худоба, коноплі, олія тощо. Зокрема, спеціалізовані товарні біржі функціонували в Бердянську, Єлисаветграді, Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Феодосії (хлібні), Києві (цукрова), Кременчуку, Маріуполі (по торгівлі лісоматеріалами), Харкові, Херсоні (кам'яновугільна та залізородна) тощо [7, с. 55]. До кінця ХІХ ст. найбільші з них набули універсального характеру, тобто поряд із товарною торгівлею тут проводилися й операції купівлі-продажу фінансових активів (здебільшого акцій великих регіональних підприємств).

До таких універсальних бірж можна віднести, насамперед, Одеську та Київську. Під кінець ХІХ ст. тут велася жвава торгівля іноземною валютою, чеками та перевідними векселями, облігаціями державного займу, позиками промислових підприємств, кредитних товариств, банків, акціями різних компаній (пароплавних, транспортних, залізничних, страхових) тощо [2, с. 185]. Незначну роль у торгівлі фінансовими активами відігравала Харківська товарна біржа. Спеціалізованих фондових бірж в Україні не було, і лише внаслідок проведення біржової реформи 1900–1902 рр. на основі досвіду

функціонування фондового відділу Санкт-Петербурзької біржі планувалося впровадження даних інновацій і в Україні [8, с. 173]. Таким чином, лідерами біржової торгівлі на вітчизняних теренах були саме Одеська, Київська та Харківська біржі, аналіз діяльності яких дозволить виявити загальну специфіку розвитку біржової справи в Україні.

Найбільшою за обсягами торгівлі була Одеська біржа, яка діяла як відповідно до Торговельного статуту Російської імперії, так і власного статуту, перша редакція якого була прийнята у 1848 р. Одеська біржа, створена за ініціативи відповідних купецьких груп, відігравала ключову роль в обслуговуванні експорту вітчизняного хліба. Для підтримки діяльності біржі було постановлено стягувати 1/30 коп. з пуда при завантажуванні хліба на експорт, крім того, тут була облаштована аналітична камера, яка здійснювала аналіз якості експортованого зерна [7, с. 55]. Пізніше об'єктами купівлі-продажу на Одеській біржі стали золото, срібло та іноземні векселі. Торгівля фондами тут хоч була незначною порівняно з Санкт-Петербурзькою біржею, однак чинила суттєвий вплив на курсові коливання інших бірж [2, с. 219]. Вексельні та валютні операції на одеському торговельному майданчику визначалися географією зернового експорту й були пов'язані з багатьма провідними європейськими банками. Зокрема, біржова установа мала значні обороти з Парижем, Марселем, Лондоном, Віднем, Трієстом, Ліворно та Константинополем, рідше з Амстердамом і Генуєю, і ще рідше з Гамбургом [6, с. 44].

До кінця XIX ст. фондова торгівля стала домінуючою на Одеській біржі. На 1914 р. тут котирувалося цінностей на суму близько 6,8 млн. руб. [9, с. 450]. Переважали державні позики (понад 4,3 млн. руб.), заставні листи Дворянського земельного банку (близько 833 млн. руб.), Селянського поземельного банку (понад 1,1 млн. руб.), акції земельних банків (338,6 тис. руб.), облігації Одеських і Кишинівських міських товариств (108,8 тис. руб.), позики м. Одеси (20,9 тис. руб.), акції провідних підприємств регіону (17,2 тис. руб.) [10]. Зазначені фінансові активи перебували одночасно й в обігу інших бірж, зокрема, в Санкт-Петербурзі, Москві, Варшаві, Києві, Ревелі, Ризі та Харкові. При цьому акції десяти акціонерних підприємств з капіталом 17,2 млн. руб. були об'єктами купівлі-продажу на Санкт-Петербурзькій та Московській біржах [10].

Одним із лідерів біржової торгівлі на території тогочасної України була й Київська біржа, утворена за активної підтримки російського уряду безпосередньо в особі М. Бунге. За клопотанням купецького товариства міністр фінансів виділив з казни на влаштування

біржі безповоротну субсидію у розмірі 28 тис. руб. [7, с. 55]. Київська біржа була здебільшого товарною: тут велася жвава торгівля цукром-піском та рафінадом. У незначних обсягах торгували хлібом та хлібним вином. Створена у 60-х рр. XIX ст. біржа активно розвивалася, про що свідчать відповідні статистичні дані. У перші роки існування торговельного майданчику рух товарів тут оцінювався приблизно в 1 млн. руб., а у 1892 р. уже досягнув 200 млн. руб. [11, с. 242]. Основним об'єктом купівлі-продажу до кінця досліджуваного періоду залишався цукор. До прикладу, 1895 р. в Російській імперії було вироблено 35 млн. пудів цукру-піску, з яких того ж року на Київській біржі було реалізовано 22,3 млн. пудів, тобто майже 64% [6, с. 46]. Попри значну питому вагу товарної торгівлі згодом тут було відкрите й окреме фондове відділення.

Фондова торгівля на Київській біржі була досить незначною й реалізовувалася, переважно, через купівлю-продаж акцій провідних цукрових товариств. Торговельні операції з іншими цінними паперами проводилися за курсами Санкт-Петербурзької біржі, а державні позики, які котирувалися у Києві, перебували в обігу й у Санкт-Петербурзі, Москві, Варшаві та інших біржових центрах [10].

Головним ініціатором створення Харківської товарної біржі був відомий український підприємець-меценат із м. Суми О. Алчевський, який розглядав її як один із центральних елементів місцевої фінансової системи. За власний кошт він у 1879 р. побудував для біржі розкішне приміщення на Миколаївській площі, де мали збиратися члени біржового товариства, яке до того часу нараховувало вже близько півтори сотні осіб [6, с. 47–48]. Харківська біржа набувала загального характеру: тут торгували зерном, хлібом, худобою, цукром. Обороти біржової торгівлі суттєво зростали під час проведення основних харківських ярмарків. Зокрема в 1904–1910 рр. через біржу продавалося у середньому за рік понад 160 тис. голів великої рогатої худоби, овець і свиней [6, с. 47–48]. Суттєвої ваги у фондовій торгівлі Харківська товарна біржа не відігравала, за винятком реалізації акцій окремих цукрових акціонерних товариств.

У 1909 р. у Харкові було створено ще один торговельний майданчик – Харківську кам'яновугільну та залізорудну біржу, яка стала одним із важливих центрів обігу державних та приватних цінних паперів. Зокрема, у 1914 р. до котирування на біржі були допущені акції та паї підприємств на суму 230,3 млн. руб. Домінуюча роль належала акціям п'яти кам'яновугільних (16 млн. руб.) та шести металургійних підприємств (77,2 млн. руб.) [10]. Крім того, в обігу Харківської біржі

знаходилися й акції комерційних банків, які були зацікавлені у розвитку важкої індустрії півдня України, а також державні позики та закладні листи Дворянського позикового та Селянського поземельного банків.

Провідні українські біржі хоч і за обсягами торгівлі суттєво поступалися великоросійським (насамперед, Санкт-Петербурзькій), проте відігравали роль важливих бізнес-центрів. Вони привертали увагу як вітчизняних, так й іноземних підприємців, сприяли налагодженню тісних ділових контактів, нарощенню промислово-торговельного обороту. Зокрема, Одеська товарна біржа об'єднувала навколо себе впливових підприємців-меценатів, таких як Родоканакі, Анатра, Маразлі, Тработті, Вебстер [9, с. 541]. Незмінними учасниками торгів на Київській товарній біржі були відомі українські цукрові магнати – Терещенки, Симиренки, Бродські, Бобринські, Браницькі, Яхненки.

Діяльність вітчизняних торговельних майданчиків була організована за європейським зразком, а самі біржові установи мали досить розгалужену структуру та систему управління. Нормативно-правовою базою регулювання діяльності бірж в Російській імперії були постанови Торговельного статуту, зокрема, «Про маклерські книги та записки», «Про біржі та біржові узаконення», «Про маклерів та нотаріусів», постанови та розпорядження міської влади, а також безпосередньо статуту самих біржових установ.

Протягом ХІХ ст. державне регулювання діяльності біржових структур в Російській імперії та Україні здійснювало Міністерство фінансів в особі спочатку Департаменту зовнішньої торгівлі, а пізніше – Департаменту торгівлі й мануфактур. З початку ХХ ст. функція біржового управління відійшла до Міністерства торгівлі та промисловості Російської імперії. Виключенням став лише фондовий відділ Санкт-Петербурзької біржі, управління яким залишилося у юрисдикції Міністерства фінансів. В цілому, біржова торгівля була сферою, яка користувалася значною підтримкою уряду. Мова йде не лише про безпосереднє фінансове сприяння, але й суттєве послаблення адміністративного втручання у діяльність біржових установ. Біржі як ринкові інститути були досить самоврядними. Регулювання та контроль біржової торгівлі з боку відповідних міністерств обмежувався адміністративно-правовими заходами. Зокрема, вищі органи влади мали право за клопотаннями біржових товариств і комітетів дозволяти створення арбітражних комісій та торговельних складів, затверджувати зміни біржових статутів, обмежувати відповідними постановами участь окремих груп осіб у діяльності бірж, встановлювати біржові збори тощо [12, с. 185]. У 1905 р. відповідним законодавчим актом Міністр торгівлі

та промисловості Російської імперії отримав тимчасове право (на 5 років) у портах та закордонних пунктах пропуску встановлювати біржовий контроль за вивезеним за кордон хлібом, стягуючи при цьому відповідну плату на користь того чи іншого біржового товариства. Дане узаконення насамперед мало вплив на діяльність південноукраїнських торговельних центрів (Одеса, Миколаїв, Херсон, Феодосія тощо).

Підтримка біржової торгівлі здійснювалася й органами місцевої влади. Зокрема, міське управління для сприяння розвитку біржових торгів нерідко надавало у постійне користування безоплатні ділянки для будівництва біржових приміщень та у безоплатну оренду міських об'єктів для проведення торгів, будувало за свої кошти різного роду підсобні та допоміжні приміщення, призначенні під біржові потреби [4, с. 170]. Безпосередню організацію, регулювання та контроль діяльності біржових установ здійснювали органи самоуправління – ради, комітети та товариства.

Зокрема, поряд зі становленням бірж у другій половині XIX ст. відбулося також офіційне визнання учасників біржової торгівлі під загальною назвою «біржове товариство» [13, с. 224]. Такі товариства, за якими закріплювалися певні біржові установи, створювалися та діяли відповідно до місцевих статутів, постанов та правил. Членами біржових товариств могли бути постійні відвідувачі бірж, але не всі, а лише ті, які відповідали чітко визначеним умовам. Зокрема, вони повинні бути приналежні до торговельного класу або числа підприємців-промисловців, сплатити щорічний внесок на користь біржової установи, бути прийнятими до товариства згідно зі статутом конкретної біржі. З огляду на це, зазвичай, біржове товариство складалося із купців I та II гільдій, а також фабрикантів та заможних сільських поміщиків (здебільшого на хлібних біржах) [14, с. 143]. Членами біржового товариства торговці та фабриканти були протягом визначеного періоду часу. До прикладу, на Київській біржі до складу відповідного товариства входили підприємці, які обиралися строком на 3 роки, далі – або переобиралися ті ж самі особи, або обиралися нові з числа відвідувачів біржі. Дані соціальні інституції мали право ухвалювати рішення, які стосувалися як порядку роботи торговельних майданчиків, так і правильності укладення тих чи інших біржових угод.

Зокрема, для регулювання біржових справ зазвичай товариства збиралися двічі на рік. На засіданнях приймалися рішення щодо: полегшення та пришвидшення біржових угод; проведення виборів на заміщення вакантних посад у товаристві; прийому та затвердження нових членів організації; обсягів та напрямів використання отриманих

біржових коштів; співпраці з органами влади; закладення бюджету доходів та витрат біржової установи на наступний рік тощо. Крім того, товариства мали право призначати години відкриття та закриття біржових зібрань як у звичайні, так й у курсові дні, та накладати стягнення за недотримання терміну цих зібрань [14, с. 143]. Засідання відповідних товариств діяли згідно певних правил, зокрема, збори вважалися такими, що відбулися, якщо на них присутніми була 1/3 усіх учасників. Рішення вважалося прийнятим, якщо за нього проголосували 2/3 присутніх [4, с. 174]. Загалом, рішення біржових товариств, які приймалися або відкритим, або закритим голосуванням, поділялися на декілька категорій: виконання одних було передбачене терміново або у надзвичайно короткі строки; інші рішення, перш ніж виконуватися, обов'язково доводилися до відома владних структур; третя категорія рішень набувала чинності лише після затвердження урядовими органами. Біржові товариства мали широкі повноваження щодо здійснення контролюючих функцій над діяльністю біржових комітетів [13, с. 224].

У свою чергу, комітети можна віднести до контролюючих інституцій виконавчого характеру. Насамперед, вони представляли інтереси біржових товариств в органах державної влади та за кордоном. До складу комітетів входили 3–4 члени, серед яких обирався голова, яким міг бути гофмаклер або біржовий старшина. До прикладу, Одеський комітет, створений у 1863 р. (фактично через 70 років після заснування біржі), складався з трьох членів, які обиралися строком на 3 роки відповідним біржовим товариством [15, с. 77]. Значний вплив на роботу біржових комітетів чинили представники окремих підприємницьких кіл.

Діяльність комітетів зводилася до виконання різних інформаційно-організаційних функцій. Зокрема, до безпосередніх обов'язків цих інституцій належали: підготовка та подання інформації про стан та тенденції біржової торгівлі урядовим структурам; видача приватним особам спеціальних документів, довідок та посвідчень; надання пропозицій щодо покращення торгівлі на біржах; сприяння розвитку місцевої торгівлі, промисловості та судноплавства; складання правил біржової торгівлі та зведень торговельних звичаїв; екзаменування знань претендентів на посади професійних біржових працівників; здійснення усіх організаційних заходів, необхідних для проведення виборів до біржових товариств [4, с. 178–179]. Крім того, члени комітету здійснювали нагляд за дотриманням біржового законодавства, правильністю укладання торговельних угод та своєчасністю й повнотою сплати біржових зборів, котируванням

фінансових активів і товарів. До компетенції комітетів належали також питання, що стосувалися посередництва у вирішенні спорів, управління майном біржі та господарського утримання біржових будівель, ведення обліку учасників торгів, а також членів біржових товариств (у спеціальних книгах), складання річної звітності про діяльність визначеної біржової організації.

При біржах існували також і колегіальні органи, зокрема, арбітражні та котирувальні комісії. Арбітражні комісії створювалися для вирішення торговельних суперечок, з одного боку, між учасниками біржового товариства, з іншого боку, між зовнішніми підприємцями. Серед українських бірж діяльність такого органу вперше було організовано в Одесі. Більше того, заснована у 1887 р., це була єдина арбітражна комісія у всій Російській імперії [9, с. 540–541]. Лише згодом такі колегіальні органи почали з'являтися на інших біржах, зокрема, Санкт-Петербурзькій, Варшавській, Московській тощо. Основне завдання арбітражної комісії зводилося до інспектування роду та якості товару, щодо якого виникла суперечлива ситуація. Склад, права та обов'язки комісії визначалися відповідною інструкцією, складеною біржовим комітетом, і по ухваленні її біржовим товариством подавалася на затвердження до верховного державного органу [14, с. 144]. До повноважень котирувальної комісії належало складання біржових бюлетенів. Котирувальна комісія вносила до котировки (офіційної публікації про біржові курси цінних паперів, валюти та товарів) всі крупні угоди, які, на її думку, відповідали фактичному стану справи [14, с. 144]. Таким чином, основне завдання органів біржового самоуправління зводилося до забезпечення ефективної та продуктивної роботи біржових установ, механізм та порядок організації якої мав свої особливості.

Оснoву торговельної діяльності бірж Російської імперії складали операції купівлі-продажу реальних товарів із наступними зобов'язаннями їхньої поставки та прийому. При цьому, укладалися торговельні угоди як щодо наявного товару, так і на певний строк. На той час форвардна торгівля, коли фактично від однієї особи до іншої переходив не товар, а право на його отримання у певний час і певному місці, була особливим видом комерції. Більше того, до кінця XIX ст. на українських біржах поширилися угоди на купівлю-продаж товарів, яких не існувало в природі, тобто поступового розвитку набувала й ф'ючерсна торгівля. Зокрема, такі угоди були поширені на Одеській біржі та стосувалися збуту й придбання майбутніх хлібних урожаїв. Ф'ючерсна торгівля створювала умови для отримання не лише торговельного прибутку, але й додаткового доходу, джерелом якого

була цінова різниця. У свою чергу, це стало одним із основних чинників розвитку біржових спекуляцій.

Спекулятивна торгівля, яка мала місце на українських біржах, бувала двох видів:

1) спекулянт намагався заздалегідь передбачити можливі, не залежні від нього, зміни цін і враховував їх уже зараз при укладанні угоди [2, с. 30–31];

2) спекуляція була орієнтована не на передбачення змін, а на їхнє стимулювання та управління ними: за допомогою різних важелів створювався штучний товарний дефіцит, що, у свою чергу, провокувало ріст цін та, відповідно, приносило спекулянту надприбутки.

Досить часто другий вид біржової спекуляції набував критичної форми – так званого «ажіотажу» або біржової гри. Цікаве визначення вказаного поняття дає В. Безобразов: «ажіотаж – свого роду монополія, яка виражає негативні сторони торгу, монополія нахабності та більшою мірою шахрайства» [16, с. 70]. Ще одним із чинників розвитку спекулятивної торгівлі на території України було функціонування негласних бірж. Така практика набула значного поширення за кордоном, але у другій половині XIX ст. неофіційні біржі з'явилися й у Російській імперії, зокрема, у Санкт-Петербурзі та Москві. Саме тут відбувалися попередні домовленості та укладалися негласні угоди, виникали змови, наслідком яких були біржові ігри та цінові маніпуляції.

Таким чином, до кінця досліджуваного періоду на українських біржах набули значного розвитку як звичайна, так і спекулятивна торгівля. Відповідно, біржові угоди, які укладалися на той час, поділялися на декілька видів: угоди щодо наявного товару (спот-угоди, що вимагали негайної оплати та поставки товару), угоди на строк (форвард-угоди, що передбачали купівлю-продаж наявного товару по курсу дня, але його майбутню поставку у визначений час та місце), угоди на купівлю-продаж майбутніх товарів (ф'ючерсні), угоди з премією (укладалися як результат біржової гри, при цьому премія сплачувалася продавцем покупцю або навпаки, залежно від того, хто отримав більший виграш). З розвитком фондової торгівлі на українських біржах набула поширення практика укладання пролонгованих термінових угод (репорт і депорт).

Українські біржі (Одеська, Київська, Харківська) функціонували відповідно до графіку та розпорядку, який визначали члени біржового комітету. Зокрема, торговельні майданчики працювали цілорічно щодня, окрім неділі та великих церковних свят. Під час проведення найбільших ярмарків, біржі могли працювати без вихідних. Насамперед, це стосувалося Харківської товарної біржі, обороти якої у дні



проведення Хрещенського, Покровського та Успенського ярмарків суттєво зростали. Біржовий рік на Одеській та Київській біржах починався з 1 березня, а на Харківській – з 1 жовтня. Відповідно, протягом лютого або вересня усі, хто бажали взяти участь у біржових торгах, подавали заяви комітетам разом із гільдійськими посвідченнями та підтвердженням сплати річного внеску [15, с. 77]. Торги на біржі були детерміновані у часі і тривали не більше 6–7 годин, що забезпечувало максимальну концентрацію попиту та пропозиції та формування реальних ринкових цін. Курсові дні встановлювалися здебільшого двічі на тиждень (до прикладу, на Одеській біржі – у понеділок і п'ятницю).

Усіх відвідувачів бірж можна було об'єднати у три групи: випадкові, тимчасові й постійні учасники. Останні, у свою чергу, поділялися на дві категорії: несамостійні біржові діячі (сюди належали прикажчики, конторники, артільники) та самостійні, які укладали угоди безпосередньо або через уповноважених осіб [4, с. 171]. Сукупність відвідувачів торговельного майданчика складала так звану біржову публіку. Для того, щоб мати право ввійти до біржової установи та брати участь у торгах, учасникам необхідно було отримати спеціальний квиток. Він видавався адміністрацією біржі за плату, яка стягувалася на користь розвитку відповідної торговельної установи. Зокрема, особи, які відвідували Одеську біржу, щороку мали вносити до біржового комітету для підтримки приміщення біржі та інших господарських потреб 14 руб. [15, с. 77]. Від цього збору звільнялися іноземні консули, які не мали права торгувати, а відвідували біржу з екскурсійною метою. Плата за право торгівлі на Київській біржі була диференційованою: її величина залежала як від самої особи учасника, так і від об'єктів торгівлі. Плата за право відвідування бірж була основним джерелом доходів даних інститутів поряд з іншими, такими як добровільні внески членів біржового товариства та прибутки від власного нерухомого майна. Розміри добровільних членських внесків були досить значними, зокрема, Харківська товарна біржа щороку отримувала до 4500 руб. таких платежів [8, с. 176]. Усі доходи надходили у розпорядження біржових комітетів.

Наявність вхідного квитка та посвідчення сплати біржового збору не гарантували стовідсоткового права участі у торгах, особливо, що стосувалося фондової торгівлі. Купувати та продавати цінні папери, валюту та дорогоцінні метали могли лише купці I гільдії, що було узаконено відповідним законодавчим актом 1885 р. Проте таке рішення не мало позитивного ефекту: одні учасники припиняли торгівлю на біржі, а інші, фіктивно зарахувавшись до торговельних фірм як

прикажчики, отримували свідоцтва I класу та продовжували вести торги [1, с. 12]. Для того, щоб навіть купцю I гільдії отримати право торгівлі фондами, необхідно було подати відповідне клопотання до біржового комітету. Слід вказати, що до торгів на біржах Російської імперії допускалися лише цінні папери, випущені на її території, обіг іноземних фондів був обмежений.

Заборонялося на біржах обговорювати політичні та військові теми, брати учасників торгів під арешт (за винятком кримінальних справ) чи до суду під час перебування на біржі [15, с. 1]. Дозволялося у біржових установах розмішувати оголошення та будь-яку інформацію, що стосувалася торгів, зокрема, про розпорядження уряду щодо біржової торгівлі, про роботу професійних працівників біржі, про аварії кораблів тощо.

Про серйозність та обов'язковість дотримання біржових правил свідчить те, що за їхнє порушення накладалися значні штрафи та стягнення. Зокрема, за участь у торгах без надання відповідної заяви біржовому комітету чи без сплати вхідного внеску стягувався штраф у розмірі до 30 руб., а також на певний період заборонялося відвідувати біржу; за поширення інформації, яка могла нанести або нанесла шкоду комерційному процесу призначався арешт на строк від 8 місяців до 1 року і 4 місяців [12, с. 255–257]. За порушення на біржі тиші та порядку, поширення пліток та оманливої інформації, невиконання договірних зобов'язань, участь у незаконних угодах особи, визнані винними за рішенням біржового комітету, позбавлялися права на участь у біржових торгах на термін до 1 року.

Окремо слід звернути увагу на процес біржового ціноутворення. Біржова, як і ринкова ціна формувалася здебільшого під впливом попиту та пропозиції, внаслідок чого вартість товарів та фінансових активів часто коливалася. До прикладу, у 1882 р. іноземний хміль на російських та українських біржах через неврожай у Богемії купувався по 82 руб. за пуд (значне падіння пропозиції викликало ріст цін), далі після врожаю у 1883 р. ціна знизилася до 42 руб., а у 1884 р. – до 25–30 руб. [1, с. 35]. Крім коливань ринкової кон'юнктури, біржові ціни зазнавали впливу й інших чинників, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх детермінант слід віднести політичні та військові події (навіть чутки про можливі політичні зміни зумовлювали коливання цін), грошову одиницю (оборот металевих грошей – краща гарантія сильного грошового ринку), коливання вексельних курсів (падіння курсу – зниження ціни цінних паперів), банкрутство кредитних установ та несприятливу політику центрального банку, зміни облікової ставки, урожаї та неврожаї тощо [1, с. 50–53]. До

групи внутрішніх чинників впливу на біржові ціни, насамперед, належали такі: фінансовий та економічний стан підприємства, що випустило акції, умови випуску та способи погашення цінних паперів, біржові спекуляції (на кожній біржі діяли професійні учасники – так звані гравці на пониження («ведмеді») та підвищення («бики») цін).

Професійними учасниками біржових торгів були маклери, аукціоністи, нотаріуси, диспашери (аджестери), біржові експерти, бракувальники, приймальники. Головними працівниками торговельних майданчиків були маклери, які виконували посередницьку функцію під час здійснення та укладання торговельних угод. У свою чергу, маклери поділялися на гофмаклерів (головні), біржових, страхових та корабельних маклерів. Торгівлю на кожній біржі забезпечувала ціла група маклерів, яка формувалася відповідно до біржового статуту, спеціальної маклерської інструкції та рішення біржового товариства [4, с. 181]. Найбільш чисельною така група маклерів була на Санкт-Петербурзькій біржі (більше сотні осіб). На українських торговельних майданчиках їхня кількість була дещо меншою. Зокрема, на Одеській біржі нараховувалося до 60 біржових маклерів, на Київській та Харківській – до 10 [15, с. 81, 98]. У разі необхідності кількість маклерів могла бути збільшена за рішенням Міністерства фінансів, а пізніше Міністерства торгівлі та промисловості.

Маклерська професія була однією з найвідповідальніших, а тому до осіб, що претендували на заміщення вакантних посад, ставили досить жорсткі вимоги. Насамперед, головними умовами були такі: обов'язкове підданство Російської імперії; досягнення відповідного віку (25–30 років); наявність купецького звання; грамотність, освіченість та професійна обізнаність; моральна добропорядність і доброта [4, с. 181]. Досить складною була й сама процедура прийому нових маклерів на роботу, яка включала низку етапів: подання заяв кандидатів до біржових комітетів; розгляд відповідних клопотань та відбір кращих претендентів (що здійснювалося голосуванням членів комітету); екзаменування претендента та подальше обрання його на посаду (у разі достатніх вмінь і знань); затвердження обраного маклера на посаді з боку міністерства; складання відповідної маклерської присяги. Часто маклерами ставали колишні студенти професійних навчальних закладів. Зокрема, Одеський біржовий комітет був зобов'язаний брати на роботу випускників Херсонського училища торговельного мореплавства до 1869 р., коли заклад було закрито [15, с. 80]. Вступивши на посаду, маклер отримував відповідне звання, яке залишалося з ним по життєво (якщо його не було звільнено за порушення). Такі жорсткі вимоги до маклерів обумовлювалися переліком їхніх обов'язків під час біржових

торгів.

Зокрема, маклери були зобов'язані бути присутніми на біржових засіданнях; наглядати за дотриманням прав та обов'язків кожною стороною торговельної угоди; укладати угоди на принципах об'єктивності та незворушності; зберігати комерційну таємницю (відомості про укладену угоду) [4, с. 182–183]. Крім того, маклери повинні були вести спеціальні записні книги та видавати кожній зі сторін угоди маклерську записку із повною інформацією про укладену угоду. Торгова записка засвідчувалася підписами продавця й покупця та видавалася у двох екземплярах. Дані з кожної записки вносилися до маклерської книги. У свою чергу, книга надавалася маклеру на рік, після чого з печаткою поверталася на зберігання до органу, за яким був закріплений працівник. Спеціальні маклерські книги підлягали зберіганню протягом 25 років [12, с. 204]. Маклерські записи піддавалися ревізії з боку державних органів влади.

За посередницьку роль під час укладання торговельних угод маклери отримували дохід (куртаж). Якщо сторонами торгу були приватні особи, то куртаж сплачувався як покупцем, так і продавцем. Якщо ж однією зі сторін був державний орган (угоди з державними цінними паперами), то маклер отримував кошти лише від приватної особи. Розмір куртажу залежав від об'єкта купівлі-продажу, обсягу торговельної операції та торговельних традицій самої біржі.

Зокрема, маклери Одеської біржі отримували плату: з товарів – по 0,5% вартості товару з продавця та покупця; з перевідних векселів – 1/8 частину вартості угоди з продавця та покупця; з інших активів (монети, золото, срібло) – також 1/8 частину вартості угоди, але лише з продавця. На Київській біржі маклери отримували плату у розмірі ¼% з рубля вартості товару з покупця й продавця та 1/8% з рубля вартості інших об'єктів [15, с. 83, 99]. Куртаж повинен бути виплачений маклеру протягом 13 місяців з дня укладення угоди: якщо маклер його не отримав і не пред'являв протягом вказаного терміну відповідних претензій, право на отримання плати втрачалось. Маклери були привілейованими працівниками: їхнє посередництво було обов'язковим під час торговельних операцій. Право укладати угоди без маклерів мали лише власники або представники діючих в Російській імперії торговельних, промислових та банківських підприємств [2, с. 219]. Зазвичай, це були заможні українські та російські підприємці, які не просто виступали учасниками біржових торгів, але й чинили суттєвий вплив на розвиток торгівлі в цілому.

На великих біржах існувала спеціалізація маклерів – одні займалися посередництвом лише у товарній торгівлі, другі –

обслуговували операції купівлі-продажу фондів, а треті – були курсовими маклерами. Крім офіційних маклерів на біржах діяли незаконні, так звані «зайці». Угоди, укладені при їхньому посередництві хоч і не визнавалися у суді, проте за обсягами часто перевищували обороти діяльності офіційних маклерів. Комісію за роботу вони брали суттєво меншу – від 1/8 до 1/64 вартості угоди [1, с. 16]. Діяльність незаконних маклерів жорстко переслідувалася і у разі виявлення факту таких угод, карався не лише «фіктивний маклер», але й учасники угоди. Зокрема, підприємець, який скористався посередництвом незаконного маклера і попався, сплачував штраф у п'ятикратному розмірі від обсягу куртажу за угодою на користь фонду пристарілих маклерів [15, с. 79]. За незаконне маклерство було передбачене покарання у формі штрафів та позбавлення волі. Зокрема, на перший раз накладалося стягнення у десятикратному розмірі від вартості укладеної угоди, на другий раз – заборонялося відвідування біржі. Якщо ж попри санкції, маклер все рівно з'являвся на біржі – був передбачений арешт на 3–7 днів і сплата стягнення на користь біржі у розмірі до 600 руб. [12, с. 255–257].

Окремо слід звернути увагу на діяльність головних маклерів (гофмаклерів), основним завданням яких згідно Торговельного статуту Російської імперії було котирування (визначення цін) на імперських біржах [17]. Зокрема, біржові маклери були зобов'язані щодня надавати гофмаклерам точні дані для складання преїскурантів, що здійснювалося анонімно: по завершенню угод маклери кидали ярлики із вказаними цінами, за якими були укладені угоди, в особливий ящик, розміщений на біржі. У кінці торгівлі гофмаклер та представники котирувальної комісії укладали біржовий бюлетень [1, с. 19]. Такий механізм котирування мав низку недоліків, а саме: були відсутні чіткі правила складання курсів; процес котирування залежав від злагодженої взаємодії маклерів, гофмаклерів та членів котирувальної комісії; офіційне курсове котирування здійснювалося лише двічі на тиждень.

Незалежно від маклерів на біржах були присутні й інші професійні учасники. Зокрема, аукціоністи проводили аукціонні торги (по факту були спекулянтами); нотаріуси оформляли документацію, яка стосувалася торговельних угод; диспашери або аджестери засвідчували суми збитків учасників торгівлі, зазвичай, внаслідок аварії суден; бракувальники фіксували можливі пошкодження та виробничі недоліки товару, призначеного для експорту; приймальники підтверджували факт поставки товару, перевіряли відповідність усіх його фізичних показників (колір, кількість, розмір) та були відповідальними за товар під час процедур завантаження-розвантаження. Значна роль у торговельних операціях належала й біржовим експертам, які оцінювали

якість товару під час спорів, аналізували цінові коливання на торговельних майданчиках. Вартість товарної експертизи визначалася біржовим комітетом. На Одеській біржі, до прикладу, плата за послуги експерта складала 5–10 руб. за партію товару [15, с. 87]. Особи біржових експертів не були постійними, а призначалися для кожного випадку у порядку черговості або через жеребкування. Діяльність професійних біржових учасників регулювалася відповідними правилами, що розроблялися комітетами.

Механізм та порядок функціонування російських та українських бірж в цілому відповідав європейським зразкам. Проте внаслідок того, що даний ринковий інститут набув розвитку на вітчизняних теренах значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи, відмітним є деяке відставання розвитку біржової торгівлі у Російській імперії. Насамперед, діюче у країні торговельне законодавство було розроблене ще у першій половині XIX ст., коли біржові угоди обмежувалися товарними операціями. З огляду на це, процес купівлі-продажу фінансових активів не отримав належного нормативно-правового забезпечення. Лише наприкінці XIX ст. уряд звернувся до реформування даної сфери. Зокрема, у 1883 р. було затверджено перші «Правила для угод купівлі-продажу фондів та акцій» на Санкт-Петербурзькій біржі, пізніше аналогічні правила були розроблені й на інших біржах [13, с. 229]. Зокрема, для врегулювання торгівлі фінансовими активами на Одеській біржі були прийняті «Одеські біржові правила угод купівлі-продажу цінних паперів, золота, валюти та інших цінностей». Недоліки біржового законодавства стали одним із чинників гальмування розвитку вітчизняної біржової торгівлі, зокрема, внаслідок відсутності чітких загальних правил ведення торгів, на відмінно від закордонної практики, не набули поширення термінові угоди.

Для бірж Російської імперії, як і західноєвропейських, було характерним укладання угод через інститут маклерства та реалізація торговельних операцій контрагентів через маклерські записки. Проте за кордоном діяльність професійних учасників була більш злагодженою та врегульованою. Для вирішення торговельних спорів на європейських біржах були створені синдикальні камери, відсутні на вітчизняних біржових майданчиках. Частково їхні функції виконували арбітражні комісії, діяльність яких потребувала законодавчого врегулювання. На жаль, немає історичних даних про широке поширення на біржах Російської імперії протягом досліджуваного періоду закордонної практики впровадження ліквідаційних днів (у середині та в кінці кожного місяця) [1, с. 93]. Лише на окремих торговельних майданчиках,

зокрема, на Одеській біржі, через кожні два тижні відбувався аукціонний розпродаж товарів [9, с. 540]. Серед причин значного відставання розвитку біржової торгівлі на вітчизняних теренах, насамперед, слід вказати неефективність державної політики у цій сфері та брак відповідних підтримуючих заходів. Зокрема, підтвердженням означеної думки є той факт, що чимало бірж Російської імперії функціонували фіктивно, тобто існували лише на папері.

Офіційно були затверджені їхні статuti та обраний біржовий комітет, проте ані зібрань, ані реальних укладених угод не було. Низький рівень розвитку біржової торгівлі на вітчизняних теренах був зумовлений і деяким негативним сприйняттям інституту бірж тогочасним суспільством (табл. 1). Вихідці одних соціальних груп розглядали біржі як механізм розвитку підприємництва та накопичення промислово-торговельного капіталу, у той час, як інші вбачали у їхній діяльності джерело загальносуспільних деформацій.

Таблиця 1

Зіставлення позитивних і негативних сторін біржових інститутів

№ п/п	Аргумент проти бірж	Контраргумент на користь бірж
1.	Біржа відволікає капітали від виробництва, гальмуючи його розвиток.	По-перше, на біржі відбувається торгівля товарами, а, отже, даний інститут стимулює розвиток виробництва: чим більший оборот торгівлі, тим інтенсивнішим стає виробництво; по-друге, капітал на біржі функціонує у формі цінних паперів, таке розміщення свідчить про його вкладення у певне підприємство.
2.	Азарт наживи, який породжують біржові спекуляції, веде до втрати заощаджень людей з невеликими статками.	Діяльність бірж побудована таким чином, що участь у біржових операціях беруть, головним чином, заможні верстви населення.
3.	Діяльність біржі призводить до деморалізації суспільства, оскільки біржові угоди виступають механізмом обдурювання людей через спекуляцію та біржові ігри.	Біржові угоди спекулятивні, але в основі їхнього здійснення не обман, а знання: хто його має – виграє, хто немає – програє.
4.	Біржові операції зумовлюють коливання вартості товарів та фінансових активів.	Цінові коливання зумовлені зміною попиту та пропозиції, а біржові операції є лише формою відображення цих змін.

*Складено автором на основі [1, с. 94–96]*

Таким чином, проведене дослідження історичної практики розвитку біржової справи в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. дозволяє зробити відповідні висновки. Розвиток біржової діяльності на вітчизняних теренах був пов'язаний із ринковими трансформаціями тогочасної економічної системи. Поява різних форм підприємництва, нарощування промислового та фінансового капіталу, інтенсифікація торговельних зв'язків, розбудова транспортної інфраструктури сприяли тому, що біржі стали не лише важливим ринковим інститутом, але й значимим механізмом регулювання господарських процесів. Виявлено, що основна частка торговельних майданчиків Російської імперії зосереджувалася на території України, серед яких виділено найбільші – Одеську, Київську та Харківську біржі. Робота українських бірж була організована за європейським зразком: місцеве управління ринковими інститутами здійснювали товариства та комітети; торговельні операції реалізовувалися за посередництва низки професійних учасників (маклерів, аукціоністів, нотаріусів, експертів тощо); на законодавчому рівні було визначено правила торгівлі та відповідальність за їхнє порушення.

Протягом періоду ХІХ – початку ХХ ст. відмічено значні еволюційні зміни вітчизняної біржової справи, що виявилися в універсалізації характеру діяльності провідних торговельних майданчиків (розвиток як товарної, так і фондової торгівлі), нарощуванні обсягів біржових торгів, розвитку різних видів торговельних угод (спот-угоди, форвардні та ф'ючерсні угоди), активізації спекулятивної торгівлі тощо. У той же час, встановлено, що темпи розвитку біржової справи у Російській імперії в цілому та Україні зокрема не відповідали закордонним тенденціям через вплив таких чинників, як: недосконале біржове законодавство та нерегульованість окремих торговельних операцій (зокрема, фондової торгівлі), відсутність належної підтримки розвитку сфери з боку уряду, дещо негативне сприйняття самого біржового інституту з боку тогочасного суспільства. Тим не менш, поява бірж як основних елементів ринкової інфраструктури свідчила про модернізацію вітчизняної економіки, формування ефективного підприємницького середовища та сприятливого конкурентного «клімату», підвищення рівня ділової активності та поступову інтеграцію українського регіону до світогосподарського простору.

### **Список використаних джерел**

1. Судейкин В. Биржа и биржевые операции. Санкт-Петербург : тип. Сев. телеграф. агентства, 1892. 112 с.



2. Яснопольський Л. Н. (общ. ред.). Банковая энциклопедия: у 2 т. Т. 1. Биржа: История и соврем. организация фондовых бирж на Западе и в России. Биржевые сделки. Биржи и война. Киев : Банковая энциклопедия, 1914–1916. 1916. 412 с.
3. Безобразов В. П. Биржевые операции. Москва : тип. Т. Волкова и К°, 1856. 80 с.
4. Филипов Ю. Д. Биржа: ее история, соврем. орг. и функции. Санкт-Петербург : тип. В.Ф. Киришбаума (отд-ние), 1912. 202 с.
5. Верещагин А. С., Хайртдинов Р. Х. История российского предпринимательства: от истоков до начала XX века. Уфа : Из-во УГНТУ, 2009. 245 с.
6. Донік О. М. Біржі як інституції соціально-економічної інтеграції та відстоювання інтересів підприємців України (остання третина XIX – початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2018. Випуск 28. С. 37-62.
7. Спасский П. Х. История торговли и промышленности в России: в 3 т. Т. 1. СПб., 1910. 272 с.
8. Корніяка О. В. Особливості функціонування інституту бірж на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України: збірник наукових праць.* 2011. Вип. 44. С. 171–179.
9. Лазанська Т. І. Одеська товарна біржа. *Енциклопедія історії України* / за заг. ред. В. А. Смолія. У 8 т. Т. 7. Мл-О. Київ, «Наукова думка». 723 с.
10. Бородкин Л. Биржи Российской империи: краткий обзор фондового рынка. URL: <http://www.sice.ru/cnts/2178.html>
11. Лазанська Т. І. Київська товарна біржа. *Енциклопедія історії України* / за заг. ред. В. А. Смолія. У 8 т. Т. 4. Ка-Ком. Київ, «Наукова думка». 526 с.
12. Гуляев А. И. Торговля и торговые установления. Москва : тип. М.В. Саблина, 1912. 291 с.
13. Еволюція ринкових інститутів в Україні / В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.; за ред. В. В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. У 2 ч. Ч. 1. Київ, 2012. 332 с.
14. Шиханов Р. Б. Південноукраїнські біржі в системі регулювання біржової діяльності Російської імперії. *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. Південна Україна XVIII–XIX століття.* Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1996. Вип. 2. С. 139–149.
15. Новицкий К. А. Сборник биржевых узаконений и уставов

бирж Российской империи с пояснительными приложениями и статьями Уложения о наказаниях : Настол. кн. для биржевого купечества, биржевых маклеров, браковщиков, аукционистов, нотариусов и вообще для лиц имеющих дела на бирже. Санкт-Петербург : хромолит. и тип. Грацианского, 1877. 192 с.

16. Безобразов В. П. Биржевые операции. Москва : тип. Т. Волкова и К°, 1856. 80 с.

17. Россия. Законы и постановления. Уставы торговый, фабричной и заводской промышленности и ремесленный : доп. и изм. по продолж. 1863, 1864 и 1868 гг. и позднейшим узаконениям, с разьясн. по решениям кассац. деп. Правительствующего сената : с прил. Положения о пошлинах за право торговли и других промыслов. Санкт-Петербург ; Москва, 1870. 989 с.

## ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРЯМОГО ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Інвестування є процесом, який пронизує усі рівні економічної системи країни і здійснюється на макрорівні, мезорівні (політика залучення іноземного капіталу регіональною владою), мікрорівні (відносини з підприємством-реципієнтом інвестицій). Принципова важливість механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування полягає у тому, що його реалізації дозволяє забезпечити ефективну взаємодію всіх учасників процесу інвестиційної діяльності на макро, мезо- та мікроекономічному рівнях.

Зауважимо, що «наріжним» каменем забезпечення ефективного державного регулювання прямого іноземного інвестування є розвинене інституційне середовище. Тому, на разі доцільно розглянути економічну сутність інституційного середовища.



Рис. 1. Особливості структурної характеристики інституційного середовища прямого іноземного інвестування

Джерело: побудовано на підставі [1, с. 6]

Д. Норт визначав сутність категорії «інститут» з двох ключових позицій, а саме: 1) структури, які люди накладають на свої взаємовідносини; 2) правила гри в суспільстві [1, с. 6].

Взявши за основу даний підхід, Н.І. Обушна розглядає інституційне середовище прямого іноземного інвестування, як сукупність взаємопов'язаних державних інституцій, які прямо чи опосередковано впливають на процеси залучення іноземних інвестицій, визначають основні правила й умови ведення інвестиційної діяльності, а також здійснюють нагляд та регулювання іноземних інвестицій [24, 25, 26, 27].

Слід зазначити, що процес інституціоналізації прямого іноземного інвестування був тривалим, адже початок його датується другою половиною 19 ст. (1870 р.) і характеризується наявністю чотирьох історичних етапів якісного розвитку інституційного середовища прямого іноземного інвестування, особливості яких розглянемо далі.

Перший історичний період еволюційного розвитку інституційного середовища прямого іноземного інвестування відбувався протягом 1870 р. – кінець 1920 р. Серед найбільш важливих характеристик даного етапу доцільно виділити наступні: 1) зародження міжнародних монополій у формі картелів, трестів, синдикатів та концернів у країнах Західної Європи (передусім в Німеччині) та США, як основного інституту іноземного інвестування; 2) початок процесів зрощування промислового та банківського капіталів з формуванням потужних фінансових груп.

Так, незважаючи на той факт, що були ухвалені антимонопольні закони в усіх індустріальних країнах, даний період характеризувався низьким рівнем державного протекціонізму, лібералізацією інвестиційних процесів, універсальністю і обмеженістю функцій інститутів інвестування, превалюванням їх національного рівня.

Посилення ролі інституту держави в регулювання прямого іноземного інвестування було характерним для другого етапу розвитку процесу інституціоналізації прямого іноземного інвестування протягом 1930 р. – 1945 р. Даний період характерний тим, що економіка розглядається як «єдина урівноважена система» приватного і державного господарства. Ситуація в інвестиційній сфері характеризується спрямованістю діяльності інститутів інвестування на захист національних інтересів, посиленням мілітаристської складової в інвестиційних стратегіях міжнародних монополій.

Період другої половини 1940 р. – кінець 1970 р. характеризував третій історичний етап розвитку інституційного середовища прямого іноземного інвестування, який вирізнявся формуванням інститутів регіонального та наднаціонального рівнів, функціонування яких сприяло:

1) перетворенню наймогутніших монополій країн Західної Європи, США, Канади і Японії у транснаціональні інвестиційні структури, яким належала значна частка світових інвестиційних ресурсів;

2) розширенню сфер їх діяльності через масштабні капіталовкладення в інші галузі;

3) територіальній експансії нових вертикальних форм інвестиційної концентрації та централізації капіталу – монополістичних об'єднань у формі конгломератів;

4) формуванню в економіках провідних країн світу великих державно-монополістичних комплексів в інвестиційній сфері з відповідною інституційною системою їх регулювання.

З початку 1980 р. – по теперішній час триває четвертий етап якісного розвитку інституційного середовища прямого іноземного інвестування, характерними особливостями якого є наступні ознаки:

1) лібералізація світової торгівлі, міжнародного руху капіталу; 2) превалювання ТНК у процесах реалізації регіональних і глобальних інвестиційних стратегій; 3) формування інституту державно-корпоративного партнерства в інвестиційній діяльності.

Важливість даного етапу полягає у тому, що розпад світової системи соціалізму та динамічний розвиток регіональної інтеграції обумовили нові якісні зміни в міжнародному інвестиційному режимі, які призвели до посилення уніфікації стандартів обліку міжнародних інвестиційних процесів. Також, не менш, пріоритетне значення на цьому мали формування глобальних інвесторів, зокрема специфічних інститутів інвестування у країнах з новостворюваними ринками, таких як: державні агенції із залучення іноземних інвестицій, вільні економічні зони, міжнародні організації та регіональні об'єднання, технополіси, технопарки, кластери тощо.

Проведене дослідження нормативно-правового забезпечення іноземної інвестиційної діяльності у рамках національної економіки [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11] дало нам змогу умовно виділити п'ять ключових етапів генезису процесу нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності іноземних інвесторів в Україні (табл. 1).

Генезис та критичний аналіз нормативно-правової бази  
забезпечення іноземної інвестиційної діяльності в Україні

Період та сутність етапу формування нормативно-правової бази ПП	Критичний аналіз етапу формування нормативно-правової бази регулювання ПП	
	Переваги нормативно-правової бази регулювання ПП	Недоліки нормативно-правової бази регулювання ПП
<i>1 Етап (1989-1990 рр.)</i> Впровадження нових актів паралельно на союзному та республіканському рівнях	– відбулося пом'якшення проблем правового регулювання інвестиційної діяльності, що було обумовлено особливостями перехідного періоду	– закони та відповідні нормативні акти, які приймалися, мали тимчасовий характер і відображали передусім особливості перехідного періоду, а не об'єктивні закономірності
<i>2 Етап (1991-1992 рр.)</i> Створення і законодавче закріплення Верховною Радою України нормативно-правових регуляторів зовнішньоекономічної діяльності та спільного підприємства	– прийняття базових Законів України («Про іноземні інвестиції», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про підприємництво», «Про господарські товариства»), які сформуливали засади загальної концепції регулювання іноземної інвестиційної діяльності в Україні, базові принципи якої відповідають визнанням у світовій господарській практиці	– зростання «фіктивних» інвестицій (до 100 дол. США); – диференціація умов здійснення іноземних інвестицій, що обумовлена станом і особливостями розвитку окремих сфер економіки, відповідної інфраструктури, економічного і адміністративно-правового регулювання
<i>3 Етап (1992-2002 рр.)</i> Перегляд наявних законодавчих основ режиму іноземного інвестування	– прийняття заходів щодо удосконалення ключових засад процесу іноземного інвестування: * статусу підприємств з іноземними інвестиціями, видів іноземних інвестицій; порядку і термінів їх реєстрації; режиму оподаткування	– часткове дублювання законодавчих актів, які приймаються різними урядовими структурами; – наявність різновекторності дій основних гілок влади; – відбувається постійна зміна законодавства та внесення коректив до нього, що призводить до появи

	підприємств з іноземними інвестиціями; можливостей та умов реінвестування; режиму використання валютних коштів; порядку і умов експортно-імпортової діяльності; митного оподаткування; державних гарантій	процесів дестабілізації у фінансовій системі та економіці країни
4 <i>Etan</i> (2003-2008 pp.) Удосконалення законодавчої бази режиму іноземного інвестування	– Господарський кодекс України, як основний законодавчий акт щодо регулювання діяльності іноземних інвесторів, доповнюється законодавчими актами різного рівня (спеціальні закони, постанови, укази, положення, інструкції тощо)	– наявність відставання законодавчої бази у сфері регулювання ПІІ від реального процесу економічних перетворень; – відсутність комплексності, існування ряду протиріч у законодавчих актах з питань іноземного інвестування
5 <i>Etan</i> (2009 p. до теперішнього часу) Корегування наявної існуючих нормативно-правової бази відповідно до умов посткризового відновлення та сучасних умов функціонування національної економіки. Розробка стратегічних програм розвитку	– прийняття Законів України «Про державно-приватне партнерство», «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»; Податкового кодексу; Програми економічних реформ на 2010–2014 роки; Положення про проекти із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку, інших інструкцій, постанов, які спрямовані на дерегуляцію державного впливу на процес іноземного інвестування; - прийнятими актами сформовано практичний механізм для реалізації в Україні інституту державно-приватного партнерства	– наявність фактів економічно необґрунтованого копіювання і впровадження зарубіжного досвіду у процесі розробки певних законодавчих, нормативно-правових актів; – недостатній ступінь гармонізації національних стандартів з європейськими та міжнародними положеннями і нормами; – наявність декларативності нормативно-правового забезпечення щодо регулювання питань земельної власності

*Джерело: побудовано автором на підставі [Господарський Кодекс; ЗУ «Про інвестиції»; ЗУ «Про режим іноз інвестування»; ЗУ «Про іноземні інвестиції»; Податковий кодекс; Законів «Про державно-приватне партнерство»; «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про підприємництво», «Про господарські товариства»; «Про акціонерні товариства»]*

Таким чином, за результатами проведеного критичного аналізу вітчизняного нормативно-правового забезпечення діяльності іноземних інвесторів (табл. 1) можна виділити основні проблемні моменти та недоліки законодавчої бази регулювання прямого іноземного інвестування в Україні, зокрема:

1) відставання сучасного законодавчо-нормативно забезпечення прямого іноземного інвестування від реального процесу перетворень, які відбуваються в національній економіці;

2) громіздкий характер, нестабільність, відсутність комплексного підходу і стратегічної спрямованості;

3) недостатній ступінь гармонізації вітчизняних правових стандартів, норм з європейськими та міжнародними вимогами;

4) наявність багатьох протиріч щодо трактуванні деяких положень у чинних законодавчо-нормативних актах щодо регулювання діяльності іноземних інвесторів на території України, незважаючи на той факт, що встановлений в Україні національний режим для іноземних інвесторів є загальновизнаним у практиці розвинених країн.

Зазначимо, що однією із важливих умов активізації залучення прямих іноземних інвестицій у вітчизняні суб'єкти господарської діяльності є не лише декларування, а реальне забезпечення реалізації держаних гарантій для іноземних інвесторів.

Однак, дослідження чинного законодавчо-нормативного забезпечення прямого іноземного інвестування в Україні дозволяє зробити об'єктивний висновок щодо недосконалості сучасного процесу реалізації гарантійних прав іноземних інвесторів.

Так, згідно статі 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування» законодавець передбачає форми захисту прав іноземних інвесторів в Україні, а саме: виплата компенсації у разі застосування державою примусового вилучення власності та відшкодування збитків, заподіяних державними органами та їхніми посадовими особами. Проте, у даному Законі не визначено такі важливі моменти, як: строки



здійснення таких виплат; особа, яка має виконувати дані зобов'язання; джерела фінансування даних виплат.

Тому, у рамках даного дослідження вважаємо за доцільне проаналізувати види основних державних гарантій іноземних інвесторів в Україні та представити характеристику особливостей форм реалізації даних гарантій у вітчизняній практиці.

Перш за все, зауважимо, що право на отримання пільг і гарантій мають лише зареєстровані іноземні інвестиції відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання іноземних інвестицій та кредитування» № 2155-VI від 27.04.2010 р. [3].

Гарантії у разі зміни законодавства надаються у випадку, якщо спеціальне законодавство України в подальшому змінює умови захисту іноземних інвестицій, що вже зазначені у певних законах України [3], то до іноземних інвестицій протягом 10 років на вимогу іноземного інвестора застосовується спеціальне законодавство, що діяло на момент реєстрації інвестицій.

Реалізація гарантій повернення інвестицій у разі припинення інвестиційної діяльності передбачає, що інвестор має право на повернення не пізніше 6 місяців із дня припинення інвестиційної діяльності своїх інвестицій у сумі фактичного внеску без сплати мита, а також доходів із цих інвестицій за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності [17].

Після сплати іноземними інвесторами податків, зборів та інших обов'язкових платежів їм гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах внаслідок здійснення іноземних інвестицій. Так, порядок переказу іноземним інвесторам їх прибутків, доходів та інших коштів визначається НБУ.

Забезпечення гарантій компенсації та відшкодування збитків іноземним інвесторам передбачає, що іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завдану їм в результаті дій або бездіяльності державних органів України чи їх посадових осіб.

Так, усі витрати і збитки, завдані внаслідок незаконних дій мають бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та (або) обґрунтованих оцінок, підтверджених незалежними аудиторами. Слід зазначити, що на суму компенсації нараховуються відсотки згідно із

середньою ставкою відсотка, за яким лондонські банки надають позики першокласним банкам на ринку євровалют (ЛІБОР) [17].

Процес реалізації гарантії використання доходів, прибутків та інших коштів, одержаних від іноземних інвестицій, на території України передбачає, що доходи, прибутки та інші кошти, одержані від іноземних інвестицій на території України, можуть бути реінвестовані в економіку України.

Адже, для збереження своїх коштів іноземні інвестори можуть відкривати поточні, розрахункові рахунки в банках на території України. Іноземні інвестори мають право використовувати свої кошти для придбання іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку або для придбання товарів на внутрішньому ринку України та їх вивезення за кордон без ліцензійним шляхом [15].

Гарантії від націоналізації та реквізиції (примусових вилучень, а також не законних дій державних органів та їх посадових осіб) забезпечуються наступними шляхами: 1) іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації; 2) державні органи не можуть реквізувати іноземні інвестиції, за винятком рятівних заходів у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, тощо.

Однак, слід зауважити, що реквізиція може бути здійснена на підставі рішень уповноважених Кабінетом Міністрів України на це органів [15].

Проводячи порівняльну характеристику вітчизняного інвестиційного законодавства та законодавства інших країн, необхідно зауважити, що, на відміну від України, у Казахстані і Грузії існує можливість викупу майна, тоді як за законами Киргизстану викуп майна не дозволяється. Так, закони щодо націоналізації та реквізиції в Росії, Естонії, Литві та Латвії є аналогічними з відповідними Законами України.

Однак, слід відмітити, що захист прав іноземних інвесторів в Україні залишається на досить низькому рівні, на відміну від інших транзитивних країн Центрально-Східної Європи та СНД.

Поряд із забезпеченням гарантій прямого іноземного інвестування механізм державного регулювання даного процесу передбачає реалізацію ряду відповідних обмежень та заборон для іноземних інвесторів, що обумовлено реальною необхідністю забезпечення економічної безпеки України в умовах глобалізованого бізнес-середовища.

Відповідно до чинного вітчизняного законодавства іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які об'єкти інвестування, які не

заборонені законами України. Таким чином, не важко помітити, що даний підхід є надто узагальненим для визначення спектру можливих конкретних об'єктів прямого іноземного інвестування, що породжує ще ряд додаткових питань у даному процесі.

Так, згідно ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність» встановлено лише загальну заборону інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом [14].

Тоді як, відповідно до положення ч. 3 ст. 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування», законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки [17].

Статтями 16 та 17 Господарського кодексу України [1] визначається ряд обмежень, які пов'язані із залученням іноземних інвестицій у певні галузі та (або) території, виходячи з вимог національної безпеки країни. Однак, вагомим недоліками є те, що власне ні самі галузі, ані території не представлені конкретно у Господарському кодексі.

Слід відмітити, що у процесі дослідження загальних нормативних актів, які регулюють іноземну інвестиційну діяльність, можна прийти до висновку, що в останніх відсутнє чітке визначення кола об'єктів, у які забороняється або обмежується залучення інвестицій. Однак, дані питання знаходять своє відображення та регламентування у спеціальних законах, зокрема відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» для створення банку з іноземним капіталом необхідно отримати попередній дозвіл НБУ [8].

Отже, узагальнення результатів вище проведеного дослідження дає нам змогу систематизувати та представити основні спеціальні обмеження і заборони процесу прямого іноземного інвестування в Україні (рис. 2).

Зауважимо, що за оцінками експертів Світового Банку [21], в Україні найменш відкритими для залучення прямих іноземних інвестицій є такі види економічної діяльності, як видавнича справа і телекомунікації, що цілком відповідає реальній картині сьогодення. Адже, за критерієм «Інвестування через кордони» рівень його у вітчизняних ЗМІ складає лише 15 %, у видавничій справі – 30 %, на

відмінну від сфери повітряного транспорту та виробничого сектору, в яких рівень даного індикатора сягає відповідно 50 % та 100 %.

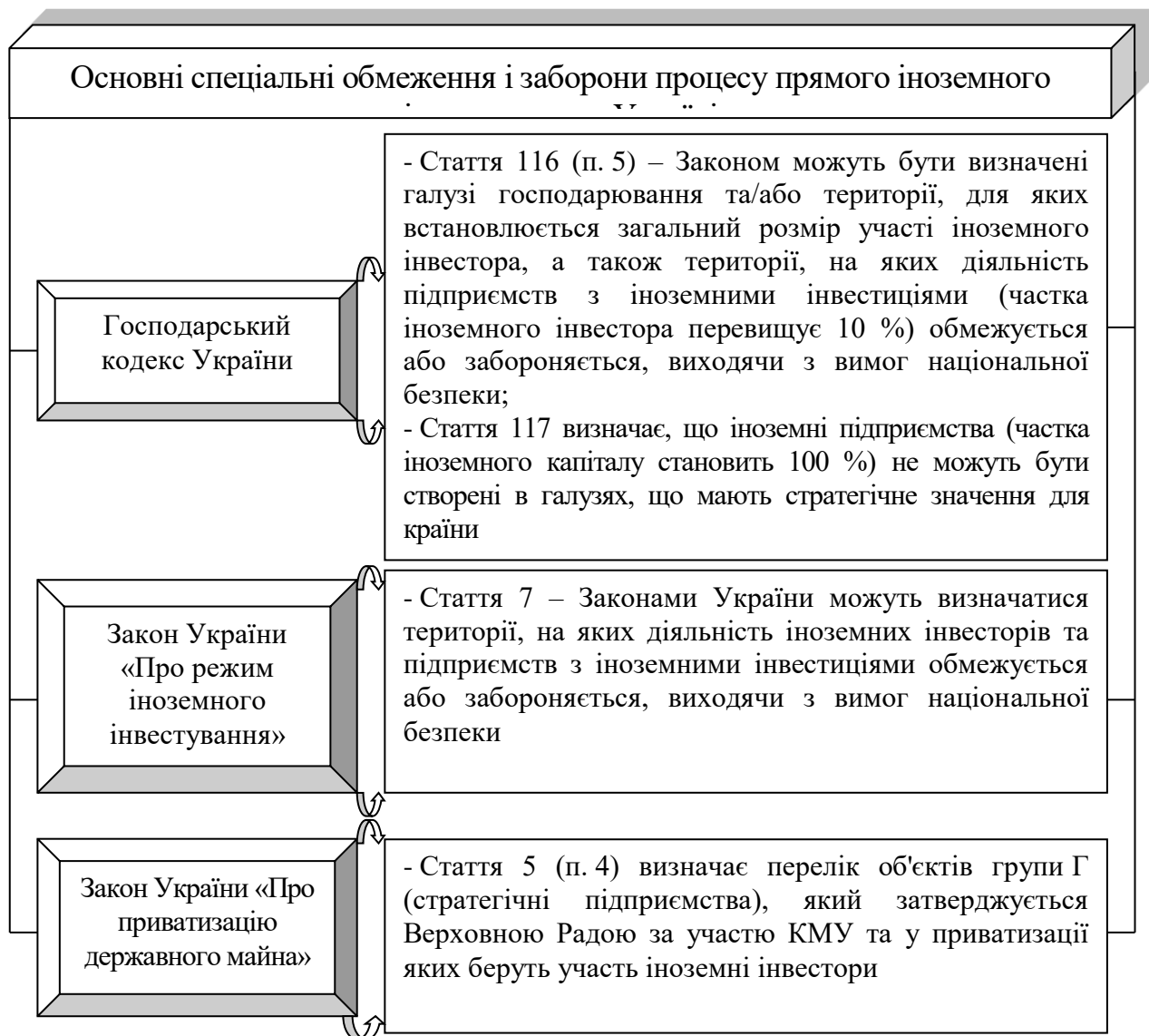


Рис. 2. Основні спеціальні обмеження та заборони щодо процесу прямого іноземного інвестування в Україні

*Джерело: побудовано на підставі [1, с. 21]*

Інституційне середовище прямого державного регулювання прямого іноземного інвестування є важливим механізмом, що подає чіткі сигнали іноземним інвесторам та вагомим чином впливає на масштаб та якість залученого капіталу в економіку країни. Однак, у даному контексті слід наголосити на тому, що сьогодні в Україні розвиток інституційного середовища продовжує залишатися одним із ключових проблемних моментів забезпечення ефективного функціонування механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування в Україні.

Тому, вважаємо за доцільне розглянути більш детально основних суб'єктів та особливості інституційного середовища державного регулювання прямого іноземного інвестування. Природа функціонування інституційного середовища державного регулювання прямого іноземного інвестування передбачає гармонійну взаємодію прямих і непрямих ринкових суб'єктів, а також відповідно їх вплив на рівень активності та ефективності діяльності іноземних інвесторів.

Суб'єктами (інститутами) інвестиційного середовища державного регулювання прямого іноземного інвестування є відповідні регулюючі та контролюючі органи, тоді як об'єктами даного середовища є власне іноземні інвестори економіки України. Так, залежно від особливостей характеру і ступеня впливу усі суб'єкти інституційного середовища державного регулювання прямого іноземного інвестування поділяють на прямі і непрямі суб'єкти, функціонування яких впливає на ефективність діяльності іноземних інвесторів на міро та макроекономічному рівнях.

З урахуванням особливостей вітчизняної практики, серед прямих суб'єктів інституційного середовища державного регулювання прямих іноземних інвестицій необхідно виділити такі: Верховна Рада України, яка здійснює законотворчу діяльність; Кабінет Міністрів України забезпечує регулятивну та управлінську діяльність; Національний Банк України реалізує державну грошово-кредитну політику; Державна податкова служба України визначає нормативні положення; Антимонопольний комітет; Міністерство юстиції України виконує загальні нормотворчі функції в державі.

Основними непрямыми суб'єктами у структурі сучасного інституційного середовища державного регулювання прямого іноземного інвестування є наступні держані інститути: Міністерство закордонних справ України, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами, Рада вітчизняних та іноземних інвесторів, інші органи державної влади (МВС, СБУ, Прокуратура України, місцеві державні адміністрації), що можуть використовувати реальні важелі впливу на процес залучення прямих іноземних інвестицій у економіку України [23, с.133].

Отже, вважаємо за доцільне представити у більш наочному вигляді видову характеристику та особливості функціональної діяльності суб'єктів (інститутів) інституційного середовища державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в Україні (табл. 2).

Слід зазначити, що принципово важливу роль для формування інституційного середовища ефективного державного регулювання

прямого іноземного інвестування відіграє уряд країни, який формує бюджетну, грошово-кредитну, податкову та амортизаційну політику. Тоді, як з іншої сторони на динаміку активності процесу прямого іноземного інвестування суттєво впливає рівень розвитку фондової і фінансової інфраструктури національної економіки. Однак, в інвестиційному середовищі для забезпечення раціонального функціонування механізму державного іноземного інвестування слід обов'язково враховувати особливості взаємозв'язку та взаємодії вище зазначених факторів, оскільки вектор їх дії може бути навіть двостороннім.

Так, інвестиційна та кредитна репутація уряду впливає на фондові індикатори. Тоді, як низький рівень активності портфельних інвесторів на внутрішньому ринку країни є свідченням недовіри інвесторів до економічної політики даної країни.

Отже, для формування привабливого інвестиційного середовища та забезпечення ефективного процесу прямого іноземного інвестування у національну економіку необхідне комплексне раціональне використання, як державних, так і ринкових важелів.

Тому, у даному контексті набуває актуальності дослідження ключових факторів формування ефективного механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці.

Таблиця 2

Характеристика суб'єктів інституційного середовища державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в Україні

Суб'єкти інституційного середовища державного регулювання ПІІ в Україні	
Прямі суб'єкти інституційного середовища державного регулювання ПІІ	Непрямі суб'єкти інституційного середовища державного регулювання ПІІ
- Президент України видає укази та розпорядження щодо створення робочих та інших спеціальних груп для формування інвестиційної політики держави та розробки пропозицій відносно стимулювання інвестиційної діяльності	- Міністерство закордонних справ України забезпечує умови для укладення міжнародних договорів у сфері прямих іноземних інвестицій
- Верховна Рада України приймає закони щодо регулювання іноземних інвестицій	- Фонд державного майна здійснює розгляд умов участі іноземних інвесторів у приватизації державного майна
- Кабінет міністрів України розробляє та реалізує державну політику у сфері ПІІ, скеровує та координує органи центральної	- Український банк реконструкції та розвитку забезпечує створення сприятливих умов для розвитку

виконавчої влади та місцеві органи виконавчої влади щодо залучення та використання іноземних інвестицій	економіки України через сприяння розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності і підтримку вітчизняного виробника
- Національний банк України регулює валютні курси та фінансово-кредитні операції	- Зовнішньоекономічна Рада реалізує функції щодо координації діяльності суб'єктів ЗЕД в єдиному центрі та здійснює координаційну роботу щодо реалізації структурної, макроекономічної, інституційної політики
- Міністерство фінансів України здійснює реалізацію та контроль фінансової, бюджетної, податкової, митної політики	- Рада вітчизняних та іноземних інвесторів здійснює розробку рекомендацій у сфері державної політики по залученню вітчизняних та іноземних інвестицій в економіку України
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України забезпечує захист інтересів держави; здійснення міжвідомчої координації з питань міжгалузевого співробітництва України та ЄС; реалізація державної політики з питань створення та функціонування СЕЗ; розробка інвестиційних проєктів, відбір інвестиційних програм; координація реалізації інвестиційних проєктів; розробка заходів щодо залучення прямих іноземних інвестицій; підтримка розвитку експортно-імпортних операцій тощо	- Державне агентство України з інвестицій та управління національними проєктами приймає участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестицій та інноваційної діяльності. До складу даного агентства входять наступні структури: - Державна інвестиційна компанія - Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку
- Міністерство юстиції України забезпечує виконання загальних нормотворчих функцій в державі	- Представництво міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів в Україні забезпечує вирішення інвестиційних спорів між суб'єктами інвестиційної діяльності
- Державна податкова служба України здійснює моніторинг та контроль за дотриманням діючого податкового законодавства іноземними інвесторами	- Торгово-промислова палата України, у структурі якої функціонує Міжнародний комерційний арбітраж України
- Антимонопольний комітет забезпечує контроль за дотриманням іноземними інвесторами (передусім ТНК) норм антимонопольного законодавства, моніторинг розподілу ринку між його учасниками)	

*Джерело: побудовано на підставі [20; 23, с.133; 4; 6; 7]*

За результатами проведених досліджень [31, с. 455; 23, с. 129], на наш погляд, ключові фактори державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці країни-реципієнта доцільно систематизувати та представити у вигляді наступних груп: 1) правові фактори; 2) політичні фактори; 3) економічні фактори; 4) організаційні фактори; 5) кадрові фактори; 6) інформаційні фактори (табл. 3).

Таблиця 3

Ключові фактори державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці

Група факторів	Характеристика факторів формування механізму державного регулювання ПІІ в інституційній економіці України
1. Правові фактори	- дієвість та передбачуваність (стабільність) законодавства в сфері прямого іноземного інвестування
	- наявність комплексності та стратегічної спрямованості нормативно-законодавчої бази у сфері в сфері прямого іноземного інвестування
	- повна відповідність чинного нормативно-правового забезпечення ефективному процесу інвестиційної діяльності та економічних перетворень в країні
	- прозорий та об'єктивний захист прав іноземних інвесторів
	- розвинена судова система
	- відсутність корупції в державних органах усіх гілок влади (законодавча, виконавча, правова)
2. Політичні фактори	- політична стабільність
	- стратегічний курс на демократизацію та інтеграцію
	- зовнішня політика країни
	- міжнародний імідж країни
	- комплексність та взаємоузгодженість дій гілок влади в країні
	- наявність довіри населення до здійснюваних реформ
3. Економічні фактори	- стабільність макроекономічних показників
	- наявність сприятливих податкової політики
	- забезпечення надійного страхування прямих іноземних інвестицій
	- розвинений фондовий ринок
	- вигідний митний механізм
	- ефективний кредитний механізм прямих іноземних інвестицій
	- диверсифікованість і структурованість внутрішнього ринку
	- відсутність (незначна частка) «тіньового сектору»
4. Організаційні фактори	- злагоджена система державних органів та прозорий порядок реєстрації
	- створення єдиного регулятивного органу



	- розвинена інвестиційна, виробнича та соціальна інфраструктура
	- наявність нескладної системи та необтяжливих процедур контролю
5. Кадрові фактори	- наявність підготовлених висококваліфікованих фахівців
	- достатньо високий рівень професійної компетентності учасників інвестиційного бізнесу та державних службовців, які здійснюють його регулювання
6. Інформаційні фактори	- доступність отримання інформаційних даних щодо: * країни в цілому; * пріоритетних та інвестиційно привабливих галузей, регіонів, підприємств; * наявних проектів
	- наявність реальної можливості отримання своєчасної та повної інформації щодо чинного законодавства у сфері прямих іноземних інвестицій
	- якісне надання консалтингових послуг
	- забезпечення налагодженого оперативного моніторингу процесу прямого іноземного інвестування
	- наявність базового Інтернет-ресурсу для систематизації усієї інформації про інвестиційні можливості та проекти в Україні
	- встановлення оперативного зв'язку з інвестором

*Джерело: побудовано на підставі [31, с. 455; 23, с. 129]*

Метою державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці є «проведення стабільної та ефективної державної політики у сфері залучення та використання прямих іноземних інвестицій з урахуванням національних інтересів та сприяння міжнародному співробітництву й інтеграції країни у світовий фінансовий простір в умовах глобалізації економіки. Адже реалізація зазначеної мети дозволяє підвищити інвестиційну привабливість країни, сформувати сприятливе інвестиційне середовище і поліпшити інвестиційний клімат в цілому.

Забезпечення успішної реалізації мети процесу державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці потребує реалізації ряду ключових цілей даного процесу, серед яких доцільно виділити наступні: 1) спрямування потоків прямих іноземних інвестицій у галузі, що є пріоритетними для забезпечення подальшої трансформації економіки країни-реципієнта; 2) ліквідація перешкод на шляху руху прямих іноземних інвестицій за рахунок уніфікації механізмів їх регулювання; 3) сприяння лібералізації інвестиційних режимів країн-реципієнтів та захисту прямих іноземних інвестицій від політичних та інших ризиків; 4) підвищення координації і активізація контролю за прямими іноземними інвестиціями з метою

досягнення країнами-реципієнтами економічної та валютно-фінансової стабільності; 5) забезпечення уникнення суперечностей (внаслідок неузгодженості національного законодавства) між прямими іноземними інвесторами (у т.ч. ТНК) та країнами-реципієнтами; 6) формування єдиних підходів до оцінки впливу різних аспектів діяльності іноземних інвесторів на економічний розвиток країни-реципієнта; 7) забезпечення більшої соціальної відповідальності іноземних інвесторів за наслідки їх діяльності на території країни-реципієнта; 8) нейтралізація негативних наслідків від нераціональної поведінки іноземних інвесторів в країні-реципієнті; 8) сприяння розвитку підприємництва в країні-реципієнті.

Слід зазначити, що об'єктами державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці є ряд питань, які регулюються державою у процесі формування та реалізації політики іноземного інвестування. Так, до даного ряду питань можна віднести наступні питання: 1) законодавчої регламентації визначення іноземного інвестора, основних видів і форм прямих іноземних інвестицій; 2) участі іноземних інвесторів у приватизаційних процесах; 3) трансферу прибутку іноземного інвестора, вимоги щодо результатів діяльності іноземного інвестора; 4) системи інвестиційних пільг і обмежень, проведення державної експертизи інвестиційних програм, гарантії та права іноземного інвестора тощо.

Для забезпечення ефективного державного регулювання прямих іноземних інвестицій в інституційній економіці даний процес повинен базуватися відповідних конкретних принципах, реалізація яких забезпечує дієвий вплив механізму державного регулювання на процес прямого іноземного інвестування в країні-реципієнті.

Серед визнаних світовою практикою, необхідно виділити такі ключові принципи забезпечення ефективного державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці: 1) принцип законності; 2) принцип прозорості та доступності; 3) принцип справедливості і відповідальності сторін; 4) принцип стимулювання діяльності; 5) принцип ефективності; 6) принцип підтримки держави та партнерства; 7) принцип справедливого розподілу ризиків між сторонами [24].

Однак, на наш погляд, зазначений вище перелік принципів державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці доцільно доповнити наступними запропонованими нами принципами, серед яких: 1) принцип

комплексності; 2) принцип стратегічності; 3) принцип адаптивності; 4) принцип наукового підходу (наукової обґрунтованості).

Таким чином, з урахуванням вище розглянутих аспектів можна представити наступну систему принципів державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці країни-реципієнта (табл. 4).

Таблиця 4

Система принципів державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці

Принципи державного регулювання ПІІ	Сутність принципу державного регулювання ПІІ
Принцип законності	Передбачає здійснення інвестиційної діяльності лише на основі діючих міжнародних та національних нормативно-правових актів, що регулюють дану діяльність
Принцип прозорості та доступності	Забезпечує такі умови функціонування системи державного регулювання прямого іноземного інвестування, які залишаються прозорими, доступними і зрозумілими для всіх суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності та вільними від зловживань і корупційних дій органів державного управління
Принцип справедливості	Спрямований на забезпечення створення для іноземних інвесторів національного режиму господарської діяльності
Принцип відповідальності сторін	Передбачає відповідальність з боку держави та іноземних інвесторів за дотримання договірних засад співробітництва і результатів досягнення його кінцевої мети
Принцип стимулювання діяльності	Орієнтований на заохочення прямих іноземних інвесторів, спрямовувати їх інвестиційні ресурси у визначені державою пріоритетні програми і проекти
Принцип ефективності	Спрямований на забезпечення регулювання процесів залучення та використання іноземних інвестицій з метою досягнення економічного (соціального, інноваційного, екологічного та інших ефектів) від прямого іноземного інвестування
Принцип підтримки держави	Передбачає наявність чіткої державної політики, яка є основою для вирішення всіх спірних питань, що виникають в ході процесів прямого іноземного інвестування
Принцип партнерства	Орієнтований на забезпечення рівноправних відносин між сторонами процесу прямого іноземного інвестування

Принцип справедливого розподілу ризиків між сторонами ПІІ	Спрямований на здійснення справедливого розподілу ризиків між сторонами у процесі прямого іноземного інвестування
Принцип комплексності *	Передбачає формування регулюючого механізму, який дозволяє гарантувати економічну безпеку країни-реципієнта та сприяє максимальному узгодженню гармонізації інтересів країни з іноземними інвесторами, а також гармонізації національної та європейської політики регулювання іноземних інвестицій
Принцип стратегічності *	Забезпечує, що система ключових інвестиційних пріоритетів ґрунтується на результатах стратегічного планування розвитку економіки, що дає змогу забезпечити проведення аналізу, порівняння, моніторингу та коригування стратегічних і поточних цілей діяльності
Принцип адаптивності *	Орієнтований на забезпечення своєчасного коригування державою умов здійснення прямого іноземного інвестування у випадку зміни чинників зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища
Принцип наукового підходу (наукової обґрунтованості) *	Передбачає реалізацію науково обґрунтованого підходу (економічних, науково-технічних, технологічних основ та засад державного управління) у процесі функціонування механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування

\* – запропоновано автором

*Джерело: побудовано на підставі [24]*

Для забезпечення ефективного функціонування, механізм державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці повинен забезпечувати реалізацію наступних ключових функцій:

1) функція залучення прямих іноземних інвестицій передбачає формування відповідної нормативно-правової бази; створення сприятливих умов для діяльності іноземних інвесторів; участь у міжнародному економічному співробітництві; визначення пріоритетних напрямів для залучення іноземних інвестицій; визначення потреб у залученні прямих іноземних інвестицій;

2) функція забезпечення ефективного використання прямих іноземних інвестицій спрямована на організацію експертизи і проведення конкурсного відбору інвестиційних проектів, програм; здійснення реєстрації інвестиційних проектів, програм; оцінку ефективності використання прямих іноземних інвестицій.

Зовнішнім проявом процесу державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційному середовищі є форми державного регулювання, які сукупність способів його організації і вираження змісту, що визначають умови, порядок, послідовність дій, які забезпечують ефективну реалізацію регулятивних функцій держави для досягнення економічного розвитку країни. Так, найбільш поширеними формами державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці країни-реципієнта є такі: бюджетна політика; грошово-кредитна політика; фіскальна політика; антимонопольна політика; торгівельна політика; амортизаційна політика; заходи адміністративно-економічного регулювання, які передбачають формування відповідних умов для залучення та ефективного використання прямих іноземних інвестицій.

Методами державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці є сукупність заходів та прийомів впливу державних органів на процес формування умов щодо залучення та забезпечення ефективного використання прямих іноземних інвестицій.

Серед методів державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці доцільно виділити основні, серед яких: 1) нормативно-правові методи, які забезпечують реалізацію регулюючих дій уряду країни-реципієнта в рамках адміністративних і економічних методів; 2) адміністративні методи, які є методами прямого впливу; 3) методи непрямого впливу – економічні методи.

Нормативно-правові методи забезпечують формування сприятливих і стабільних правових умов для здійснення господарської діяльності в країні-реципієнті у процесі прямого іноземного інвестування.

Адміністративні методи характеризуються як методи прямого впливу застосування яких дає змогу забезпечити: 1) формування індикативних та інших планів соціально-економічного розвитку країни, цільових програм; 2) використання системи державних замовлень та закупівель у рамках реалізації державно-приватного партнерства; 3) реалізацію заходів протекціонізму; 4) визначення норм і правил охорони навколишнього середовища.

Методами непрямого впливу є економічні методи реалізація яких спрямована на: 1) надання інвестиційних надбавок, субсидій, дотацій, позик; 2) здійснення валютного, митного регулювання; 3) надання

податкових і кредитних пільг; 4) регулювання цін, їх рівнів та співвідношення; 4) роздержавлення і приватизацію.

Форми та методи державного регулювання прямого іноземного інвестування реалізуються в інституційній економіці країни-реципієнта шляхом використання відповідного інструментарію. Так, наприклад, інструментами фіскальної політики держави є податки, державні видатки, субсидії, дотації, бюджетні позики, податкові та кредитні пільги тощо [29, с. 97].

Слід зазначити, що в кожній країні класичний варіант інструментарію державного регулювання прямого іноземного інвестування може бути доповнений відповідними інструментами залежно від наявної економічної ситуації та цілей соціально-економічного розвитку конкретної країни.

Інструменти державного регулювання знаходять свій прояв у механізмі державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці через відповідні важелі, якими є конкретні засоби, інвестиційні стимули, використання яких дозволяє поживити активність та підвищити ефективність процесу інвестування. Зауважимо, що у процесі розробки заходів зі стимулювання прямого іноземного інвестування необхідно враховувати той момент, що застосування інвестиційних пільг і стимулів не повинно дискримінувати підприємництво країни-реципієнта.

Зазначимо, що усі розглянуті вище елементи, а саме: мета, цілі, суб'єкти, об'єкти, фактори, принципи, функції, форми, методи, інструменти та важелі є важливими складовими процесу формування та забезпечення ефективного функціонування механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці.

Так, Н.І. Обушна розглядає механізм державного регулювання прямого іноземного інвестування «як динамічну систему гармонійної взаємодії організаційних, економічних, управлінських і правових форм, принципів, методів та інструментів у сфері державного регулювання, що формують умови та порядок залучення прями іноземних інвестицій в економіку країни з урахуванням національних інтересів» [24-27].

Таким чином, на підставі систематизації та комплексного врахування вище представлених у даному параграфі результатів проведених нами досліджень, вважаємо за доцільне побудувати механізм державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці, який відображено на рис. 3.

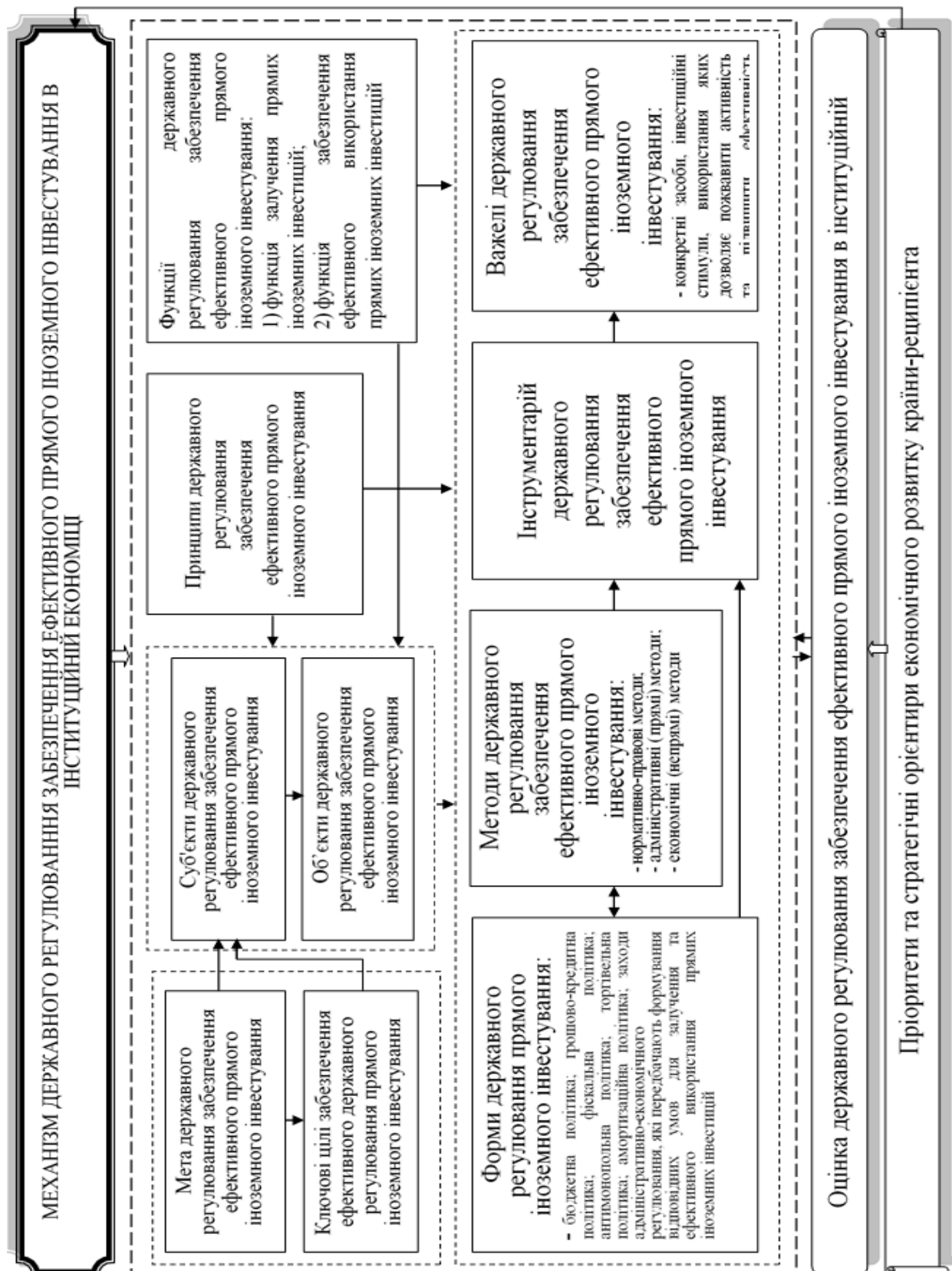


Рис. 3. Механізм державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в інституційній економіці

Джерело: побудовано автором

Таким чином, на підставі комплексного врахування та узагальнення представлених вище результатів проведеного дослідження можна обґрунтувати висновок, що сучасній парадигма прямого іноземного інвестування характеризується рядом наступних ознак:

1) активна регулююча роль держави, яка компенсує недосконалість ринкового механізму, у процесі забезпечення ефективної іноземної інвестиційної діяльності, як важливої передумови формування на інноваційних засадах соціально-орієнтованої економіки країни;

2) у процесі історичного еволюційного розвитку іноземної інвестиційної діяльності відбувається постійна зміна моделей державного регулювання цієї діяльності внаслідок трансформації та удосконалення основні напрямків, форм, методів, механізмів, інструментарію та функцій державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційному середовищі;

3) від етапів становлення ринкової економіки та визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку країни залежить характер та особливості механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційній економіці країни;

4) масштаби та специфіка функціонування механізму державного регулювання прямого іноземного інвестування в інституційному середовищі характеризуються наявністю суттєвих відмінностей в різних країнах.

Отже, роль механізму державного регулювання забезпечення ефективного прямого іноземного інвестування в сучасних умовах високої мінливості і непередбачуваності бізнес-середовища набуває дедалі більшої важливості, як однієї з ключових технологій генерування імпульсу та підтримання економічного розвитку національної економіки, як на мікро, так і на мезо- та макроекономічному рівнях в глобалізованому економічному просторі.

### **Список використаних джерел**

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV: за станом на 15.01.2011 р. [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

2. Податковий кодекс України № 2755-VI від 20.05.2011 р. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).



3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання іноземних інвестицій та кредитування: Закон України від 27.04.2010 р. № 2155-VI: за станом на 27.04.2010 р. [Електронний ресурс]. URL :<http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

4. Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку: указ Президента України від 08.09.2010 р. № 895 [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

5. Про наукові парки: Закон України від 25.16.09 р. N 1563-VI [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

6. Про утворення Державного агентства України з управління національними проектами: Постанова КМУ від 30.06.2010 р. № 570 [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

7. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення 25.10.2019).

8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III : за станом на 01.01.2011 р. [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

9. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. № 1577-XII із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення 25.10.2019).

10. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення 25.10.2019).

11. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13.10.1992 р. № 2674-XII із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (дата звернення 25.10.2019).

12. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13.10.92 р. № 2673-XII : за станом на 20.01.2009 р. [Електронний ресурс]. URL :<http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

13. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 960-ХІІ із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення 25.10.2019).

14. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560- ХІІ : за станом на 12.10.2010 р. [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

15. Про іноземні інвестиції: Закон України від 13.03.1992 р. № 2198а – ХІІ [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

16. Про підприємництво : Закон України від 26.02.1991 р. № 785-ХІІ із змінами [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12> (дата звернення 25.10.2019).

17. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. №93/96 : за станом на 15.01.2011 р. [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

18. Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження : Закон України від 17.02.2000 р. № 1457-III: за станом на 31.05.2005 р. [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 25.10.2019).

19. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», розроблена Комітетом економічних реформ при Президентові України та взятої до виконання урядом відповідно до Розпорядження КМУ №1724-р від 23 червня 2010 року. [Електронний ресурс]. URL: [www.president.gov.ua/docs/Programa\\_reform\\_FINAL\\_1.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf) =153= (дата звернення 25.10.2019).

20. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2006 році. Стат. Бюлетень. Держкомстат України. К., 2007. 298с.

21. Міжнародні інституції побачили законодавчі обмеження для іноземних інвестицій в Україні // Економічна правда, 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. URL: [www.epravda.com.ua/news/2010/07/8](http://www.epravda.com.ua/news/2010/07/8) (дата звернення 25.10.2019).

22. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. №3. С.6.

23. Обушна Н. І. Організаційно-економічний механізм активізації залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Науковий вісник Чернігівського державного інституту

економіки і управління. Збірник. Чернігів: ЧДІЕУ, 2010. Випуск 4 (8). С. 128-135.

24. Обушна Н. І. Принципи державного регулювання прямих іноземних інвестицій. Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 квітня 2011 р.). К., 2011. С. 298-300.

25. Обушна Н. І. Розвиток стимулів іноземного інвестування в умовах євроінтеграційних трансформацій. Фінансова система держави: проблеми і перспективи розвитку: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 8-9 листопада, 2010 р.). ТОВ «ДКС центр», 2010. 364 с. С.280-282.

26. Обушна Н. І. Критерії оцінки впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток національної економіки. Формування та розвиток економіки в сучасних умовах господарювання: Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (23-24 грудня, 2010 р.). Луцьк: ВІЕМ, 2011. С.144-146.

27. Обушна Н.І. Економічна сутність прямих іноземних інвестицій та їх класифікація. Реформування економічної системи України в контексті світового співробітництва: Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня, 2011 р.). Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2011. Ч.1. С. 326-329.

28. Покришка Д. Динаміка інвестиційного клімату країн Східної Європи / Д. Покришка, О. Бабанін, В. Шкадюк – досвід для України. [Електронний ресурс]. URL : [www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/01.htm](http://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/01.htm). (дата звернення 25.10.2019).

29. Реверчук С. К. Інвестологія: наука про інвестування: [Навч.посібник] / С. К. Реверчук , Н. Й. Реверчук, І. Г. Скоморович та ін. Атіка, 2001. 264 с.

30. Тесля С. М. Прямі іноземні інвестиції як економічна категорія, їх суть та класифікація. 2009. Вип. 19.3. С. 131-139.

31. Тесля С. Організаційно-економічний механізм залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 454–459.

32. Участь іноземних інвесторів у приватизації / Центр соціально- економічних досліджень CASE, Варшава-Київ. 2007. с. 34.

## ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

На сьогодні розбудова дієвої та ефективної системи фінансового контролю в державному секторі, яка базувалася б на основоположних принципах та кращих практиках ЄС, є вкрай важливим кроком у процесі впровадження реформи управління державними фінансами. Тому доцільно зосередити увагу на вирішенні ряду проблемних питань, які стримують або мають негативний вплив на розвиток системи фінансового контролю в країні. Зокрема, першочергово необхідно провести моніторинг реальної можливості забезпечення здійснення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів на центральному, регіональному і місцевому рівнях відповідними державними органами, що здійснюють такий контроль, та ідентифікувати проблеми законодавчого і організаційно-управлінського характеру у зазначеній сфері.

Передусім йдеться про групу проблем організаційного характеру, а саме відсутність чіткого переліку органів, на яких покладено здійснення в Україні державного фінансового контролю, та їх повноважень. Зокрема, державний фінансовий контроль, як правило, пов'язують із Державною аудиторською службою, Рахунковою палатою України, Міністерством фінансів України, Державною фіскальною службою України, Державною службою фінансового моніторингу України, Фондом державного майна України, Національним банком України, Антимонопольним комітетом, службами внутрішнього контролю у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади тощо [1].

Метою дослідження є аналіз стану забезпечення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів на центральному, регіональному і місцевому рівнях відповідними державними органами, побудови та класифікації вітчизняної системи державного фінансового контролю, оцінка результативності та ефективності органів державного фінансового контролю.

Контроль – це загальна функція управління, що відповідає за нагляд та перевірку відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, визначення результатів їх виконання, виявлення допущених відхилень від відповідних нормативних

документів (законів, стандартів, наказів) і принципів організації та регулювання діяльності, на яку спрямована перевірка [2].

У загальному вигляді ключовими компонентами фінансового контролю за управлінням державними (місцевими) ресурсами та їх використанням є державний фінансовий контроль, який здійснюють органи Держаудитслужби, уповноважені Кабінетом Міністрів України (урядовий контроль), державний зовнішній фінансовий контроль (аудит), який здійснює Рахункова палата від імені Верховної Ради України (парламентський контроль), та державний внутрішній фінансовий контроль, зокрема внутрішній контроль та внутрішній аудит, який забезпечується відповідно розпорядниками бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі.

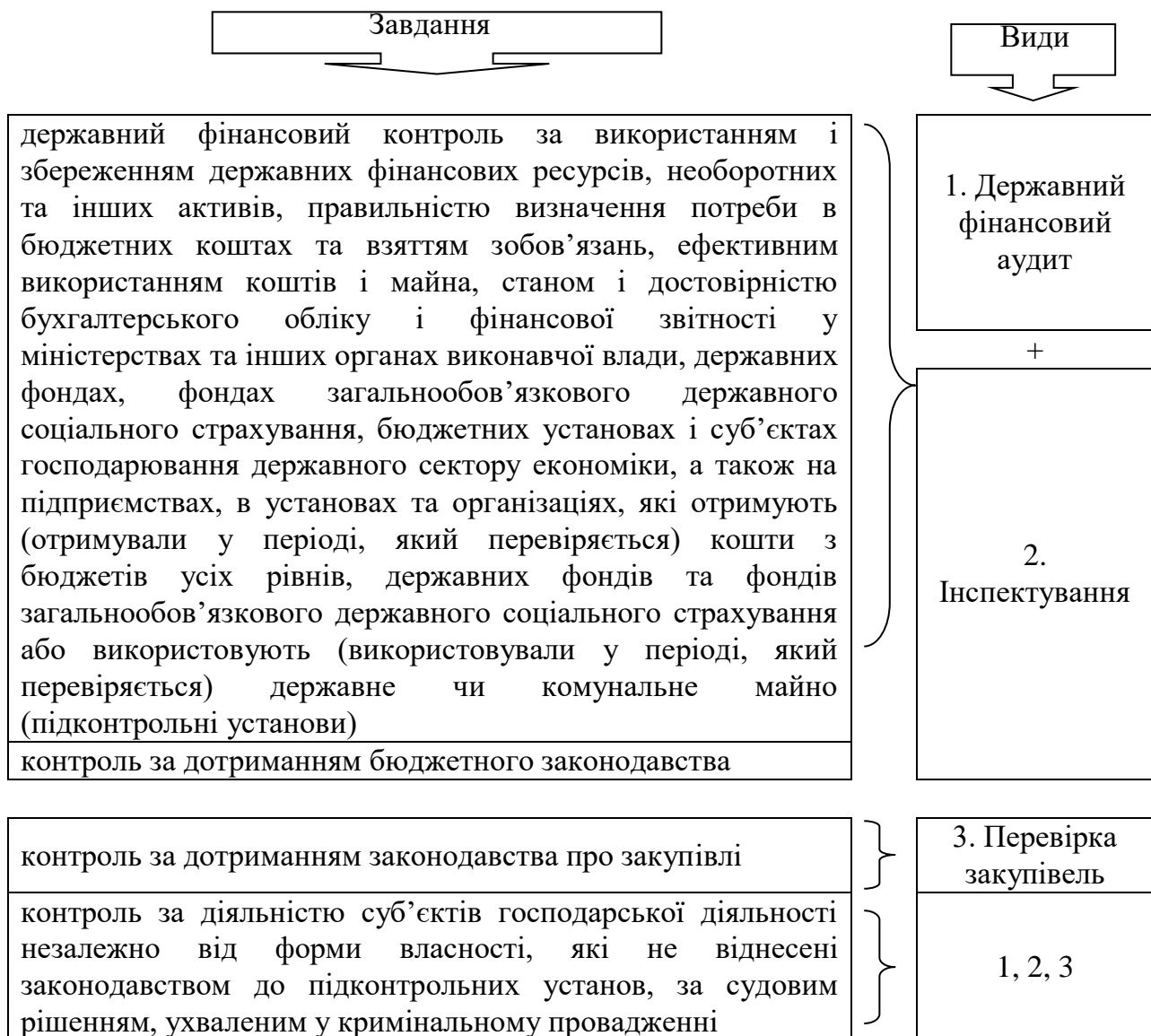


Рис. 1. Основні завдання органу та види державного фінансового контролю України

*Джерело: сформовано автором*

Така побудова та класифікація вітчизняної системи фінансового контролю забезпечують створення надійної платформи для її ефективного розвитку, зокрема розвитку правового поля, унормування понятійного апарату, уніфікацію чітких і прозорих правил діяльності органів контролю, удосконалення механізму співпраці та обміну інформацією між ними, ідентифікацію статусу і місії кожного з них, а також сприяють максимальному наближенню до міжнародних стандартів та кращої практики ЄС. Адже основною метою їх діяльності є забезпечення здійснення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів.

Основні завдання органу державного фінансового контролю наведено на рис. 1.

Здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю [3].

Основним завданням у діяльності органів Державної аудиторської служби України упродовж 2018 року, як і у попередні роки, була реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю та здійснення відповідних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів.

Загалом за результатами діяльності органів державного фінансового контролю за 2018 рік:

- проконтрольовано та досліджено 1072,4 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів держави;
- виявлено втрат фінансових та матеріальних ресурсів на суму 2,6 млрд гривень, з яких відшкодовано майже 1,0 млрд гривень;
- встановлено фактів неефективного використання коштів і майна на 15,5 млрд гривень;
- попереджено порушень та недоліків на 21,8 млрд гривень.

Внаслідок застосування дієвих заходів щодо відшкодування та повернення завданих державі втрат за підсумками 2018 року загальна ефективність роботи органів державного фінансового контролю в частині співвідношення обсягів відшкодованих втрат бюджетних коштів порівняно з видатками на їх утримання становила 129,2 %.

Контролем охоплено найважливіші для суспільства сфери: оборона, освіта і наука, охорона здоров'я і соціальний захист населення,

житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, інфраструктура і транспорт тощо. При цьому теми, за якими проводилися заходи контролю, визначалися з урахуванням їх актуальності, соціального значення, обсягів коштів державного та місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування бюджетних програм, а також з урахуванням потенційних ризиків допущення фінансових порушень.

Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінка викладаються у звіті.

Інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті.

На підконтрольних установах, щодо яких за відповідний період їх фінансово-господарської діяльності відповідно до цього Закону проведено державний фінансовий аудит, інспектування за ініціативою органу державного фінансового контролю не проводиться.

Контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель здійснюється шляхом проведення моніторингу закупівлі у порядку, встановленому Законом України "Про публічні закупівлі", проведення перевірки закупівель, а також під час державного фінансового аудиту та інспектування.

Перевірка закупівель у замовників проводиться за місцезнаходженням юридичної особи, що перевіряється, чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводиться перевірка, і полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання замовником законодавства про закупівлі. Результати перевірки закупівель викладаються в акті перевірки закупівель.

Моніторинг закупівлі здійснюється за місцезнаходженням органу державного фінансового контролю.

Задля забезпечення дієвості, результативності та ефективності заходів державного фінансового контролю органами Держаудитслужби вжито комплексних заходів, зокрема:

1) з метою мінімізації впливу на діяльність підконтрольних об'єктів, водночас враховуючи найвагоміші можливі фінансові ризики зловживань з фінансово-бюджетними ресурсами, триває тенденція до зменшення кількості проведених заходів державного фінансового контролю – з 2,7 тисяч у 2016 році до майже 2,0 тисяч у 2018 році, тобто у 1,3 рази;

2) в умовах реформування системи державного фінансового контролю та, відповідно, акцентування основної уваги на попередженні та недопущенні порушень у фінансовій сфері продовжується зростання частки аудитів у загальній кількості заходів контролю;

3) водночас кількісне значення таких заходів контролю (аудитів) збільшилось втричі;

4) у розрахунку на 1 перевірений об'єкт обсяг охоплених контролем (ревізіями та перевітками) фінансових та матеріальних ресурсів у 2018 році становив понад 254,1 млн грн, що на 8% перевищує відповідний показник 2017 року;

5) результативність ревізій та перевірок зросла майже на 16%: якщо за 2017 рік обсяг виявлених такими заходами втрат ресурсів у середньому на один перевірений об'єкт становив понад 1,2 млн грн, то за 2018 рік – майже 1,5 млн грн;

б) проводиться комплексна та системна робота, спрямована на відшкодування втрат фінансових і матеріальних ресурсів держави, установлених за результатами ревізій та перевірок (загалом відшкодовано втрат на 960,3 млн грн);

7) при цьому рівень відшкодування та поновлення виявлених втрат у 2018 році становив 42,7%, що значно перевищує відповідні показники минулих років, а сумове значення обсягу відшкодованих втрат та забезпечених додаткових надходжень проти 2017 року збільшилося майже на 22%;

8) застосовано заходи впливу до винних осіб та фінансові санкції до об'єктів контролю, якими допущено порушення фінансово-бюджетної дисципліни (забезпечується принцип невідворотності відповідальності: - до адміністративної відповідальності притягнуто в середньому більше 2 осіб на кожному перевіреному об'єкті; - подано 937 висновків та пропозицій щодо застосування фінансових санкцій та нарахування платежів);



9) під час проведення державних фінансових аудитів у 2018 році охоплено дослідженням загалом 679,5 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів, а відповідно на один такий контрольний захід в середньому припадає понад 1,7 млрд грн;

10) досягнуто суттєвої комплексності результатів державних фінансових аудитів – виявлено порушень та недоліків (в частині упущених вигод, неотриманих доходів, непродуктивних/зайвих витрат) в обсязі 15,9 млрд грн, при цьому упереджено потенційних втрат через неефективні управлінські дії чи рішення керівників об'єктів аудиту та/або їх органу управління на 463,0 млн грн;

11) за результатами проведених упродовж 2018 року аудитів надано загалом 3,9 тис. пропозицій, з яких майже 3,5 тис. враховано, або 88,7% [4].

Так, за даними Держаудитслужби України протягом січня-травня 2019 року виявлено незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат та недостач коштів державного бюджету та інших державних активів на загальну суму майже 424,9 млн грн, або 62,9% від виявленого обсягу державних і комунальних ресурсів, що використані з порушенням нормативно-правових актів.

Крім того, встановлено недоотримання державним бюджетом, установами і організаціями, що фінансуються з державного бюджету, державними підприємствами належних їм доходів загалом на суму майже 129,4 млн грн, з них державним бюджетом – понад 17,2 млн гривень.

Найбільші суми порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів держави, протягом травня 2019 року виявлено апаратом Північно-східного офісу (Харківська область) (понад 33,2 млн грн), Управлінням Північного офісу в Черкаській області (16,8 млн грн), апаратом Західного офісу (Львівська область) (майже 8,2 млн грн), апаратом Південного офісу (Одеська область) (близько 1,9 млн грн) та Управлінням Східного офісу в Донецькій області (1,7 млн грн).

Серед порушень фінансово-бюджетної дисципліни найбільш поширеними є:

- порушення з оплати праці, штатної дисципліни;
- нарахування та сплата єдиного соціального внеску у завищених розмірах;
- незаконні виплати компенсацій та допомог;
- безпідставне покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду;

➤ зайве виділення (отримання) бюджетних коштів внаслідок завищення відповідних розрахунків;

➤ зайва оплата за виконані роботи, надані послуги внаслідок завищення їх вартості чи обсягів [4].

Поряд з цим впродовж січня-травня 2019 року виявлено незаконних та не за цільовим призначенням проведених витрат і недотримання коштів місцевих бюджетів та комунального майна на загальну суму майже 250,1 млн грн, що становить 37,1% від загальної суми ресурсів держави, використаних з порушенням нормативно-правових актів.

Крім того, встановлено втрати належних доходів місцевими бюджетами, комунальними підприємствами, установами і організаціями на загальну суму понад 82,7 млн грн, з яких більше 46,6 млн грн – кошти місцевих бюджетів. Суттєві порушення при використанні комунальних ресурсів допущено на підприємствах, в установах і організаціях м. Києва та Київської області, Миколаївської, Харківської, Черкаської, Запорізької, Тернопільської, Дніпропетровської та Чернігівської областей, де суми встановлених втрат коштів місцевих бюджетів та комунального майна протягом січня-травня 2019 року становили відповідно за регіонами понад 32,2 млн грн, більше 29,7 млн грн, майже 26,2 млн грн, понад 25,7 млн грн, понад 24,9 млн грн, майже 24,9 млн грн, більше 22,9 млн грн та майже 22,8 млн гривень.

За результатами ревізії фінансово-господарської діяльності Виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України за період з 01 січня 2017 року по 31 грудня 2018 року встановлено порушень фінансової дисципліни на загальну суму 14,7 млн грн, з них таких, що призвели до матеріальної шкоди, на суму 673,9 тис. гривень. Зокрема, ВД Фонду завищено в обліку вартість активів внаслідок зарахування на баланс нематеріальних активів за відсутності відповідних первинних документів (патенту, свідоцтва, ліцензійного договору, договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності) щодо виключних майнових прав на комп'ютерні програми на загальну суму майже 14,0 млн гривень.

Протягом січня-червня 2019 року проведено 728 ревізій та 49 перевірок закупівель, в ході яких перевірено 774 підприємства, установи і організації.

Загальна сума виявлених фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, становить майже 1,1 млрд

грн, з них коштів бюджетів всіх рівнів та бюджетних установ – 462,3 млн грн. Зокрема, на 269 об'єктах контролю виявлено недоотримання фінансових ресурсів на загальну суму понад 239,1 млн грн, у тому числі бюджетами – майже 85,0 млн грн. (табл. 1).

Таблиця 1

Результативність державних фінансових аудитів, січень-червень 2019 р.

Показники	Кількість (фактів, об'єктів)	у тому числі:			
		за результатами аудитів виконання місцевих бюджетів	за результатами аудитів виконання бюджетних програм	за результатами аудитів діяльності суб'єктів господарювання	за результатами аудитів інвестиційних проектів
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
1. Кількість наданих пропозицій за результатами державних фінансових аудитів (всього), у тому числі:	1874	419	432	991	24
1.1 пропозицій, направлених на досягнення додаткового результату (економічного /соціального ефекту)	937	239	168	522	0
1.2. пропозицій нормативно-методологічного характеру	507	107	157	242	1
1.3. пропозицій, які були відхилені	2	0	0	2	0
1.4. прийнято пропозицій до виконання	1730	409	394	903	24
2. Кількість виконаних пропозицій за результатами державних фінансових аудитів (всього), у тому числі:	1408	260	333	815	0
2.1. пропозицій, за якими досягнуто підтверджених додатковий результат (економічного /соціального ефекту)	596	128	122	346	0
3. Кількість пропозицій прийнятих до виконання, які не впроваджено (всього), у тому числі:	1003	293	211	499	0
3.1 пропозицій, направлених на досягнення додаткового результату (економічного /соціального ефекту)	492	137	92	263	0
3.2. пропозицій нормативно-методологічного характеру	233	67	59	107	0
3.3. пропозицій щодо яких не настав термін виконання	688	164	146	378	0

<b>Вжиті заходи за результатами державних фінансових аудитів</b>					
1. Кількість користувачів, яким направлено аудиторські звіти та відповідні інформації для прийняття управлінських рішень	320	71	79	168	2
1.1 Прийнято управлінських рішень за результатами державних фінансових аудитів (всього)	446	174	106	166	0
2. Ініційовано прийняття законодавчих і нормативно-правових актів (в тому числі регуляторних)	18	12	3	3	0
2.1 Прийнято законодавчих і нормативно-правових актів (в тому числі регуляторних)	67	61	3	3	0
3. Кількість переданих до правоохоронних органів (за їх зверненням) аудиторських звітів	30	3	6	21	0
3.1 Кількість розпочатих досудових розслідувань за переданими до правоохоронних органів (за їх зверненням) аудиторськими звітами	6	0	1	5	0
3.2 Кількість вручень письмових повідомлень про підозру у вчиненні кримінального правопорушення за переданими до правоохоронних органів (за їх зверненням) аудиторськими звітами	2	0	0	2	0
4. Кількість направлених до Державної служби фінансового моніторингу інформацій про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом	1	0	1	0	0
5. Кількість направлених інформацій про результати аудитів органам управління об'єктів аудитів, головним розпорядникам бюджетних коштів, Кабінету Міністрів України	130	16	48	65	1
6. Інформування правоохоронних органів про результати аудитів	112	36	21	55	0
7. Кількість долучених аудиторських звітів та матеріалів аудитів до кримінальних проваджень	7	0	1	6	0

*Джерело: сформовано автором за даними [4]*

Проведеними заходами державного фінансового контролю на 665 об'єктах встановлено незаконні, нецільові витрати та недостачі ресурсів на загальну суму майже 824,8 млн грн, у тому числі за операціями з бюджетними коштами – понад 377,3 млн грн. Так, сума виявлених на 656 об'єктах контролю незаконних витрат ресурсів становить більше 671,0 млн грн, у тому числі за операціями з бюджетними коштами – майже 322,9 млн грн.

На 72 об'єктах контролю не за цільовим призначенням проведено витрати державних ресурсів на суму понад 54,0 млн грн, в тому числі майже 9,2 млн грн – кошти державного бюджету та понад 44,8 млн грн – місцевих бюджетів.

Недостачі ресурсів виявлено на 90 об'єктах контролю на загальну суму понад 94,6 млн грн.

В результаті проведеної органами Держаудитслужби роботи у січні-червні 2019 року відшкодовано фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на загальну 427,0 млн грн, з них понад 184,1 млн грн – за порушеннями, що виявлені у попередніх звітних періодах.

Зокрема, забезпечено надходження недоотриманих фінансових ресурсів на загальну суму майже 114,0 млн грн, що становить 47,7% від обсягу виявлених таких порушень, у тому числі до бюджетів всіх рівнів – понад 59,0 млн грн.

У межах прав та наданих повноважень органами Держаудитслужби за січень-червень 2019 року забезпечено відшкодування і поновлення незаконних, нецільових витрат та недостач фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 313,0 млн грн, що становить 37,9% від виявлених таких порушень.

Крім зазначеного, органами Держаудитслужби у січні-червні 2019 року проведено 4,4 тис. моніторингів закупівель. Так, за їх результатами органами Держаудитслужби протягом звітного періоду попереджено порушень, у тому числі шляхом відміни торгів, на суму майже 6,7 млрд грн та розірвання договорів суму понад 0,7 млрд гривень.

За результатами заходів державного фінансового контролю, якими виявлені порушення чинного законодавства, керівниками центральних і місцевих органів влади, підприємств, установ та організацій прийнято 438 управлінських рішень.

Протягом січня-червня 2019 року проведено 216 державних фінансових аудитів, а саме: 46 аудитів місцевих бюджетів, 55 аудитів виконання бюджетних програм та 114 аудитів діяльності суб'єктів

господарювання. З початку звітнього року державними фінансовими аудитами охоплено фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму майже 149,5 млрд гривень.

Проведеними державними фінансовими аудитами виявлено неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що призвели до упущених вигод (неотриманих доходів) або непродуктивних (зайвих) витрат на загальну суму понад 5,3 млрд грн, неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що можуть призвести (свідчити) про упущені вигоди (неотримані доходи) або непродуктивні (зайві) витрати на суму понад 3,5 млрд гривень.

Крім того, виявлено порушень законодавства, що можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму майже 155,4 млн гривень.

В результаті належного реагування об'єктів контролю на рекомендації державних аудиторів протягом січня-червня 2019 року упереджено втрат фінансових і матеріальних ресурсів внаслідок неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій на суму майже 574,4 млн грн, а також відшкодовано відповідних втрат на понад 151,7 млн гривень.

За результатами державних фінансових аудитів надано майже 1,9 тис. пропозицій, при цьому виконано 1,4 тис. пропозицій.

Органами Держаудитслужби до правоохоронних органів за їх зверненням у звітному періоді передано 30 аудиторських звітів. У свою чергу, правоохоронними органами у січні – червні 2019 року за матеріалами проведених таких заходів розпочато 6 досудових розслідувань.

За результатами державних фінансових аудитів керівниками центральних і місцевих органів влади, підприємств, установ та організацій прийнято 446 управлінських рішень.

Верховною Радою України прийнято Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», який набрав чинності 07.02.2018 та введений в дію 01.10.2018 р. [5]. Закон передбачає проведення обов'язкового аудиту і аудиту підприємств, що становлять суспільний інтерес, та додаткові вимоги до складання звіту.

Контроль якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності здійснюватиметься шляхом проведення перевірки якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності на предмет дотримання ними міжнародних стандартів аудиту, принципу

незалежності, ефективності внутрішньої системи контролю якості аудиторських послуг, дотримання вимог цього Закону.

Система контролю якості аудиторських послуг складається з політики та процедур, розроблених та впроваджених суб'єктами аудиторської діяльності відповідно до міжнародних стандартів аудиту. Також законом встановлюються дисциплінарні заходи до аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, які застосовуватимуться у разі недотримання законодавства та вчинення професійних проступків.

Усі аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності підлягають суспільному нагляду. Відповідальним за здійснення суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні є Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, який, в свою чергу, складається з Ради нагляду за аудиторською діяльністю та Інспекції із забезпечення якості [6].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» до підприємств, що становлять суспільний інтерес, належать підприємства - емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію, банки, страховики, недержавні пенсійні фонди, інші фінансові установи (крім таких, що належать до мікропідприємств та малих підприємств) та підприємства, які відповідно до цього Закону належать до великих підприємств. Великими є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- 1) балансова вартість активів - понад 20 мільйонів євро;
- 2) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 мільйонів євро;
- 3) середня кількість працівників - понад 250 осіб [7].

Таким чином, державний фінансовий контроль, як форма реалізації контрольної функції фінансів, виступає завершальним етапом процесу державного управління централізованими та децентралізованими фінансовими ресурсами. Якщо контрольна функція розкриває сутність фінансів, то державний фінансовий контроль розкриває сутність державного управління. Його значення в умовах розвитку ринкових відносин постійно зростає, оскільки економічні методи управління усе більше замінюють адміністративні.

Внаслідок застосування дієвих заходів щодо відшкодування та повернення завданих державі втрат за підсумками 2018 року загальна ефективність роботи органів державного фінансового контролю в

частині співвідношення обсягів відшкодованих втрат бюджетних коштів порівняно з видатками на їх утримання становила 129,2 %.

Проте, на сьогодні в Україні не вирішено проблему створення цілісної системи державного фінансового контролю. Мають місце невизначеність правового поля діяльності державних контролюючих органів, дублювання функцій і повноважень, паралелізм в роботі, відсутність узгодженої взаємодії та спеціалізації при проведенні перевірок та виконанні покладених повноважень.

### **Список використаних джерел**

1. Євтушенко М.С. Проблеми державного контролю над ефективним використанням коштів місцевих бюджетів. *Інфраструктура ринку*. 2018. №22. С. 181-187.

2. Скаско О.І. Теорія, методологія та організація системи контролю в банках України: дис...канд. екон. наук : 08.00.09. Тернопіль, 2014.

3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України № 5463-VI від 16.10.2012. Дата оновлення: 27.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 05.09.2019).

4. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень – червень 2019 року : Державна аудиторська служба України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/146977> (дата звернення: 04.09.2019).

5. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України № 2258-VIII від 21.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення: 07.09.2019).

6. Аудиторська реформа в Україні : Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю: офіц. сайт. URL: [http://www.apob.org.ua/?page\\_id=481](http://www.apob.org.ua/?page_id=481) (дата звернення: 10.09.2019).

7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 16.07.1999. Дата оновлення: 16.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 04.09.2019).



## СОЦІАЛІЗАЦІЙНА НАПРАВЛЕНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

За роки незалежності в Україні розроблено понад 20 стратегій, 80 концепцій, 20 основних напрямів (засад) реформування або розвитку окремих сфер діяльності, 21 стратегія розвитку регіонів. Серед стратегічних документів щодо загальнодержавного рівня соціально-економічного розвитку країни варто виокремити:

- доповідь Президента України на засіданні Верховної Ради України 12 жовтня 1994 р. «Шляхом радикальних економічних реформ» про основні засади економічної та соціальної політики;

- послання Президента України до Верховної Ради України 20 лютого 2000 р. «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр.»;

- стратегію економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції», підготовлену відповідно до розпоряджень Президента України під керівництвом Прем'єр-міністра України В.Ф. Януковича (2004 р.);

- національну стратегію розвитку «Україна 2015», ініціативу Українського форуму (2009 р.);

- стратегію національної модернізації «Україна 2020», розроблену Міністерством економіки України (2010 р.);

- програму економічних реформ на 2010-2014 рр., підготовлену Комітетом з економічних реформ при Президентові України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» (2010 р.).

На сьогодні Україна живе без ухваленої на рівні держави Стратегії розвитку. Однак кожен із пропонованих документів віддзеркалює позиції політиків, влади та науковців щодо базових засад подальшого розвитку країни, а також правових, організаційних та економічних механізмів реалізації наміченого.

Аналіз документів у межах нашого дослідження спрямований на виявлення стратегічного взаємозв'язку інноваційного та соціального зростання країни, бачення науковцями-розробниками та політиками (урядовцями-представниками виконавчої влади країни, представниками президентських структур, парламентарями) необхідності інноваційного

шляху розвитку економіки України для забезпечення зростання рівня та якості життя населення.

Програми різняться як термінами їх впровадження, мірою конкретності, так і основними акцентами, на яких базується комплекс запропонованих заходів щодо місця і ролі інноваційного складника економіки в соціальному зростанні країни.

В доповіді Президента України «Про основні засади економічної та соціальної політики», що була представлена на розгляд Верховної Ради України 12.10.94 р. [1] у розділі «Стан соціально-економічної ситуації в Україні» підкреслено, що загальносистемна криза відкладає на невизначений термін матеріалізацію нововведень, гальмує інноваційний прогрес, супроводжується випереджальним руйнуванням науково-технічного та інтелектуального потенціалу суспільства. Поряд із констатацією кризового стану стосовно всіх складових НТПу України набір заходів щодо його подолання є досить невизначеним. Перш за все йому відводиться незначне місце в розділі «Структурна політика» (підрозділ «Пріоритети структурної перебудови економіки»), де стратегією задекларовано, що недопущення подальшого розпаду науково-технічного та інтелектуального потенціалу країни, застосування ефективних економічних механізмів не лише його відновлення, а й якісно нового розвитку стане особливо відповідальною справою Президента України на першому етапі реформ спрямованих на подолання кризових явищ в економіці. Ця загальна фраза не отримала подальшої конкретизації в документі, хоча заслуговує на це. Залишилось незрозумілим, що саме зараховують до економічних механізмів та важелів стабілізації науково-технічного розвитку держави. На другому етапі - піднесення та розвитку – передбачалося розпочати технологічне переозброєння народного господарства, що опосередковано передбачає певний розвиток науково-технічної діяльності. Навіть у контексті проголошеного науково-технічна політика заслуговувала принаймні окремого розділу програми.

Нарощування кризових процесів у економіці не могло не позначитися на істотному зниженні рівня життя українського народу. Соціальний спектр заходів стратегії більш конкретизований і насичений. Насамперед основною метою реформ визнано забезпечення повороту всієї господарської системи до людини, вихід на якісно новий рівень задоволення життєвих потреб громадян, побудова соціально спрямованого ринкового господарства для максимального задоволення матеріальних і духовних потреб людини. У розділі «Соціальна

політика» виокремлюється політика соціального захисту, структурна реформа розподільчих відносин (від низької зарплати і безоплатних послуг до високої зарплати і платних послуг, трансформація тарифної системи), виплати допомоги по безробіттю, адресна соціальна допомога, пенсійна реформа, підтримка розвитку духовної сфери, освіти, науки, культури. Основне гасло програми – «економіка – добробут – державний суверенітет». Однак основою економічного розвитку визнано перехід до ринку на засадах помірною лібералізму при серйозному нехтуванні науково-технологічних та інноваційних чинників соціалізації економіки.

У посланні Президента України до Верховної Ради України від 23.02.2000 р. «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» [2] у розділі «Стратегічні пріоритети на 2000-2004 рр.» стратегічною метою визначено входження України (вже до кінця першого десятиріччя ХХІ століття) до провідних технологічно розвинених країн світу, визнається, що основним фактором сталого економічного розвитку може бути лише зростання інтелектуального потенціалу нації та науково-технологічні інновації, пріоритетом мають стати опрацювання та реалізація державної політики, спрямованої на структурну перебудову промисловості та розвиток інноваційної моделі економічного зростання. У розділі «Підвищення конкурентоспроможності національної економіки» є підрозділ «Стратегія наукової та промислово-інноваційної політики», де основною метою цієї політики визнається забезпечення модернізації та структурної перебудови економіки, підвищення її конкурентоспроможності. Тому ставиться завдання розробки та впровадження нових мотиваційних механізмів інноваційного процесу (зокрема впровадженням програмно-цільових методів), забезпечення його комерціалізації та задоволення ринкового попиту. Далі робиться спроба конкретизувати розвиток науково-інноваційної галузі певними цілком правильними, однак досить загальними, заходами, як-то: розвиток інформаційних технологій та телекомунікацій; застосування нових речовин та матеріалів; розвиток біологічної галузі; сприяння розвитку венчурного бізнесу; експортна орієнтація високотехнологічних виробництв; інституційне забезпечення інноваційної політики.

Соціальний блок стратегії досить широкий. Передусім серед стратегічних пріоритетів визнані основні цінності: державність, добробут та національна безпека країни. Найвищою цінністю

визнається людина, її права та свободи, які конкретизуються в тексті. Наголошується на істотному посиленні соціальної спрямованості курсу реформ, перетворення соціального чинника у важливий інструмент економічного зростання. Тому особливого значення набуває підвищення ефективності використання трудового потенціалу та продуктивності праці. Мета реформ – побудова ефективної соціально орієнтованої економіки. Основними акцентами соціальної політики проголошені:

- здійснення політики доходів та реформування системи оплати праці для подолання існуючого штучного заниження вартості робочої сили;
- розвиток соціального партнерства;
- забезпечення продуктивної зайнятості;
- адресна підтримка соціально незахищених верств населення;
- реформування пенсійної системи;
- підвищення мінімального рівня трудових пенсій до межі прожиткового мінімуму;
- випереджальне зростання заробітної плати;
- прискорений розвиток житлового будівництва, забезпечення доступності житла для різних верств населення;
- охорона здоров'я населення та демографічна політика;
- примноження інтелектуального потенціалу суспільства, розвиток фундаментальної науки;
- створення рівних можливостей для молоді у здобутті якісної освіти;
- зміцнення позицій середнього класу.

Варто зазначити, що саме в цьому документі вперше визнається існування взаємовпливу соціальних та інноваційних чинників розвитку економіки: «конкурентоспроможність багатьох підприємств реалізується не за рахунок інноваційного оновлення виробництва, а внаслідок штучного стримування розмірів платні, її невиплат. В результаті практично повністю втрачено стимулюючу функцію заробітної плати. Її вплив на розвиток виробництва, науково-технічного прогресу зведено до мінімуму. Економіка, що базується на низькій вартості робочої сили, має й інші вади: вона не стимулює процес нагромадження, якісне відтворення людського капіталу. У цьому випадку стримується і розвиток соціальної сфери, зокрема формування страхових фондів, ресурсів пенсійного забезпечення, що також віддаляє перехід до економічного зростання». Також у розділі «Економічна та

екологічна безпека» визначається вирішальна роль новітніх технологій щодо створення надійних гарантій технологічної та техногенної безпеки і формування збалансованого довілля. Однак цілісного бачення значущості інноваційного шляху розвитку економіки для зростання соціальних стандартів життя населення в документі немає.

Наступна стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» [3] підготовлена відповідно до розпоряджень Президента України №372/2001-рп від 21.12.2001 р. та №385/2002-рп від 08.11.2002 р. і заслухана на розширеному засіданні Кабінету міністрів України та президії Національної Академії наук України 12.03.2004 р. Над текстом документу працював великий колектив науковців. Ця стратегія як за обсягом, так і за структурою нагадує наукову колективну монографію, аніж чіткий стратегічний план дій країни на десятилітній період. До основних стратегічних пріоритетів країни віднесено:

- створення передумов для набуття Україною членства в ЄС;
- забезпечення сталого економічного зростання;
- утвердження інноваційної моделі розвитку;
- соціальна переорієнтація економічної політики.

Визначено основні етапи соціально-економічних перетворень та їх кількісні параметри. Перший етап (2004-2005 рр.) – період формування інституційних, фінансових та організаційних передумов якісних перетворень; другий етап (2006-2009 рр.) – період здійснення комплексної модернізації підприємств, утвердження принципів та механізмів структурно-інноваційної моделі соціально орієнтованої економіки, третій етап (2010-2015 рр.) – період закріплення стійких темпів зростання. Наводяться прогностичні оцінки основних макроекономічних показників за трьома сценаріями: базовим, оптимістичним та песимістичним. За базовим сценарієм ВВП до кінця періоду має подвоїтись, його середньорічні темпи зростання складатимуть 6,2%. За оптимістичним сценарієм ВВП має зрости більш як у 2,5 рази до кінця 2015 р., а за песимістичним – в 1,9 раз. Очевидно, що прогнози стратегії не виправдались.

Науково-технічним чинникам майбутніх реформ надається суттєвої ваги в документі. У розділі «Економічний потенціал» є підрозділ «Науково-технічний потенціал України», в якому характеризується інституційно-організаційна, кадрова та фінансова складові НТПу. У розділі «Стратегія випереджального розвитку» – підрозділ «Політика розширеного інноваційного відтворення основних

фондів», де обґрунтовується необхідність реновації основного капіталу всіх галузей, а не необхідність інноваційного оновлення фондів на базі розвитку машинобудування на НДДКР щодо розробки нової техніки. У документі є окремий розділ «Стратегія утвердження інноваційної моделі розвитку», в якому така модель економіки розглядається як основне джерело довготривалого економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності економіки, нарощування економічної безпеки та досягнення чільного місця країни в ЄС. Для досягнення проголошеного рекомендується:

- домінуючою для України визнати стратегію нарощування інноваційного потенціалу на пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу, у зв'язку з чим наука має бути визнана вищим національним пріоритетом з першочерговим ресурсним забезпеченням;
- розбудувати економіку знань;
- реформувати освіту в диверсифіковану багатоканальну систему навчання впродовж життя;
- розвивати динамічну інформаційну інфраструктуру;
- формувати науково-технологічні пріоритети на основі критичних технологій;
- зарахувати до основних пріоритетів енергозберігальні технології, нові матеріали та види продукції, біотехнології, ракетно-космічні та авіакосмічні технології, технології оборонно-промислового комплексу.

У документі описуються стратегічні орієнтири державної науково-технологічної політики, метою якої бачиться формування внутрішнього ринку високих технологій, наводиться інституційно-організаційне забезпечення реалізації пріоритетів технологічного розвитку. Також описані сценарії розвитку наукомісткого виробництва, що повністю корелюють із етапами структурно-інноваційної перебудови внутрішнього ринку із розділу «Пріоритети структурно-інноваційної перебудови промисловості. Розвиток внутрішнього ринку».

Соціальні аспекти також досить широко представлені в Стратегії. Головним завданням соціальної сфери має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян у всіх виявах, утвердження середнього класу – основи політичної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозливої диференціації доходів населення та подолання бідності. Істотне посилення соціального курсу реформ розглядається як важливий інструмент прискорення економічного зростання. Основні акценти соціального блоку реформ такі:

- корекція політики доходів;
- державне стимулювання випереджального, порівняно із темпами ВВП, росту зарплати за допомогою інструментів мінімальної зарплати, удосконаленої тарифної системи;
- запровадження повномасштабної поетапної пенсійної реформи від солідарної до переважно накопичувальної системи;
- подолання бідності через підвищення технологічного рівня та конкурентоспроможності економіки країни як основи зростання зарплати та зайнятості;
- перехід до адресності соціальної допомоги;
- зміцнення позицій середнього класу;
- трансформація соціального страхування для переходу від бюджетного до страхового принципу фінансування значної частини видатків соціальної сфери;
- забезпечення якісної освіти впродовж життя;
- підвищення рівня охоплення освітою та якості освіти;
- подолання безробіття;
- докорінна перебудова житлової політики;
- реформування системи охорони здоров'я для забезпечення доступності якісної медичної допомоги за рахунок запровадження механізмів багатоканальності фінансування медичної галузі;
- подолання наслідків негативних тенденцій відтворення населення через демографічну політику, націлену на збереження та поліпшення здоров'я населення, державну підтримку сім'ї і підвищення рівня народжуваності, оптимізацію міграційних процесів, розв'язання проблем старіння населення, закріплення тендерної рівності.

Незважаючи на серйозний обсяг стратегії та включення до неї широкого кола економічних, соціальних та науково-технологічних проблем, у документі простежується ліберальні традиції та поступове перекладання фінансових та інституційно-організаційних аспектів наукової діяльності на бізнес, оскільки основною спрямованістю науки визнається створення інновацій як основного джерела техніко-технологічного переоснащення виробництва, зростання його конкурентоспроможності та прибутковості, чим значно звужується функціональне, філософське та соціальне призначення науки в суспільстві.

Розв'язання соціальних проблем та переважної частини соціальних витрат практично перекладається на населення. Держава бере на себе функцію реформатора. У авторів стратегії фактично немає системного

підходу до інноваційного зростання, оскільки науково-технологічний розвиток визнається як джерело нарощування конкурентоспроможності та економічної ефективності, а не як основи соціального розвитку країни. Єдиним моментом прояву соціального спрямування інновацій є проголошення курсу на соціально орієнтований структурно-інноваційний шлях розвитку країни.

Світова фінансова криза 2008-2009 років стала новим серйозним викликом для економічного та соціального розвитку країни, зовнішнім шоком для макроекономічних параметрів, що звів нанівець ймовірність досягнення прогнозованих показників та реалізації низки попередніх Стратегій. Тому в 2009 – 2010 рр. з'являється декілька альтернативних проектів програм середньо та довгострокового соціально-економічного розвитку України, що були розроблені різними науковими та громадськими інституціями.

Національна стратегія розвитку «Україна 2015» [4] розроблена науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України та обговорена на відкритих засіданнях «Українського форуму» в 2008 р. Стратегія складається із трьох розділів: «Суспільство», «Економіка», «Держава».

До основних стратегічних орієнтирів середньострокового соціально-економічного розвитку країни належать:

- досягнення обсягів виробництва початку 1990-х років на ринкових засадах та інноваційній основі;
- підтримання наукового технологічного потенціалу України за напрямками, здатними забезпечити її конкурентні переваги та національну безпеку;
- створення умов для інтеграції в ЄС.

Стратегічним фактором перетворень названо створення інститутів економіки знань, а ключовим завданням – перехід від експортно-сировинного до інноваційного типу економічного розвитку. Для цього проголошено необхідним перехід до концепції випереджального розвитку (а не рекомендованого світовою спільнотою для країн з перехідною економікою «доганяючого» розвитку). Тому далі в документі є підрозділ «Науково-технологічна та інноваційна політика», в якому для досягнення наміченого рекомендується:

- перейти до наступальної державної інноваційної політики;
- зосередити увагу інноваційної стратегії на становленні 6-го технологічного укладу, зосередившись на наукових пріоритетах двох типів: секторальних (авіакосмічні, ядерні дослідження) та



функціональних (нанотехнології, інформаційні технології, електрозварювання тощо);

- використати зростаючу стадію 6-го технологічного укладу для підвищення інноваційного рівня країни, зосередивши увагу на створенні та підтримці конкурентоспроможних підприємств нового укладу;

- перейти від відомчої моделі організації та фінансування інновацій до моделі національної інноваційної системи;

- здійснити інституційні перетворення: відновити мережу науково-дослідних установ у державному секторі, зміцнити кооперацію науки та бізнесу через механізми конкурсних відборів та пайових механізмів фінансування наукових розробок.

Усі соціальні та гуманітарні аспекти стратегії сконцентровані в розділі «Суспільство», який у документі є першим як за місцем, так і за значущістю. Ключовим завданням соціальної сфери проголошено розвиток продуктивного потенціалу суспільства, перехід до моделі економіки з дорогою робочою силою. Для цього визнано необхідним формування соціально спрямованого бюджету, тобто бюджету, в якому основним буде соціальний розвиток (а не соціальні витрати). Його пріоритети: доступна та якісна освіта для всіх, поширення здорового способу життя та розвиток ринку праці, що в сукупності спрямоване на стійке і тривале зростання соціальних стандартів життя. Інструментами наміченого мають стати:

- соціальні гарантії (доступність середньої освіти, базових медичних послуг, пенсійного забезпечення);

- соціальна допомога (адресність та диференційованість її для соціально вразливих груп населення);

- соціальні стимули (названо фіскальні, іпотечні, кредитні, грантові, розшифровано лише перехід до системи оподаткування не окремої людини, а родини).

Реформуванню підлягають системи соціального страхування, соціальної допомоги, соціальних послуг, соціальної інфраструктури, оплати праці, оподаткування фізичних осіб. Окремим підрозділом виокремлено «Доступність та безперервність освіти для всіх верств населення», в якому основні перетворення галузі освіти спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки. Для цього необхідно:

- визначити точки зростання економіки і стимулювати спрямування до них інтелектуальних ресурсів;

- інтегрувати в єдину систему освіту, науку та бізнес;

- зменшити дисбаланс між потребами економіки і підготовкою фахівців закладами освіти;
- започаткувати практику безперервної освіти.

Важливими напрямками соціально-гуманітарної політики визнані також:

- формування цілісної політики збереження здоров'я нації (реформування галузі охорони здоров'я, сприяння створенню безпечних умов праці, заохочення здорового способу життя);
- підтримка та посилення повноважності громадських об'єднань;
- зростання суспільної мотивації реформ;
- стратегія інтеграції українського суспільства.

Програма «Україна 2015» вирізняється достатньо вагомою соціально-гуманітарною складовою запланованих на п'ятилітній термін перетворень. Якщо її соціальний блок містить досить відомі напрацювання, то гуманітарний блок, зі спрямуванням на стратегію консолідації країни заслуговує на особливу увагу. Однак загальне спрямування усіх цілей, засобів, механізмів та інструментів стратегії – підвищення конкурентоспроможності економіки та трансформація соціальної і науково-технічної сфер для досягнення цієї мети, соціалізація економіки на інноваційній основі не стала провідною ідеєю програми дій.

Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [5], підготовлена Комітетом з економічних реформ при Президентові України, на відміну від попередньої репрезентує програму реформ діючої влади. Її мета – побудова сучасної, стійкої, відкритої та конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної та ефективної системи державного управління і, зрештою, підвищення добробуту громадян.

У розділі «Поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій» є підрозділ «Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери», метою реформування в якому визначено активізацію інноваційних процесів в економіці, повноцінного використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації економіки.

Для досягнення мети на період реформи поставлені такі завдання:

- підвищити конкурентоспроможність сектору наукових досліджень і розробок, забезпечити інтеграцію вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький простір;

- підвищити ефективність бюджетного фінансування наукової сфери;
- спрямувати вітчизняний науково-технічний потенціал на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України й організацію виробництва високотехнологічних товарів і послуг;
- здійснити першочергові заходи з підвищення ефективності національної інноваційної системи.

В документі деталізовано перелік дій на трьох етапах реформи, які фактично визначають роль і місце науки як ресурсоутворювального придатка виробництва:

I етап (до кінця 2010 р.): визначення принципів державно-приватного партнерства в науково-технічній та інноваційній сферах та механізмів надання державної підтримки інноваційній діяльності; проведення переговорів з Європейською Комісією про приєднання України до Європейського дослідницького простору.

II етап (до кінця 2012 р.): розвиток інноваційної інфраструктури; реалізація сучасних механізмів державної підтримки інноваційної діяльності; підвищення рівня фінансової автономії наукових установ і вишів у розпорядженні коштами, отриманими від замовників різних форм власності за виконання НДДКР; перехід на міжнародні критерії оцінювання праці вчених, оптимізація структури державного науково-дослідного сектору; збільшення бюджетного фінансування прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок та інноваційної діяльності.

III етап (до кінця 2014 р.): оновлення матеріально-технічної бази наукових установ і вишів.

Соціальний блок запланованих перетворень передбачає реформування чотирьох систем: медичного обслуговування, пенсійного страхування, освіти, соціальної підтримки.

Суттю реформування медицини крім підвищення якості й доступності медичних послуг та пропаганди здорового способу життя є підготовка галузі до переходу на страхове фінансування (перекладання витрат охорони здоров'я на населення).

Пенсійна реформа передбачає стабілізацію солідарної системи пенсійного забезпечення (передусім подовженням пенсійного віку та стажу), введення накопичувальної складової пенсійної системи, поліпшення адміністрування, що знову ж таки збільшує навантаження на людину.

Реформа системи освіти спрямована на удосконалення системи управління освітою (вироблення єдиної освітньої політики, підвищення самостійності навчальних закладів у розпорядженні фінансовими ресурсами; оптимізація мережі навчальних закладів), підвищення якості й конкурентоспроможності освіти (створення нових державних стандартів освіти; розробку національної системи оцінювання якості освіти; створення умов для раннього виявлення творчих нахилів дитини; мотивація роботодавців до участі в підготовці навчальних програм, посилення професійно-орієнтованої складової вищої освіти), забезпечення доступності освіти (посилення державної підтримки розвитку мережі дошкільних і позашкільних закладів; запровадження Національної рамки кваліфікацій, стимулювання розвитку системи «освіта протягом життя»), підвищення ефективності фінансування освіти (розробка й перехід до єдиного стандарту вартості навчання одного учня студента, перехід у фінансуванні навчальних закладів від принципу утримання закладів до принципу формування їх бюджетів, зміна підходів до формування державного замовлення на підготовку фахівців на основі впровадження прогнозу потреб економіки регіону).

Реформа системи соціальної підтримки охоплює такі завдання:

- посилити адресний характер соціальної підтримки на основі розрахунку соціальних нормативів споживання та запровадження непрямих методів оцінки доходів громадян;

- підвищити ефективність управлінських рішень у системі соціальної підтримки за допомогою створення єдиної бази даних одержувачів всіх видів соціальної підтримки, створення агенції соціальної інспекції;

- запровадити стимули економічно відповідальної поведінки одержувачів соціальної підтримки через розробку та реалізацію системи економічно й соціально обґрунтованих нормативів споживання житлово-комунальних, транспортних та інших послуг.

Програма економічних та соціальних реформ спрямована на зменшення навантаження на державний бюджет щодо фінансування як науково-інноваційної, так і соціальної сфери. Реформи не спрямовані на соціалізацію економіки, науці відводиться роль постачальника інновацій для виробництва без визначення організаційно-економічного механізму формування потенціалу її розвитку.

«Стратегія національного розвитку Україна-2020» [6] розроблена Міністерством економіки України в 2009 р. і може розглядатись як альтернатива попереднім двом програмам, щоправда її термін дії

більший на п'ять років, тому Стратегія-2020 окреслює ключові напрямки реалізації економічної політики країни на двох етапах: середньостроковому – до 2012 р. та довгостроковому – до 2020 р. Основною стратегічною метою є вихід країни на траєкторію стійкого розвитку зі зростанням добробуту та якості життя для усіх верств населення, підґрунтям для чого визнається створення ефективно діючої інноваційної системи із посиленням інноваційної складової розвитку та досягненням високого технологічного рівня реального сектору економіки.

Вперше в цьому проекті науково-технічна складова розвитку країни структурована на 2 елементи і в середньостроковому, і в довгостроковому періоді: перший стосується розширеного використання науково-інноваційного ресурсу в промисловості для формування умов (I період) та нарощування (II період) її конкурентоспроможності, а другий – створення (I період) і розбудови (II період) сучасної інноваційної системи.

Складниками формування сучасної інноваційної системи на 2010-2012 рр. є:

- створення конкурентоспроможної системи генерування знань;
- побудова інноваційної інфраструктури та системи трансферу технологій;
- розвиток державної системи управління інтелектуальною власністю;
- стимулювання попиту на інновації;
- інтеграція науково-технологічного потенціалу України у світове господарство.

На 2013-2020 рр. у інноваційному розвитку Стратегії передбачено:

- концентрацію матеріальних та фінансових ресурсів на провадження наукових досліджень і розробок з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- розвиток національної інноваційної системи;
- посилення ролі науки та інновацій у збереженні довкілля та ефективному використанні природних ресурсів;
- розбудову інформаційного суспільства та інформаційного забезпечення інноваційного розвитку;
- посилення ролі науки та інновацій у структурній перебудові промисловості та розвитку агропромислового комплексу.

Безумовним пріоритетом Стратегії «Україна 2020» є чітке визначення завдань та конкретних індикаторів їх досягнення за всіма

напрямами перетворень, а також прогностні оцінки очікуваних результатів за двома сценаріями (інвестиційно-активним та інвестиційно-пасивним). Однак стратегія не описує організаційно-економічних механізмів досягнення запропонованого.

Серед основних п'яти пріоритетів Стратегії-2020 – два соціально зорієнтованих: увійти до 30-ти країн світу із розвитку людського капіталу та створити найсучаснішу в Східній Європі систему медицини, науки і освіти.

Визначені Стратегією-2020 заходи соціального спрямування на короткостроковий та довгостроковий періоди виділені в окремі розділи, мають подібну структуру цілей, зосереджені на становленні громадянського суспільства та забезпеченні сталого розвитку і різняться переліком запланованих дій (частково) та очікуваними результатами (більш суттєво). Вони передбачають:

- модернізацію системи охорони здоров'я;
- підвищення якості освіти та підготовки кадрів;
- розв'язання демографічних проблем;
- розвиток культури;
- забезпечення свободи слова та розвиток інформаційного суспільства;
- розвиток фізкультури та спорту;
- створення ринку доступного житла;
- підтримку соціально вразливих верств населення;
- розвиток трудового потенціалу;
- охорону довкілля;
- реформування системи державного управління.

Поза увагою стратегії залишились такі нагальні стратегічні задачі як проблема створення оптимальної структури науково-технічного потенціалу для його повноцінного відтворення, а також використання інноваційних механізмів для досягнення соціальних цілей.

Отже, проведений аналіз стратегічних документів розвитку України дає можливість дійти таких висновків:

- незважаючи на те, що всі ці документи написані в різний час, усі вони мають декілька спільних рис: кожна із стратегій констатує кризовий стан економіки та соціальної сфери країни і містить перелік реформ для суттєвого покращення соціально-економічного стану суспільства;

- спостерігається певна спадкоємність лише між першими трьома документами, решта не тільки не є логічним продовженням попередніх,

а фактично альтернативними варіантами стратегічного розвитку країни, що репрезентують бачення проблем та шляхів їх розв'язання різними інституціями-розробниками;

- науково-інноваційний розвиток країни як основний чинник подальшого економічного та соціального зростання розглядається лише в тих Стратегіях, які є пропозиціями серйозного творчого доробку науковців, а у Програмних документах урядових структур його значущість суттєво нижча;

- соціальний блок стратегій доволі значний, однак містить здебільшого заходи, спрямовані на подолання існуючих гострих проблем та протиріч, що мають тактичний характер, стратегічні аспекти соціально-гуманітарного розвитку окреслені більш поверхнево;

- незважаючи на те, що наразі вже помітні стійкі тенденції до створення цілісної системи стратегування соціально-економічного розвитку, розуміння того, що соціальний розвиток, покращення рівня та якості життя населення в сучасних умовах глобалізаційних, ресурсних, екологічних викликів можливе лише за рахунок інтенсивного використання інноваційних чинників – немає.

Фактично на зламі тисячоліть забезпечення інноваційного характеру розвитку країни стає обов'язковою функцією держави, яка з одного боку має дбати про підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та національної економіки задля зростання рівня життя усіх громадян, а з іншого – повинна підтримувати соціально корисні інновації в усіх сферах життєдіяльності, а не тільки у сфері виробництва. Підтвердженням цієї тези є соціальне спрямування інноваційного розвитку євроспільноти в цілому та її окремих країн-членів. Саме з цих позицій ми проаналізували основні програмні документи науково-інноваційної сфери.

Разом із формуванням Стратегій соціального та економічного розвитку країни росло розуміння наукової спільноти щодо необхідності створення окремої стратегії науково-технологічного розвитку. Тому в Україні розроблено такі програмні документи стосовно довгострокового інноваційного розвитку: Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України; «Стратегію інноваційного розвитку України на 2009-2018 роки та на період до 2039 року»; «Стратегію інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»; «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року».

Офіційний початок цьому процесу покладений Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку України, затвердженою Постановою Верховної Ради України № 916-ХІУ від 13.07.1999 р. [7].

До основних цілей науково-технологічного та інноваційного розвитку України поряд із низкою економічно спрямованих віднесено й декілька соціально зорієнтованих, зокрема:

- органічне включення інноваційних факторів до процесу соціально-економічного розвитку держави, збереження довкілля та ефективного використання природних ресурсів, сприяння створенню в економіці достатньої кількості робочих місць, зокрема для випускників навчальних закладів, фахівців, які внаслідок економічної кризи втратили свої робочі місця у виробництві, науці, освіті тощо, а також для спеціалістів, які звільняються зі Збройних Сил;

- відродження творчої діяльності винахідників і раціоналізаторів виробництва;

- розвиток людини як особистості, збереження і захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної, творчої та безпечної праці і сучасного побуту.

При визначенні найбільш пріоритетних напрямів державної підтримки також врахована соціальна спрямованість наукової та інноваційної діяльності. У сфері наукового розвитку це вища освіта, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів з пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку; розвиток наукових засад розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки; наукове забезпечення розв'язання проблем здоров'я людини та екологічної безпеки; система інформаційного та матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності. У сфері технологічного розвитку: дослідження і створення умов для високопродуктивної праці та сучасного побуту людини; розроблення засобів збереження і захисту здоров'я людини, забезпечення населення медичною технікою, лікарськими препаратами, засобами профілактики і лікування.

Серед нагальних заходів відзначено доцільність створення національних та державних галузевих науково-технічних центрів, які здійснюватимуть комплексне розв'язання найважливіших науково-технічних проблем соціального призначення з урахуванням довгострокових національних пріоритетів.

Загальною спрямованістю Концепції є спрямування використання науково-технічного потенціалу країни на зростання економічної



ефективності та виходу з кризи, водночас очевидним в ній є врахування соціальних ефектів інноваційної діяльності.

На основі Концепції 1999 р. в 2008 р. Державне агентство України з інвестицій та розвитку вперше розробило проект «Стратегії інноваційного розвитку України на 2009-2018 рр. та на період до 2039 року» [8]. Стратегія – 2039 визначає основною метою розвитку інноваційної сфери формування нового типу інноваційної системи, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки на основі використання вітчизняного наукового потенціалу і технологій. Однак при такій суто економічній меті пріоритетом Стратегії визнається творча людина, а принципом реалізації: людина – ядро зростання – інноваційний кластер. Серед 11-ти пріоритетів лише один орієнтований на людину, як економічний ресурс: створення багаторівневої освіти в інноваційній сфері. Реалізація Стратегії поділяється на три етапи, кожен із яких складається із трьох періодів.

Перший період спрямований на досягнення стабільного економічного зростання і розрахований на 10 років – 2009-2018 роки.

Другий період охоплює наступне десятиліття і націлений на розвиток соціальної сфери і стабілізацію темпів соціального та економічного розвитку на інноваційній основі. Мета третього періоду – формування суспільства сталого розвитку, перехід до засад «суспільства знань» та дружнього довкілля. При чому лише перший період конкретизований завданнями, заходами та інструментами, а щодо другого та третього періодів, то їх етапи та терміни передбачено розробити пізніше, після досягнення третього етапу попереднього періоду.

У Стратегії запропоновано перейти від визначення технологічних пріоритетів (пріоритетних напрямків інноваційного розвитку) до більш гнучкої системи встановлення критеріїв відбору пріоритетних технологій та інноваційних проектів за їхніми функціональними ознаками, тобто тим, які стратегічно важливі питання соціально-економічного розвитку вони розв'язують. До таких соціальних критеріїв пропонується віднести розвиток продуктивної зайнятості, підвищення гнучкості ринку праці, створення робочих місць для працівників високої кваліфікації, особливо на територіях з надлишком трудових ресурсів.

Одним із механізмів реалізації пріоритетних напрямків Стратегії інноваційного розвитку визначено створення системи багаторівневої освіти в інноваційній сфері. Фактично вперше перед вищою освітою ставиться завдання навчити майбутніх фахівців мислити і діяти

категоріями інноватики. Досягти цього пропонується на основі застосування новітньої освітньої технології – інтеграції потенціалу академічної науки та вищої школи. Тому визнана необхідною потреба розробки нової концепції підготовки кадрів, в основі якої повинні бути такі принципи:

- 1) розвиток і самореалізація творчої особистості;
- 2) постійна спрямованість на генерацію перспективних науково-технічних нововведень та пошук шляхів і методів їх практичної реалізації;
- 3) орієнтація на підготовку висококваліфікованих і високоінтелектуальних фахівців – системних менеджерів інноваційної діяльності;
- 4) розгляд навчання і підготовки кадрів – не як витрати на працівників, а як довгострокові інвестиції, що необхідні для розвитку підприємств, галузей і регіонів;
- 5) навчання управлінню соціальними і психологічними аспектами процесу створення наукомістких нововведень;
- 6) створення системи безперервного навчання і підвищення кваліфікації кадрів, інтегрованих у систему виробництва інноваційної продукції;
- 7) співробітництво вишів регіону з передовими підприємствами, що реалізують інноваційні проекти, та їх спільна діяльність у сфері розробки навчальних програм, підручників і монографій з інноваційних технологій.

Запропоновано саме рівень наукових досліджень вищого навчального закладу покласти в основу формування рейтингу освітнього закладу, а наукову результативність викладача – як критерій відбору викладацьких кадрів та встановлення диференційованих рівнів оплати праці. Однак організаційних та мотиваційних механізмів переходу від багатогодинної, переважно педагогічної, роботи до наукової діяльності – не визначено. Для реалізації трансформаційних перетворень в освіті пропонується розробити і затвердити державну цільову програму «Інтеграція науки і вищої освіти» на 2008-2010 рр.

Отже, в Стратегії-2039 визнається взаємозв'язок інноваційної діяльності та соціального сталого розвитку, однак конкретизація завдань, інструментів та механізмів (за винятком напряду інноваційної переорієнтації освіти) відкладена на період після 2010 р.

У червні 2009 р. проведені Парламентські слухання з обговорення «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах

глобалізаційних викликів» [9], розробленої Комітетом Верховної Ради з питань науки і освіти, а також Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України.

Таблиця 1

Соціальне спрямування Стратегії 2020

Пріоритети	Соціально спрямовані заходи
Адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності	Створення нових робочих місць в агропромисловому секторі, легкій промисловості, фармацевтичній галузі, виробництві середньо технологічної продукції широкого вжитку; виробництво нових споживчих товарів
Переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача	Максимізація задоволення попиту споживача
Створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва	Покращення якості освіти через підвищення стандартів початкової та середньої освіти; скорочення частки оплатної системи навчання у вищих навчальних закладах; нарощування мотивації наукової праці; стимулювання творчої активності; підтримка талановитих студентів та молодих вчених; стимулювання мобільності вчених; залучення молоді до вирішення питань щодо організації роботи наукових установ; покращення матеріального стимулювання наукової праці у різних секторах науки за рахунок створення спеціальних державних фондів; зменшення норм начального навантаження науково-педагогічних працівників задля збільшення часу на наукову роботу
Системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства	Поширення застосування в економіці нових знань; більш активне використання можливостей інформаційних технологій і електронних засобів комунікацій для людей

*Складено за джерелом [9]*

Основною метою Стратегії є формування нової інвестиційно-інноваційної політики стосовно узгоджених змін в усіх ланках інноваційної системи, спрямованих на зростання її впливу на економічний та соціальний розвиток країни в умовах глобалізаційних викликів. У Стратегії проголошено перехід до системної інноваційної політики, яка здатна вплинути не тільки на проведення економічних, а й політичних, соціальних, технологічних змін. Головне завдання – збільшення інноваційності економіки в 1,5-2 рази, що призведе до

зростання ВВП на душу населення до 12-15 тис. дол. в розрахунку на одну особу і розглядається як підґрунтя для створення нових робочих місць, підвищення рівня та якості життя населення, а також зменшення диференціації доходів населення. Загрозлива нерівність у розподілі доходів підточує основи демократизації суспільства, стимулює зростання соціальної нестабільності та унеможлиблює інноваційний розвиток країни. Вагомого значення в Стратегії надається такому соціальному чиннику, як довіра населення до держави і влади, у відновленні якої ключова роль надається формуванню інноваційної культури населення.

Стратегія обґрунтовує два етапи подальшого розвитку країни на інноваційній основі: I етап (2009-2012 рр.) спрямований на подолання наслідків світової фінансової кризи та досягнення макроекономічної стабілізації на основі економічного зростання, а II етап (2013-2020 рр.) – формування основ сталого розвитку. Розглядаються два сценарії реалізації наміченого: за оптимістичним Україна має стати лідером у групі країн ЄС «помірних інноваторів», за умов проведення інерційної інноваційної політики не варто очікувати суттєвих змін і щодо економічного, і щодо соціального розвитку країни. Стратегія розглядає інноваційну діяльність і необхідні заходи щодо її реалізації з позицій низки пріоритетів, які мають не тільки економічну, а й соціальну значущість.

Отже, порівняно із Концепцією науково-технологічного та інноваційного розвитку та Стратегією-2039 цей документ характеризується більш комплексною соціальною зорієнтованістю, яскраво вираженою спрямованістю на задоволення потреб людини.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України №526-р від 10 липня 2019 р. ухвалено «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (Стратегія 2030) [10]. Документ визначає, що розвиток інноваційного потенціалу – це не тільки шлях динамічного розвитку та успіху, а і засіб забезпечення безпеки та суверенітету держави, її конкурентоспроможності у сучасному світі. Наголошено, що до цілей Стратегії 2010 віднесено: розбудову національної інноваційної екосистеми для забезпечення швидкого та якісного перетворення креативних ідей в інноваційні продукти та послуги, підвищення рівня інноваційності національної економіки, що передбачає створення сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджуваних розробок, підвищення економічної віддачі від

них, залучення інвестицій в інноваційну діяльність. При цьому у цілях Стратегії 2030 соціальні аспекти відсутні.

Документ визначає основні проблеми функціонування національної інноваційної екосистеми та напрями і способи їх розв'язання проблем. Усі вони систематизовані за етапами: 1) створення новацій, 2) трансферу новацій, 3) впровадження новації шляхом створення спеціалізованого малого інноваційного підприємства – стартапу, 4) впровадження новацій на вже існуючих підприємствах, виходу на серійне виробництво.

Про соціальні чинники інноваційного розвитку країни згадується лише з позицій їх ресурсності, тобто створення умов для формування, розвитку інтелектуального, креативного, освіченого кадрового забезпечення вітчизняного інноваційного процесу на його вході. Документ визначає, що проблема створення сприятливих умов для утримання фахівців є вкрай актуальною для України виходить за рамки цієї Стратегії і включає, зокрема, питання особистої безпеки, якості правосуддя, охорони здоров'я, освіти, екології, інфраструктури, контрактної армії, доступності споживчих кредитів, монополізації ринків (що впливає на вартість життя) та ін. При цьому Стратегія 2030 не містить аналізу можливих та бажаних соціальних результатів на виході активізованого інноваційного процесу. Фактично людина, її інтереси та потреби не розглядаються як ціль науково-технологічного розвитку країни.

Можна констатувати, що основною метою Стратегій соціально-економічного розвитку України (на підставі не проголошеної мети, а змісту самих документів) є перш за все подолання економічної кризи, бажання покращити параметри соціального стану суспільства, а науково-інноваційним зрушенням визначена роль обов'язкової слідом за розвиненими країнами складової сучасного стратегування. Прикро, але розуміння невідворотності інноваційного шляху розвитку та визнання його оптимальним механізмом нарощування добробуту і якості життя громадян в урядових колах країни немає. За роки незалежності в Україні сформувалось розуміння необхідності створення окремої інноваційної стратегії. Тому в Україні розроблено чотири програмних документи стосовно довгострокового науково-технологічного розвитку. Лише один із документів передбачає реалізацію не тільки економічних пріоритетів, але й частково спрямований на отримання соціальних ефектів від інноваційного процесу.

### Список використаних джерел

1. Шляхом радикальних економічних реформ : Доповідь Президента України про основні засади економічної та соціальної політики. *Голос України*. 1994. 13 жовт.
2. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр : Послання Президента України до Верховної Ради України 23 лют. 2000 р. URL : <http://uazakon.com/big/text1522/pg4.htm>. (дата звернення 13.06.2019).
3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом Європейської інтеграції». К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
4. Національна стратегія розвитку «Україна–2015» URL : [http://www.uf.org.ua/additional/7984602\\_Ukraine-2015big.pdf](http://www.uf.org.ua/additional/7984602_Ukraine-2015big.pdf). (дата звернення 13.06.2019).
5. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. URL : [http://www.president.gov.ua/docs/Programa\\_reform\\_FINAL\\_2.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf).
6. Україна – 2020. Стратегія національної модернізації URL : <http://polit.ua/img/upload/Ukraine2020.doc>. (дата звернення 13.06.2019).
7. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 року № 916–ХІУ URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-14>. (дата звернення 13.06.2019).
8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2009–2018 роки та на період до 2039 року URL : [http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art\\_id=47920&cat\\_id=460](http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920&cat_id=460). (дата звернення 13.06.2019).
9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт.-упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. К. : Парламентське вид-во, 2009. С. 267–331.
10. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80?lang=en>. (дата звернення 13.06.2019).

## ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

З формуванням державності в суспільстві зароджуються ознаки недосконалих систем оподаткування, які з часом трансформуються у одну із дієвих систем державного управління. Будучи однією з ключових та незамінних ланок фінансових відносин в державі, податки впродовж усієї своєї історії є дуже суперечливими, адже не дивлячись на те, що системи оподаткування постійно вдосконалюються і чим раз більше враховують соціальні аспекти, процедура сплати податків залишається досить гнітючою, адже так чи інакше, пов'язана з відчуженням коштів платників.

Податкам належить провідна роль в регулюванні економічних процесів в державі. В Україні створена своя податкова система, яка узагальнила досвід багатьох розвинутих країн та, загалом, враховує вітчизняну специфіку розвитку економіки. Вона є динамічною і поетапно змінюється та вдосконалюється, наближаючись до рівня провідних країн світу.

Дослідження історичних моментів формування та становлення того чи іншого податку дає змогу не тільки систематизувати основні етапи законодавчого його регулювання в динаміці, а насамперед зрозуміти його сутність та окреслити можливі перспективи його подальшого розвитку.

Історичний розвиток оподаткування свідчить про те, що однією з найдавніших форм фіскального адміністрування доходів громадян виступає податок на їх доходи, який може мати різні назви, проте характеризується рядом спільних характеристик та функцій.

Податок на доходи фізичних осіб є одним із бюджетоутворюючих податків. Даний податок також виступає соціальним регулятором, так як має безпосередній вплив на рівень доходів та заощаджень громадян держави, а також за його допомогою здійснюється перерозподіл доходів членів суспільства. Завдяки даному податку практично всі працездатні громадяни залучаються до участі в бюджетному процесі держави.

Саме завдяки такому податку забезпечується відчуження частини власності платника, фізичної особи, на користь держави, при цьому забезпечує узгодженість інтересів різних верств суспільства через специфічний механізм стягнення, що в свою чергу повинно згладжувати ступінь нерівності в доходах та регулювати рівень заощаджень громадян, якість їхнього життя та впливати на інші соціальні показники.

Оподаткування особистих доходів населення має глибоку історію і бере свій початок від «податків з населення», які були потрібні для утримання владної верхівки ранніх держав. З часом правителями такі платежі були зроблені обов'язковими, які стягувалися за певний часовий період [10].

В ранні періоди існування оподаткування фізичних осіб податок справлявся в натуральній формі, а з розвитком товарно-грошових відносин перевагу стали надавати грошовій формі стягнення.

Проте говорити, що оподаткування фізичних осіб, в ранній період свого розвитку, дійсно відіграло роль оподаткування доходів громадян можна лише з певним припущенням, адже широко застосовувалось, так би мовити, подушне оподаткування, а не оподаткування безпосередньо отриманого доходу.

Перші ознаки прибуткового оподаткування громадян можемо спостерігати лише в XVII – XVIII століттях. Так згадки про прибутковий податок, причому із застосуванням прогресивних ставок, датуються 1643 роком, коли він був запроваджений в Плімутській колонії (територія сучасних США).

В подальшому, декілька спроб запровадження такого оподаткування здійснювалися починаючи з 1799 року в Англії, як тимчасовий захід з метою фінансування військових потреб у війні проти Наполеона, а з 1842 р. був закріплений вже на постійній основі.

З кінця XIX – початку XX століть прибуткове оподаткування в сучасних ознаках розповсюдилось в більшості країн Європи [10].

Загалом виділяють дві форми побудови прибуткового оподаткування доходів громадян, це так звані шедулярна і глобальна.

Шедулярна система прибуткового оподаткування виникла у Великобританії. При цій системі доходи залежно від джерел поділяються на частини – шедули, кожна з яких оподатковується окремо. Загалом виділяють таких шість шедул: а саме: 1) доходи від майна; 2) доходи від лісових масивів, які використовуються у комерційних цілях; 3) доходи від державних цінних паперів; 4) доходи від комерційної діяльності; 5) заробітна плата, пенсії, допомоги, інші трудові доходи; 6) дивіденди та інші виплати, які здійснюють компанії Великобританії на користь працівників.

При цьому стягуються два податки: основний, який справляється за пропорційними ставками і додатковий – справляється за прогресивними ставками.

Проте така практика не набула великої популярності і у більшості країн світу використовують так звану глобальну систему (або її ще



називають інтегрованою). При цій системі стягується податок з річного доходу фізичних осіб за прогресивною шкалою оподаткування. Використовують її, зокрема, в США, Франція, Німеччина та ін. [1].

Інтегрована система, яка може існувати у двох варіантах:

а) повне включення додаткових благ до складу оподаткованого доходу працівника (на регулярній або підсумковій основі), обумовлене необхідністю забезпечення справедливості та економічної ефективності податкової системи;

б) заборона на збільшення валових витрат осіб, що надають додаткові блага, на вартість наданих благ, що по суті переносить акцент на джерело виплат. Через практичні складнощі, пов'язані із забезпеченням рівноцінності оподаткування, цей метод не набув особливого поширення і використовується здебільшого до обмежених видів додаткових благ.

Дати однозначну відповідь на питання яка із систем застосовується в Україні на нашу думку досить складно. Схиляємось до думки, що у вітчизняній практиці маємо комбінацію різних систем та методів оподаткування.

Говорячи про історію прибуткового оподаткування фізичних осіб в нашій країні слід зазначити, що на її теренах до початку 90-х років минулого століття, як і в інших питаннях державного життя, не існувало власного розвитку, а процеси відбувалися за законами тих чи інших країн до складу яких територіально входили землі України.

Так в радянський період прибутковий податок з громадян було запроваджено 1922 році і поєднувався він з майновим податком та трансформувалася в окремий податок у 1924 році.

Наступні суттєві зміни в прибутковому оподаткуванні громадян СРСР були внесені Указом Президії Верховної Ради СРСР від квітня 1943 р. «Про прибутковий податок з населення» до якого вносились доповнення і зміни і основні положення якого практично діяли до 1991 року. Цим Указом встановлювався неоподатковуваний мінімум заробітної плати робітників і службовців становив, який після 1943 року переглядався в 1968 р. та 1972 роках. Ставки прибуткового податку були прогресивні: більш низькі для першої і найвищі для останньої груп платників. Максимальна ставка податку із заробітної плати робітників і службовців складала 13 % [2, с. 15-16].

Цікавим моментом є те, що офіційно ставки прибуткового оподаткування визначались як пропорційні, проте до кінця 80-х років минулого століття реально існувала прогресивно-регресивна шкала оподаткування. Так з сум які перевищували неоподатковуваний мінімум

податок стягувався фактично за ставкою 25 %, потім вона поступово зменшувалась до 12 % і підвищувалась до 13 %.

З 1990 р. почала діяти регресивно-прогресивна шкала ставок податку, коли із суми доходів від 100 до 150 крб. податок дорівнював 29 коп. з кожного карбованця, тобто 29 %, а для доходу, який перевищував 150 крб, застосовувалася прогресивна шкала з розміром ставок від 13 до 60 % залежно від величини доходів [3].

Говорячи про оподаткування доходів громадян в СРСР окремо слід наголосити, що окрім прибуткового податку з населення стягувався ще один специфічний податок, який так чи інакше можна трактувати як частину прибуткового оподаткування. Таким податком став податок на холостяків та бездітних громадян СРСР, який був запроваджений в 1941 році і розповсюджувався на громадян які не мали дітей: чоловіки у віці більше 20 і до 50 років та жінки, що перебували у шлюбі, у віці більше 20 і до 45 років. Даний податок діяв в двох ставках звичайної та підвищеної, яка застосовувалася із збільшенням суми отриманого доходу.

Як самостійну систему оподаткування доходів громадян України було започатковано із середини 1991 року, що ознаменувалося прийняттям Закону УРСР «Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства».

Дію даного Закону призупинив, прийнятий 26 грудня 1992 р. Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян», який діяв досить тривалий термін.

Для цього періоду розвитку прибуткового оподаткування фізичних осіб в нашій країні характерним була прогресивна шкала оподаткування та нестабільність у встановленні ставок оподаткування.

Так Законом 1991 року «Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства» було введено поняття розміру неоподатковуваного доходу (розміру доходу, в межах якого податок не стягується), шкала ставок при цьому встановлювалась досить широкою, а саме 13, 30, 40, 45 і 50 %.

Декретом 1992 року «Про прибутковий податок з громадян» на противагу поняття «неоподатковуваний дохід» введено поняття «неоподатковуваного мінімуму доходів громадян», розмір якого постійно змінювався під впливом інтенсивних інфляційних процесів і його величина з роками істотно відірвалася від показників, з якими мала б тісно корелювати, тобто мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Шкала ж ставок оподаткування суттєво змінилась у порівнянні з попередньою і складала 12, 15, 20 і 30% в

залежності від розміру доходу. Крім того при отриманні доходів за неосновним місцем роботи застосовувалися інші ставки, розмір яких залежав від величини доходів і коливалися вони від 2 до 30 %, що значно утруднювало процес розрахунку та контролю податкових платежів.

Наступні суттєві зміни були запроваджені уже в 1993 році. В рамках дії Декрету 1992 р. було здійснено перехід до обчислення податку за сукупним річним доходом. При цьому поточні розрахунки робилися за місячним доходом, а в кінці року здійснювався перерахунок. Такий перерахунок проводився практично у всіх випадках, навіть і тоді коли фізична особа отримувала доходи лише за одним місцем роботи. В цей же період запроваджується чергова нова шкала ставок, яка була побудована на відносних величинах з прив'язкою до мінімальної заробітної плати (величина якої, в свою чергу, не оподатковувалася, тобто становила і «неоподатковуваний мінімум доходів громадян») і розмір шкали коливалися від 10 до 50 %. Крім того усі доходи за неосновним місцем роботи почали оподатковувати за єдиною ставкою в 20 %, що значно спростило процедуру адміністрування даного податку.

Впродовж 1993 року встановлена шкала з оподаткування доходів за основним місцем роботи змінювалась тричі. Причому з 1 грудня 1993 року по 1 жовтня 1994 року існувала найжорстокіша шкала оподаткування - максимальна ставка дорівнювала 90 %, проте така висока ставка стягувалась із сум доходів, які були значно вищими від середньої заробітної плати в державі.

З 1 жовтня 1994 р. прийнято нову шкалу ставок прибуткового податку, яка практично проіснувала до моменту трансформації прибуткового податку з громадян в податок з доходів фізичних осіб. В цей період шкала ставок м була наступною – 10, 20, 30, 40 і 50 %.

В 2003 р. було ухвалено Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб», яким передбачено суттєві зміни в механізмі справляння податку з доходів фізичних осіб. Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» втратив чинність.

Насамперед за даним законом була відмінена прогресивна шкала оподаткування, запроваджена єдина базова ставка для оподаткування сукупного місячного (річного) доходу та відмовились від неоподаткованого мінімуму. При цьому передбачалося що розмір ставки оподаткування становитиме 15 %, проте на період з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2006 року вона була знижена до 13 %. Лише в 2007 році основна ставка даного податку зросла до 15 %, а на сьогодні – до

18 %.

На нашу думку, відмова від прогресивної шкали оподаткування була хибною, адже вона більше відповідала соціальній ситуації, передбачаючи помірне оподаткування при невеликих розмірах об'єктів оподаткування та суттєвий податковий тягар при великих об'єктах оподаткування, що особливо актуально в умовах різкого розшарування доходів населення, що є характерним для України.

При запровадженні пропорційної шкали оподаткування доходів громадян були сподівання отримати значні надходження коштів до бюджету, але ситуація виявилась кардинально протилежною і надходжень на які сподівались не було отримано. Надходження сум податку з доходів фізичних осіб до бюджету почали скорочуватись.

Запроваджена пропорційна шкала оподаткування означає, що незалежно від того, чи ви отримуєте мінімальну заробітну плату чи належите до найбагатших громадян – віддаватимете однакову частку свого доходу державі. На перший погляд це справедливо, але варто зазначити, що більшість розвинутих країн світу не використовують пропорційних подоходних податків, обравши натомість прогресію. При цьому добробут громадян розвинутих країн є значно вищим, ніж в українців.

Загалом можна констатувати той факт, що діючий вітчизняний механізм оподаткування доходів фізичних осіб не відповідає ні конституційним ознаками соціальної держави, ні принципам соціальної справедливості. Тому, з соціально-економічної точки зору, стимулюючий ефект від запровадження уніфікованої шкали оподаткування доходів для всіх верств фізичних осіб, без врахування розміру самих доходів, призвів до того, що високооплачувані платники мають преференцію в оподаткуванні, а сам ефект зниження податків вельми обмежений. Таким чином зниження податкового навантаження відобразилося лише відносно платників з високим рівнем доходів, не вплинувши в цілому на основну масу платників податку. А відтак така ситуація не відповідає постулатам соціальної справедливості й унеможливорює ефективну соціальну спрямованість оподаткування, що призводить до посиленого розшарування суспільства та ухилення від оподаткування.

Проте слід зазначити, що мають місце і прогресивні моменти, серед яких можна відмітити, введення права платників податку на отримання податкового кредиту, значно розширено базу оподаткування, при визначенні об'єкту оподаткування визначальним став вид доходу (заробітна плата, проценти, продаж (обмін) рухомого або нерухомого майна, спадщина, дарунки, виграші тощо), а не місце його отримання,

впроваджено систему податкових соціальних пільг, які встановлювалися у відсотках до розміру мінімальної заробітної плати, а місце застосування такої пільги почало обиратися платником самостійно, а також запроваджено ряд інших позитивних нововведень.

Разом з тим і тут є цілий ряд недоліків у діючому законодавстві з оподаткування доходів фізичних осіб «віддалених від реальності» що практично робить не діючими ряд елементів оподаткування. Проблема полягає в неефективності податкових норм щодо застосування вищезгаданої податкової соціальної пільги, яку має право застосовувати кожен платник лише щодо доходу отриманого у вигляді заробітної плати та у випадку якщо вона не перевищує розміру місячного прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи на 1 січня звітного року збільшеного на коефіцієнт 1,4 та заокруглено до найближчих 10 грн.

Виходячи із показників які закладені на 2019 рік при затвердженому прожитковому мінімумі в сумі 1921 грн. граничний дохід, який надає право на отримання податкової соціальної пільги складає 2690 грн. При цьому мінімальна заробітна плата встановлена на рівні 4173 грн. Тобто правом на отримання податкової соціальної пільги можуть скористатися лише громадяни, які працюють на умовах неповного робочого дня (не враховуючи моменту отримання податкової соціальної пільги на дітей).

Звідси можемо констатувати, що діючий порядок застосування податкової соціальної пільги фактично нівелює можливість її застосування. Виникає логічно питання доцільності існування цієї норми.

Існує багато відкритих питань і в застосуванні іншої податкової норми, а саме податкової знижки в Україні. З усього переліку витрат, дозволених для декларування з метою перерахунку податку на доходи фізичних осіб, фактично масово використовуються лише витрати на навчання та лікування. Хоча в практиці зарубіжних країн можливим є виключення з об'єкта оподаткування особистим прибутковим податком значно ширшого від національного переліку витрат (на купівлю ліків, нерухомого майна та земельної ділянки, на підвищення кваліфікації, виплати за непільгованим іпотечним кредитуванням, витрати на житлове будівництво).

В грудні 2010 року Верховною Радою України було прийнято Податковий кодекс України [6] і цей закон, як і інше податкове законодавство того періоду, припинив свою дію з 1 січня 2011 року.

У Податковому кодексі України справляння податку на доходи фізичних осіб регламентується розділом IV.

Загалом в Податковому кодексі було враховано позитивні моменти

попереднього закону, проте, на жаль, очікуваної стабільності в прибутковому оподаткуванні доходів громадян ми не отримали і в подальшому до податкового законодавства вносяться постійні зміни. Так, зокрема, базова ставка по податку на доходи фізичних осіб на сьогоднішній день доведена до розміру 18 %. Така ставка застосовується до більшості отримуваних доходів громадянами, але поряд з нею існує низка спеціальних ставок стосовно окремих специфічних доходів (доходи у вигляді дивідендів – 5 та 9 %; спадщина – 0 та 5 % та інші).

В світовій практиці оподаткування ставки прибуткового оподаткування громадян значно відрізняються від вітчизняних і є досить диференційованими. При цьому на відміну від вітчизняної практики, де податок на доходи фізичних осіб є загальнодержавним в ряді країн Європи він відноситься до місцевих податків, або органи місцевого самоврядування мають право встановлювати самостійно ставки такого податку.

Для порівняння наведемо ставки податку на доходи громадян в різних країнах (табл 1.)

Таблиця 1

Ставки оподаткування доходів у різних країнах

Країна	Ставка	Країна	Ставка	Країна	Ставка
Австрія	21-50	Китай	5-45	США	15-35
Бельгія	54	Кіпр	20-30	Туніс	15-35
Болгарія	10	Латвія	26	Бразилія	7,5-27,5
Словенія	16-41	Словаччина	19	Канада	15-29
Велика Британія	9-50	Литва	15	Туреччина	15-35
Данія	52	Мальта	15-35	Угорщина	41
Естонія	21	Нідерланди	0-52	Фінляндія	7-30,5
Індія	10-30	Німеччина	14-47	Чехія	15

*Складено за джерелом [7]*

Зарубіжний досвід прибуткового оподаткування свідчить, що в більшості країн світу шкала ставок податку з доходів фізичних осіб прогресивна і максимальний їх розмір сягає значних величин. Безперечно це країни з високим рівнем життя та з суттєвим рівнем доходів на душу населення. Україна ж створила систему прибуткового оподаткування зі значним податковим навантаженням на малозабезпечених громадян, що не є справедливим.

В Україні податок на доходи фізичних осіб займає одне з чільних місць при формуванні дохідної частини Державного бюджету, і надходження від нього з року в рік зростають як в абсолютному значенні, так і збільшується їх питома вага як в Державному так і в Зведеному бюджеті України (табл.2).

Так при збільшенні суми Зведеного Бюджету України у 2018 році

у порівнянні з 2004 роком у 2,5 рази податкові надходження від податку з доходів фізичних осіб зросли більше ніж у 3 рази і склали 229900,6 млн.грн. (19,41 %), проти 75202,9 млн.грн.(16,49 %) в базисному році. Таким чином зростання склало 154697,7 млн.грн. спричинивши структурні зміни в податкових надходженнях з позитивним відхиленням по даному податку в 2,92 відсоткових пункти.

Таблиця 2

Податок на доходи фізичних осіб в доходній частині Бюджету України

Роки	Зведений бюджет			Державний бюджет		
	Всього, млн.грн.	ПДФО		Всього, млн.грн.	ПДФО Сума, млн.грн	%
		Сума, млн.грн	Питома вага, %			
2014 р.	456067,3	75202,9	16,49	357084,2	12645,8	3,54
2015 р.	652031,0	99983,2	15,33	534694,8	45062,0	8,43
2016 р.	782748,5	138781,8	17,73	616274,8	59810,5	9,71
2017 р.	1016788,3	185686,1	18,26	793265,0	75033,4	9,46
2018 р.	1184278,1	229900,6	19,41	928108,3	91741,8	9,88
Відхилення 2108 р. від 2014 р. (+,-)	728210,8	154697,7	2,92	571024,1	79096	6,34

*Складено за матеріалами офіційного сайту ДФС України [1]*

Аналогічну ситуацію, але ще з більш вираженою динамікою змін ми спостерігаємо і при формуванні Державного Бюджету України. При збільшенні доходної частини Державного бюджету в 2,5 рази сума надходжень до нього від податку з доходів фізичних осіб зросла більше ніж у 7 разів і склало в 2018 році 91741,8 млн.грн. (9,88 %), проти 12645,8 млн.грн. (3,54 %) в базисному 2014 році, призвівши до збільшення питомої ваги даного податку в надходженнях на 6,34 відсоткових пункти.

За таких показників з одного боку можемо зробити висновок про перенесення податкового навантаження з юридичних осіб платників податків на фізичних. Однак поряд з таким припущенням це може говорити і про активізацію роботи з легалізації доходів громадян та певної детінізації економіки країни. Остаточо стверджувати це можна при проведенні додаткових досліджень.

Говорячи про оподаткування доходів громадян не слід упускати з поля зору і той факт, що на сьогоднішній день доходи громадян оподатковуються не лише податком з доходів фізичних осіб, і військовим збором. Який був введений в 2014 році на кілька місяців Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 № 1621-VII, аби поповнити державну скарбницю, але відмовлятися від нього держава поки не має наміру.

База оподаткування даним збором в багатьох випадках практично збігається з базою податку на доходи фізичних осіб а ставка становить 1,5 %. Таким чином загальні відрахування до бюджету з доходів фізичних осіб автоматично збільшуються до 19,5 відсотків.

Діючий податковий механізм оподаткування доходів фізичних осіб створює значне податкове навантаження на доходи населення, і продовжує сприяти розвитку тіньового сектору економіки і як наслідок ухиленню від оподаткування.

Нажаль методики визначення податкового навантаження враховують лише офіційні доходи.

Про ефективність потенціалу податку на доходи фізичних осіб говорить його вплив на купівельну спроможність населення через співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив оподаткування доходів фізичних осіб на співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму

Показники	01.01. 2014	01.01 .2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01. 2018	01.01. 2019
Мінімальна заробітна плата . грн.	1218	1378	1450	1600	3200	4173
Прожитковий мінімум, грн.	1218	1378	1450	1600	1600	1921
Відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму, %	100,0	100,0	100,0	100,0	200,0	217,2
Податкова соціальна пільга, грн.	609,0	609,0	689,0	689,0	800,0	960,5
Розмір заробітної плати, до якої застосовується податкова соціальна пільга, грн.	1710	1710	1930	1930	2240	2690
Зменшення ПДФО в результаті надання податкової соціальної пільги, грн	91,4	91,4	124,0	124,0	0,0*	0,0*
Мінімальна заробітна плата після оподаткування, грн.	1127	1287	1326	1476	2624	3422
Рівень оподаткування мінімальної заробітної плати, %	15	15	18	18	18	18
Відношення мінімальної заробітної плати після оподаткування до прожиткового мінімуму, %	92,5	93,4	91,4	92,3	164	178

\* пільга не застосовується так як мінімальна заробітна плата перевищує граничну суму доходу, що дає право на її отримання

Джерело: Складено автором



Рівень податкового навантаження в Україні оцінюється по-різному. Майже всі експерти, які займаються оцінкою інвестиційного клімату, вважають, що він є несприятливим, оскільки оподаткування реального сектору економіки надто обтяжливе. Воно пригнічує процеси економічного відтворення, а підприємство може працювати рентабельно, як правило, лише за умов приховування своїх доходів від оподаткування.

Як свідчать наведені дані із зростанням мінімальної заробітної плати після сплати податку на доходи фізичних осіб її відношення до прожиткового мінімуму значно зросло, що можна розцінювати як позитивний момент, однак постає питання наскільки реальним показником в сьогоdnішніх умовах є розмір прожиткового мінімуму.

Крім того, закономірно постає питання, якщо держава декларує прожитковий мінімум, тобто визначає суму коштів, яка мінімально необхідна для задоволення людиною своїх життєво-необхідних потреб то такий забезпечений мінімум, логічно, є кінцевою сумою, а відтак не повинен передбачати його зменшення внаслідок сплати податку.

У більшості країн ЄС використовується «граничний дохід» як мінімальний розмір отриманого доходу, з якого починає сплачуватися податок. Аналогічна практика мала вже місце у вітчизняній системі оподаткування, однак через відірваність показника «неоподатковуваний мінімум» від реальних державних соціальних гарантій фактично не виконувала своєї функції.

А тому вважаємо, що удосконалення соціального спрямування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в сучасних умовах є необхідними і полягають вони у запровадженні прогресивної шкали ставок оподаткування даним податковим через встановлення вищої ставки до найвищих доходів, виходячи з об'єктивної величини неоподаткованого мінімуму, який слід закономірно приєднати до встановленого прожиткового мінімуму.

Питання запровадження прогресивної шкали оподаткування податком на доходи фізичних осіб постійно розглядається і фіскальною службою. Зокрема, Концепція реформування податкової системи України [4] передбачає 6 можливих моделей (табл. 4).

Кожна із моделей передбачає прогресивну шкалу оподаткування відповідно до розміру отриманого доходу. Позитивним є те, що більша ставка застосовується переважно до суми перевищення доходу кожного етапу шкали оподаткування.

Моделі реформування податку на доходи фізичних осіб відповідно до Концепції реформування податкової системи України

Модель	Показник	Шкала оподаткування			
		До 10 МЗП	10-17 МЗП	Від 17 МЗП	-
1 модель	Сума місячної ЗП	До 10 МЗП	10-17 МЗП	Від 17 МЗП	-
	Ставка ПДФО	15%	20%*	25%*	-
2 модель	Сума місячної ЗП	До 10 МЗП	10-40 МЗП	Від 40 МЗП	-
	Ставка ПДФО	15%	20%*	25%*	-
3 модель	Сума місячної ЗП	До 1 МЗП**	1-10 МЗП	10-40 МЗП	Від 40 МЗП
	Ставка ПДФО	10%	15%	20%*	25%*
4 модель	Сума місячної ЗП	До 5 МЗП	5-17 МЗП	Від 17 МЗП	-
	Ставка ПДФО	15%	20%*	25%*	-
5 модель	Сума місячної ЗП	До 3 МЗП	3-17 МЗП	Від 17 МЗП	-
	Ставка ПДФО	15%	20%*	25%*	-
6 модель	Сума місячної ЗП	До 1 МЗП	1-17 МЗП	Від 17 МЗП	-
	Ставка ПДФО	15%	20%*	25%*	-

\* до частини перевищення

\*\* із одночасною відміною податкової соціальної пільги

Складено автором на основі [4]

З фіскальної точки зору найбільш привабливою є шоста модель реформування податку з доходів фізичних осіб. Однак, з точки зору забезпечення соціальної справедливості оподаткування – жодна. Натомість запропоновані моделі передбачають підвищення ставки лише після перевищення порогу у 10 мінімальних заробітних плат (на сьогоднішній день це 41730 грн.) або 17 мінімальних заробітних плат (відповідно 70941 грн.). При середній заробітній платі по Україні в межах 10 тис.грн. та враховуючи, що значна частина населення отримує мінімальну заробітну плату, «соціальна прогресивність» є малоефективною.

Негативним моментом в даних моделях, на нашу думку є відсутність поняття неоподаткованого доходу, а тому враховуючи сучасні вітчизняні реалії (розміри прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, середньої заробітної плати, максимальні розміри заробітної плати, можливі джерела доходів) та зарубіжний досвід пропонується шкала оподаткування податком на доходи фізичних осіб повинна чітко відокремлювати доходи у вигляді заробітної плати та інші доходи.

Для оподаткування доходів у вигляді заробітної плати пропонуємо таку шкалу (табл. 5).

Пропонована прогресивна шкала ставок  
податку з доходів фізичних осіб в Україні

№ з/п	Сума отриманого доходу у вигляді заробітної плати	Ставка податку, %
1	До одного прожиткового мінімуму	Не оподатковується
2	Від 1 до 5 прожиткових мінімумів	15 %
3	Від 5 до 10 прожиткових мінімумів	20 %
4	Від 15 до 20 прожиткових мінімумів	25 %
5	Більше 20	30 %

*Джерело: запропоновано автором*

Така система ставок, на нашу думку, забезпечить певну соціальну справедливість зменшивши податковий тиск на малозабезпечені верстви населення, а для окремих категорій взагалі мінімізує його і в той же час призупинить, до певної міри, стрімке розшарування доходів громадян. Разом з тим надходження до бюджету від даного податку суттєво не зміняться. А відтак, вона є оптимальною як із соціальної так і з фіскальної точки зору.

На окрему увагу заслуговує питання надання певних соціальних гарантій пов'язаних з вихованням дітей. З цією метою пропонується запровадити збільшення одному із подружжя неоподатковуваний дохід в розрахунку на кожную дитину віком до 18 років на один прожитковий мінімум відповідної категорії.

До оподаткування інших доходів, відмінних від заробітної плати, також слід підходити диференційовано встановивши фіксовані ставки в залежності від виду доходу та його розміру (від 0 до 50 %) з врахуванням стимулювання інвестиційної зацікавленості та активності громадян).

Реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб потребує створення правових інструментів для контролю за доходами платників податків і особливо — їх витрат за здійсненими операціями. Ефективним методом боротьби з ухиленням від сплати податків є використання системи контролю щодо відповідності витрат на споживання фізичних осіб рівню їх доходів, що ґрунтується на використанні непрямих методів оцінки доходів платника податку на основі їх витрат і узагальнених показників способу життя. Прототипом для її формування може стати досвід Франції, де створена розгалужена система попереднього відбору декларацій фізичних осіб для більш детальної перевірки.

Фіскальні органи із застосуванням шкали оцінки доходів зможуть безпосередньо обчислювати податок за умови неподання фізичною особою декларації, а також проводити звірку заявлених доходів, що дозволить істотно посилити контроль за представленими платником податку даними. Та сприятиме виведенню доходів громадян в легальне русло та скорочення рівня тіньової економіки держави.

Отож з метою дотримання принципу соціальної справедливості та забезпечення належного контролю за справлянням податку з доходів фізичних осіб пропонуємо зобов'язати усіх громадян декларувати свої доходи, оскільки на сьогодні, згідно з Податковим кодексом України та Законом України «Про державну службу», лише державні службовці зобов'язані щорічно декларувати свої доходи.

Обов'язкове декларування доходів громадян є доволі поширеною світовою практикою, яку швидкими темпами впроваджують все більше країн як інструмент податкового контролю реальних доходів населення та боротьби з тіньовою економікою. Зокрема, загальнообов'язкове декларування доходів запроваджене в США, Німеччині, Франції, Італії, Швеції, Фінляндії, Данії, Швейцарії, Австралії, Новій Зеландії, Сінгапурі та Чилі.

Обов'язкове декларування доходів доречно впроваджувати без поспіху і початковим етапом повинно стати формування кожним громадянином так званої «нульової декларації» з подальшим щорічним декларуванням своїх доходів.

Система прибуткового оподаткування фізичних осіб в нашій державі пройшла складний та тернистий шлях, однак залишається недосконалою і потребує подальшого покращення з врахуванням вимог сьогодення, світового досвіду та специфіки українських реалій.

Отож при справлянні податку з доходів фізичних осіб в Україні стикаємось з цілим рядом проблем, а саме:

1. Не досить повна база оподаткування податком на доходи фізичних осіб.
2. Негнучкість національної системи оподаткування податком на доходи фізичних осіб та низька ефективність.
3. Система оподаткування не враховує досвід країн ЄС.
4. Відсутність прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.
5. Низький рівень податкової культури.
6. Високий рівень корупції в сфері оподаткування.
7. Загальноприйнята практика ухилення від сплати податку на

доходи фізичних осіб.

8. Практично відсутня практика впровадження заходів щодо легалізації доходів громадян у тіншовому секторі економіки [8].

Таким чином виходячи із зазначених проблем та досвіду інших країн в питанні оподаткування доходів громадян, подальше вдосконалення даного податку вбачаємо в наступних напрямках:

1. Розширити базу оподаткування максимально охопивши усі отримувані доходи та вдосконалення механізму стягнення податку з таких доходів, що забезпечить рівність усіх платників податку.

2. Легалізація усіх доходів громадян, припинення практики виплати заробітної плати у «конвертах».

3. Посилення податкового контролю, розвиток електронного адміністрування податку, що сприятиме подоланню зловживань щодо ухилення від сплати податку.

4. Повернення до практики застосування прогресивної шкали оподаткування річного сукупного доходу, з метою зменшення податкового тиску на платників з низькими доходами.

5. Запровадження «неоподаткованого мінімуму» на рівні не нижчому від встановленого прожиткового мінімуму та упорядкування соціальних пільг на противагу діючій системі податкової соціальної пільги, яка враховуючи реалії сьогодення і відірваність методики розрахунку від мінімальної заробітної плати фактично не виконує своєї функції.

6. Підвисити роль органів місцевої влади у питаннях оподаткування доходів фізичних осіб, передбачивши можливість у регулюванні ставок оподаткування, з метою стимулювання темпів розвитку економіки регіонів.

7. Відмовитися від лише фіскального підходу до збільшення надходження до бюджету України. Основною метою вдосконалення податку з доходів фізичних осіб має стати підвищення рівня суспільного добробуту. Що сприятиме підвищенню рівня податкової культури в суспільстві.

Вітчизняна система оподаткування, нажаль, і далі характеризується низьким рівнем податкової культури та низьким рівнем свідомості населення стосовно оподаткування своїх доходів і, як наслідок, примусовістю, надмірністю податкових платежів та заплутаністю законодавчо-правових норм, що викликає нестабільність податкової системи держави.

Подальше удосконалення механізмів адміністрування податку на

доходи фізичних осіб підсилить роль цього податку. Зміни повинні забезпечити більш справедливий розподіл податкового тиску, перехід до оптимальних податкових ставок та спрощення податкової системи в цілому.

### Список використаних джерел

1. Безпалько І.Р. Досвід оподаткування доходів фізичних осіб у зарубіжних країнах. *Регіональна економіка*. 2009. №2. С.159-165.
2. Демченко Т. М. Податок з доходів фізичних осіб у системі державних доходів. *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 14-18
3. Коблянська О. І., Даценко Т.Д. Утримання ПДФО із заробітної плати за новими правилами. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 2. С. 48-52.
4. Концепція Реформування Податкової системи України. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/158489.html> (дата звернення 11.04.2019).
5. Надходження податків і зборів. Державна фіскальна служба України : [офіційний веб портал]. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovyaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv/>, вільний. (дата звернення 11.04.2019)
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 11.04.2019)
7. Слєпцова Н.В., Кочура Л.В. Зарубіжний досвід оподаткування доходів фізичних осіб та реалії адміністрування ПДФО в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 4. С.82-85
8. Толочко В.М., Музика Т.Ф. Огляд механізму стягування податків в Україні та деяких країнах світу. URL:<http://modern-pharmacy.com.ua/oglyad-mehanizmu-styaguvannya-podatkov-vukrayini-ta-deyakh-krajinah-svitu>. (дата звернення 11.04.2019).
9. Шевчук І.В. Іноземний досвід оподаткування доходів фізичних осіб та можливості його адаптації в Україні. URL:[http://old.znau.edu.ua/visnik/2011\\_1\\_2/333.pdf](http://old.znau.edu.ua/visnik/2011_1_2/333.pdf). (дата звернення 11.04.2019).
10. Ярошенко Ф. О., Павленко В.Л. Історія податків та оподаткування в Україні. Ірпінь, 2002. 240 с.
11. Taxation Trends in the European Union / Data for the EU Member States, Iceland and Norway. 2017. URL: [https://ec.europa.eu/taxation\\_customs/sites/taxation/files/taxation\\_trends\\_report\\_2017.pdf](https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2017.pdf) (дата звернення 11.04.2019).

## РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ

Сучасний розвиток цифрового суспільства та економіки вимагає нових форм, методів, засобів взаємодії суб'єктів господарювання з державними органами. На сьогодні актуальним питанням для сфери державного управління є реформатування державних інститутів в сервісні служби з активним впровадженням електронних послуг для потреб суспільства.

Дослідження цифрової взаємодії суб'єктів господарювання з органами влади вимагають детально аналізу процесів цифровізації сфери державного управління. Розвиток даного напрямку першочергово залежить від цифровізації функцій державних інститутів. Слід зазначити, що нині державне управління зазнало еволюційних змін внаслідок розвитку демократії, громадянського суспільства і трансформувалося у публічне управління. Поняття «публічне управління» змістовно розкрито у Термінологічному словнику, який видано у 2018 році Національною академією державного управління при Президентові України, де визначено, що публічне управління – це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць [7, с.142]. Отже, наступним еволюційним етапом державного управління є публічне управління.

Формування публічного управління відбувається в умовах стрімкого розвитку цифрового суспільства та економіки. Як зазначає представник вітчизняних наукових кіл І.Й. Малий: «... глобалізація, мережевість та інноваційність радикальним чином видозмінюють функції держави» [6, с.20]. Прикладна сторона цифровізації публічного управління значно випереджує наукові дослідження, які нині знаходяться на периферії вчених наукової області «державне управління». На початку 2018 року в науковий обіг введено такі дефініції як: цифровізація публічного врядування – це стрибкоподібний процес цифрових трансформацій публічного врядування у цифрове

врядування (цифрове управління); цифрове врядування – це сервісно-орієнтована організація функціонування системи публічного врядування (управління) на основі цифрових технологій [5, с.9].

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та значні досягнення ІТ-сфери генерують цифрове суспільство та економіку, відбувається їх цифрова глобалізація. На нашу думку, еволюційний розвиток державного управління можна представити так: державне управління → публічне управління → цифрове публічне управління, при цьому цифрове публічне управління пропонуємо розглядати як інноваційну модель взаємодії публічних органів з учасниками цифрового суспільства, яка побудована на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та електронних каналів зв'язку.

Отже, за умов розвитку цифрової економіки та суспільства наступним еволюційним етапом публічного управління є цифрове публічне управління, де характерне місце серед нових інноваційних технологій посідає технологія «електронного урядування» (далі – е-урядування). Згідно схваленої в вересні 2017 року Концепції розвитку електронного урядування в Україні «е-урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій (далі – ІКТ) для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [3]. У даній Концепції розвиток е-урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління, при цьому запровадження е-урядування є базовою передумовою для розбудови в Україні ефективних цифрової економіки і цифрового ринку та його подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС (EU Digital Single Market Strategy).

На сьогодні, український уряд зацікавлений у розбудові електронних відносин з учасниками суспільства цифрових технологій: органів влади, бізнесу та громадян, про що свідчать ряд прийнятих стратегічних документів, де виняткову увагу приділено сфері державного управління. З метою побудови ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації у Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Державній стратегії



регіонального розвитку на період до 2020 року передбачені завдання щодо застосування новітніх ІКТ в системі державних органів.

Знаковою подією щодо розвитку цифрової взаємодії суб'єктів господарювання з органами влади було схвалення у 2018 році Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [4], головною метою якої є реалізація ініціатив «Цифрового порядку денного України 2020» для усунення бар'єрів на шляху цифрової трансформації України у світовий цифровий простір. Основними напрямками реалізації даної Концепції визначено: нормативне, організаційне та методичне забезпечення; розвиток пріоритетних напрямів цифрової економіки; розвиток експорту цифрових технологій; цифровий розвиток пріоритетних сфер життєдіяльності; розвиток цифрових компетенцій та навичок громадян; розвиток цифрових інфраструктур.

Заслуговує на увагу Закон України «Про електронні довірчі послуги» [9], який набрав чинності 7 листопада 2018 року, а його попередник – Закон України «Про електронний цифровий підпис» втратив чинність. Цей закон визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, у тому числі транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації.

З метою поліпшення цифрового функціонування органів виконавчої влади в квітні 2019 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №56 «Деякі питання цифрового розвитку» державним агентством з питань е-урядування України затверджено Методичні рекомендації з дотримання засад реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку. Реалізація державної політики цифрового розвитку ґрунтується на таких принципах як: відкритості, прозорості, багаторазовості використання, технологічної нейтральності і портативності даних, орієнтованості на громадян, інклюзивності та доступності, безпечності та конфіденційності, багатомовності, підтримки прийняття рішень, адміністративного спрощення, збереження інформації, оцінювання ефективності та результативності [2].

Наявність правових нормативів в Україні щодо електронного формату взаємодії суб'єктів цифрового суспільства продукує його

розвиток, а прийняття вищезазначених стратегічних документів – окреслило власне бачення уряду щодо розвитку цифрової України та її сфер. Відповідальним органом реалізації державної політики у сферах інформатизації, е-урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства є державне агентство з питань е-урядування України (яке було засноване 1 жовтня 2014 року). Основними напрямками діяльності агентства є: електронні послуги, електронна взаємодія державних реєстрів, електронна ідентифікація, електронна демократія, національна програма інформатизації.

Щодо практичної сторони розвитку цифрової взаємодії суб'єктів господарювання з державними органами, то слід зазначити, що протягом останніх років (з 2016 р.) впроваджено такі державні цифрові платформи як: 1) єдиний державний портал адміністративних послуг (<https://posluga.gov.ua/>); 2) єдиний державний веб-портал відкритих даних (<http://data.gov.ua/>); 3) офіційний портал оприлюднення інформації про публічні закупівлі України (<https://prozorro.gov.ua/>); 4) портал е-ідентифікації (<https://id.gov.ua/>); 5) державний інфо-сервіс Start Business Challenge (<https://sbc.regulation.gov.ua/>). Окрім вищезазначених веб-ресурсів, в Україні функціонують державні портали міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, де представлено спектр відомчих адміністративних послуг.

За даним державного агентства з питань е-урядування України вже понад 20 000 українців скористалися е-послугою з державної реєстрації фізичної особи-підприємця (далі – ФОП), уже впроваджено 120 загальнодержавних е-послуг, заплановано протягом 2019 року ще близько 50 е-послуг. Доступ до усіх державних електронних послуг можна отримати на урядовому порталі в розділі «Послуги» <https://www.kmu.gov.ua/ua/services>. Для суб'єктів господарювання найбільш актуальним є е-послуги, які систематизовані у розділах «Підприємництво» та «Фінанси та податки». Найбільш популярними е-послугами серед підприємців користуються такі як:

- реєстрація ФОП;
- включення відомостей про ФОП;
- внесення змін про ФОП;
- припинення діяльності ФОП;
- реєстрація юридичних осіб;
- включення відомостей про юридичних осіб;
- ліцензія на імпорт/експорт алкоголю та тютюну;

- ліцензія на надання фінансових послуг;
- ліцензія на туроператорську діяльність;
- ліцензія з протипожежної діяльності
- ліцензія на право оптової торгівлі алкоголем;
- ліцензія на імпорт товарів;
- ліцензія на експорт товарів;
- відомості з реєстру бізнесу;
- відомості з реєстру банкрутства.

Щодо суб'єктів господарювання – платників податку на додану вартість (далі – ПДВ), то станом на 01.08.2019 вони можуть дистанційно сформувати витяги із системи електронного адміністрування ПДВ, реєстру платників ПДВ; отримати довідку з реєстру платників ПДВ; подати заяву про реєстрацію \ анулювання платника ПДВ. Платники, які здійснюють діяльність підакцизних товарів, мають можливість пройти е-реєстрацію платника акцизного податку, отримати витяг з реєстру платників акцизного податку та сформувати запит щодо обсягу пального. Окрім вищезазначених е-послуг, суб'єктам господарювання надана можливість: 1) отримувати довідки та витяги з державних реєстрів (реєстру податкових накладних, реєстру неприбуткових організацій, реєстру отримувачів бюджетної дотації, реєстру страхувальників, державного реєстру фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб); 2) подавати звітність в електронному виді; 3) надсилати запити, скарги, заяви та отримувати відповіді в електронному форматі.

Таким чином, цифрові трансформації, які відбуваються на сьогодні у вітчизняному суспільстві, в т.ч. у сфері публічного управління є позитивним явищем для представників бізнесу, відбувається переформатування взаємовідносин державних інститутів з суб'єктам господарювання та громадянами в електронний формат. Але наявність значної кількості державних веб-порталів негативно відображається на ефективності використання державних цифрових ресурсів. Тому, наступним етапом повинно бути об'єднання державних інформаційних ресурсів, надання комплексних е-послуг. Потрібний системний підхід щодо побудови єдиної державної інформаційної платформи, що забезпечить єдину точку доступу для громадян і бізнес структур до державних інформаційних ресурсів.

Першочерговим завданням на початковій стадії цифрової трансформації інформаційних ресурсів створення єдиної державної інформаційної платформи є оцінка існуючих інформаційних систем

органів влади. Слід зазначити, що в Україні у 2018 році в межах проекту EGOV4UKRAINE «Підтримка процесу децентралізації електронного урядування в Україні» було здійснено аудит інформаційних систем вітчизняних органів виконавчої влади. Протягом червня-жовтня 2018 року було перевірено інформаційні системи: 573 ІТ-систем 66 державних установ і 24 регіональних адміністрацій. Результати перевірки інформаційних систем органів виконавчої влади були опубліковані на сайті Державної аудиторської служби України [1] на початку 2019 року у вигляді рекомендацій щодо розвитку інформаційних систем та інфраструктури в Україні.

На сьогодні, перед новим урядом країни стоїть задача допомогти органам влади перетворити державні послуги для громадян та бізнесу у цифровий формат. З метою забезпечення доступності та зручності е-послуг для фізичних та юридичних осіб, а також запобігання корупції під час надання таких послуг 29 липня 2019 року президентом Володимиром Зеленським підписано указ «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» [8]. Указ передбачає: 1) проведення аудиту функціонування національних електронних інформаційних ресурсів із залученням міжнародної технічної допомоги та вжиття заходів за його результатами; 2) проведення верифікації та встановлення тотожності між наборами ідентифікаційних даних фізичних осіб, які оброблюються в національних електронних інформаційних ресурсах (Єдиному державному демографічному реєстрі, Державному реєстрі актів цивільного стану громадян, Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків, Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо); 3) забезпечення доступності для громадян сучасних засобів електронної ідентифікації; 4) вжиття заходів щодо створення єдиного державного веб-порталу електронних послуг, в тому числі з використанням смартфона або планшета; 5) забезпечити переведення в електронну форму пріоритетних публічних послуг. Указ визначає запровадження єдиного веб-порталу електронних послуг, де українці зможуть за допомогою електронного кабінету отримувати доступ до інформації щодо себе в держреєстрах та пріоритетні електронні держпослуги.

Слід відмітити, що досліджуючи світову практику розвитку цифрового суспільства та економіки, уряди країн з розвинутою економікою, все частіше переходять на цифрові технології, при цьому кількість робочих місць з активним використанням ІКТ вище в державних

органах, чим в бізнесовому секторі. Наявність цифрового розриву в світі, відокремлює інформаційно-розвинутих та інформаційно-відсталих країн і за таких умов цифрова нерівність має місце у сфері державного управління.

Провідним показником технологічної зрілості держави у сфері е-урядування є індекс розвитку е-уряду (E-Government Development Index – EGDI), який формується з урахуванням трьох індексів: онлайн послуг (Online Service Index), телекомунікаційної інфраструктури (Telecommunication Infrastructure Index) та людського капіталу (Human Capital Index) [11, с.133]. За інформаційними джерелами ООН 2018 року Україна посідає 82 місце (0,6165) у загальному рейтингу за індексом розвитку е-уряду [12], 2016 р. – 62 (0,6076) [11], 2014 рік – 87 (0,5032) [10]. Слід зазначити, що п'ять пострадянських країни: Естонія, Росія, Білорусія, Казахстан та Литва належать до групи з самим високим коефіцієнтом – більше ніж 0,75. Лідерами даного рейтингу 2018 року є Данія, Австралія, Корея.

Певне відставання країн з економічними системами, що розвиваються, від світових лідерів свідчить про необхідність заходів ефективного інституціонального забезпечення з боку держави щодо розвитку цього напрямку, тому першочерговим на сьогодні для вітчизняних науковців є дослідження кращих практик лідерів е-урядування, в т.ч. країн пострадянського простору для прийняття рішень у сфері публічного управління, формування державної політики щодо розвитку цифрового суспільства та економіки. На нашу думку, особливої уваги заслуговує Естонія, яка протягом останніх років, є лідером міжнародних рейтингів щодо використання ІКТ: 1) за оцінкою ООН входить до двадцятки світових лідерів за індексом розвитку е-уряду, 2) за даними всесвітнього економічного форуму входить до 25-топ країн світу рейтингу за індексом мережевої готовності і є лідером серед країн Центральної та Східної Європи.

Підводячи підсумок вищесказаного, слід відмітити, що на сучасному етапі розвитку цифрового формату взаємодії суб'єктів господарювання з органами влади, першочерговим є цифровізації функцій державних органів, яка в свою чергу забезпечить створення цифрового простору між бізнесом і публічними органами, що в подальшому забезпечить отримання цифрових дивідендів українським суспільством.

### Список використаних джерел

1. Державна аудиторська служба. URL: <http://audit.gov.ua/> (дата звернення: 15.07.2019).
2. Деякі питання цифрового розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/deyaki-pitannya-cifrovogo-rozvitku>. (дата звернення: 15.07.19).
3. Концепція розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>. (дата звернення: 12.08.2019).
4. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. (дата звернення: 12.08.2019).
5. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместник В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління». Київ: НАДУ, Випуск 1. 2018. С.5-10.
6. Малий І.М. Генетиза публічного управління і адміністрування в Україні. Інвестиції: практика та досвід. № 24. 2017. С.17-21.
7. Публічне управління: термінол. слов / В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.
8. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : Указ Президента України №558/2019 від 29 липня 2019 року URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5582019-28853> (дата звернення: 25.08.2019).
9. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>. (дата звернення: 20.05.2019).
10. E-Government Survey 2014. E-Government for the Future We Want \ Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2014. 264 p.
11. E-Government Survey 2016. E-Government in Support of Sustainable Development . Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2016. 219 p.
12. E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to support transformation towards sustainable and resilient societies . Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2018. 270 p.

## ПАКУВАННЯ ТОВАРІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У розділі проаналізовано сутність, функції та вимоги до упаковки, виконано відповідну систематизацію підходів, визначено роль пакування у процесі інноваційної діяльності. За результатами виконаного дослідження на основі критичного аналізу існуючих підходів щодо розроблення упаковки вказано на необхідність врахування досягнень НТП та вимог кінцевого споживача.

Пакування товарів має широке значення у формуванні асортименту товарів, їх зберігання в процесі товаропросування. Ринкові економічні відносини в Україні диктують свої умови в процесі товаропросування в наслідок чого здійснюється розвиток сфер народного господарства, який передбачає створення якісних товарів у привабливій, сучасній упаковці, яка трансформується в значущий ринковий інструмент.

На визначення сутності поняття «упаковка», її функцій можна натрапити у працях таких авторів, як Алопій В.В. [1; 2], Божкова В.В. [4] та ін. Дослідження етапів розроблення упаковки товару наведено у працях таких авторів, як Єфремов Н.Ф., Лемешко Т.В., Чуркин А.В., Шилович Т.Б., Гуль В.Є. та ін. При цьому деякі автори характеризують процес розроблення упаковки з технологічної точки зору, а інші – як зовнішнє оформлення (дизайн) упаковки. Але, на жаль, на сьогодні цьому питанню приділяє увагу незначна кількість науковців та не існує комплексного підходу, який би передбачав роботи з технічного розроблення упаковки та її дизайну.

Однією зі стадій створення готової продукції є пакування. Поняття упаковки охоплює такі сфери, як виробництво сировини, пакувальних матеріалів, машин та устаткування, дизайн та поліграфію, маркетинг, логістику та багато іншого. Перше, що розуміють під поняттям «упаковка», – тара, оболонка або конструкція для зберігання товару. Проаналізувавши трактування поняття «упаковка» [1; 2; 4], ми виділили три основні підходи до визначення цього поняття (рис. 1).

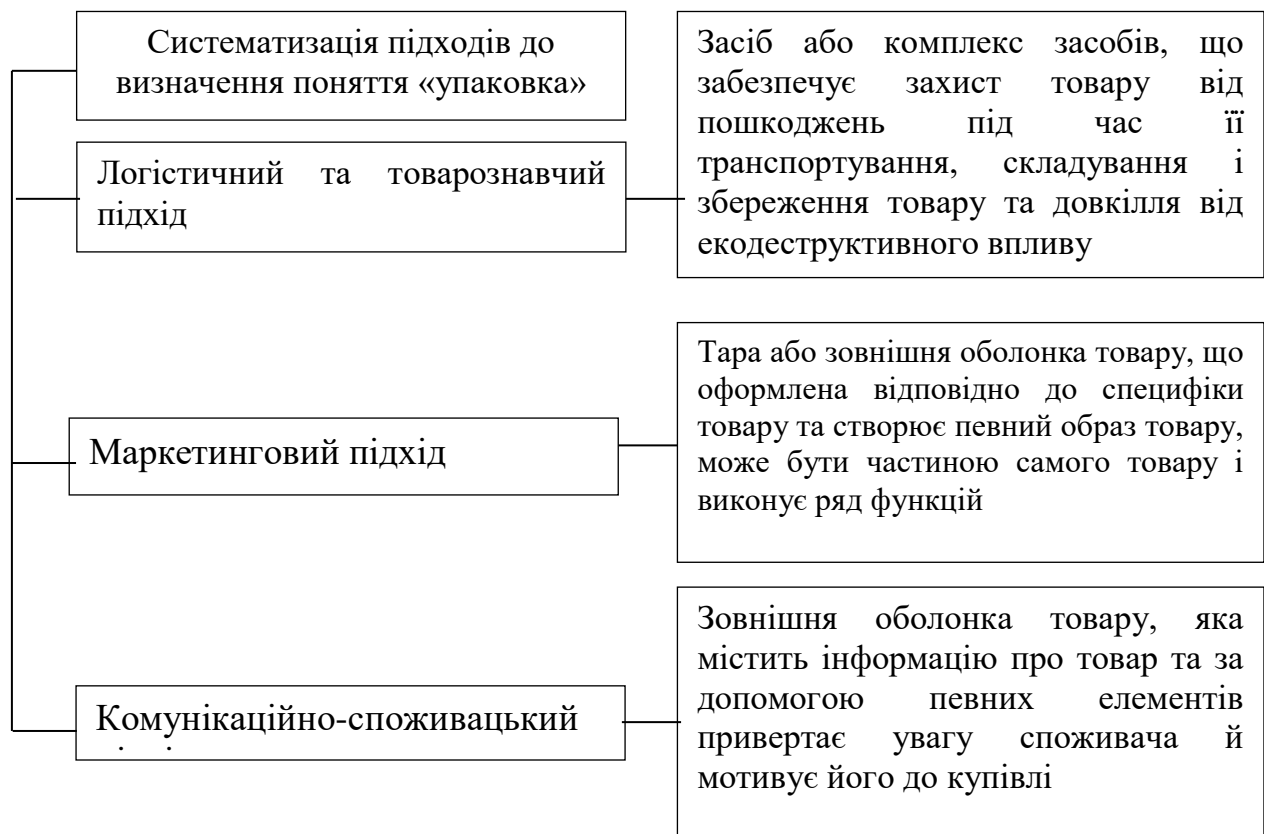


Рис. 1. Систематизація підходів до визначення поняття «упаковка»

*Джерело: розробка автора.*

У сучасному повсякденному житті людей, упаковка увійшла в побут людини і в багатьох аспектах змінила своє призначення. У процесі аналізу основних функцій упаковки [9; 11; 18] ми виділили два основні підходи, в яких упаковка виконує різні функції (рис. 2).

Функції упаковки повинні враховувати і вимоги до упаковки. Тому, пакування продукції чи товару має враховувати необхідні вимоги. На підставі цього звернемо увагу на взаємозв'язок функцій упаковки з вимогами до неї. Так, захисна функція передбачає забезпечення необхідних показників теплостійкості, морозостійкості, герметичності, корозійної та хімічної стійкості, захисту від пилу, збереження маси, стабільності форми, довговічності, ударної міцності, міцності при стисненні та розриві тощо; забезпечення конструктивних заходів із захисту продукції від механічного, біотичного та абіотичного псування.

Інформаційна функція несе відповідність певним законодавчим вимогам, що зобов'язують надавати інформацію про продукт на упаковці; до довільної інформації на упаковці, оформленої широким спектром художньо-пластичних способів, висувають вимоги привабливості зовнішнього вигляду за рахунок оптимальної форми,



психологічно вдалого колірною рішення, витонченості, простоти та різноманітності елементів візуальної комунікації і т. д.

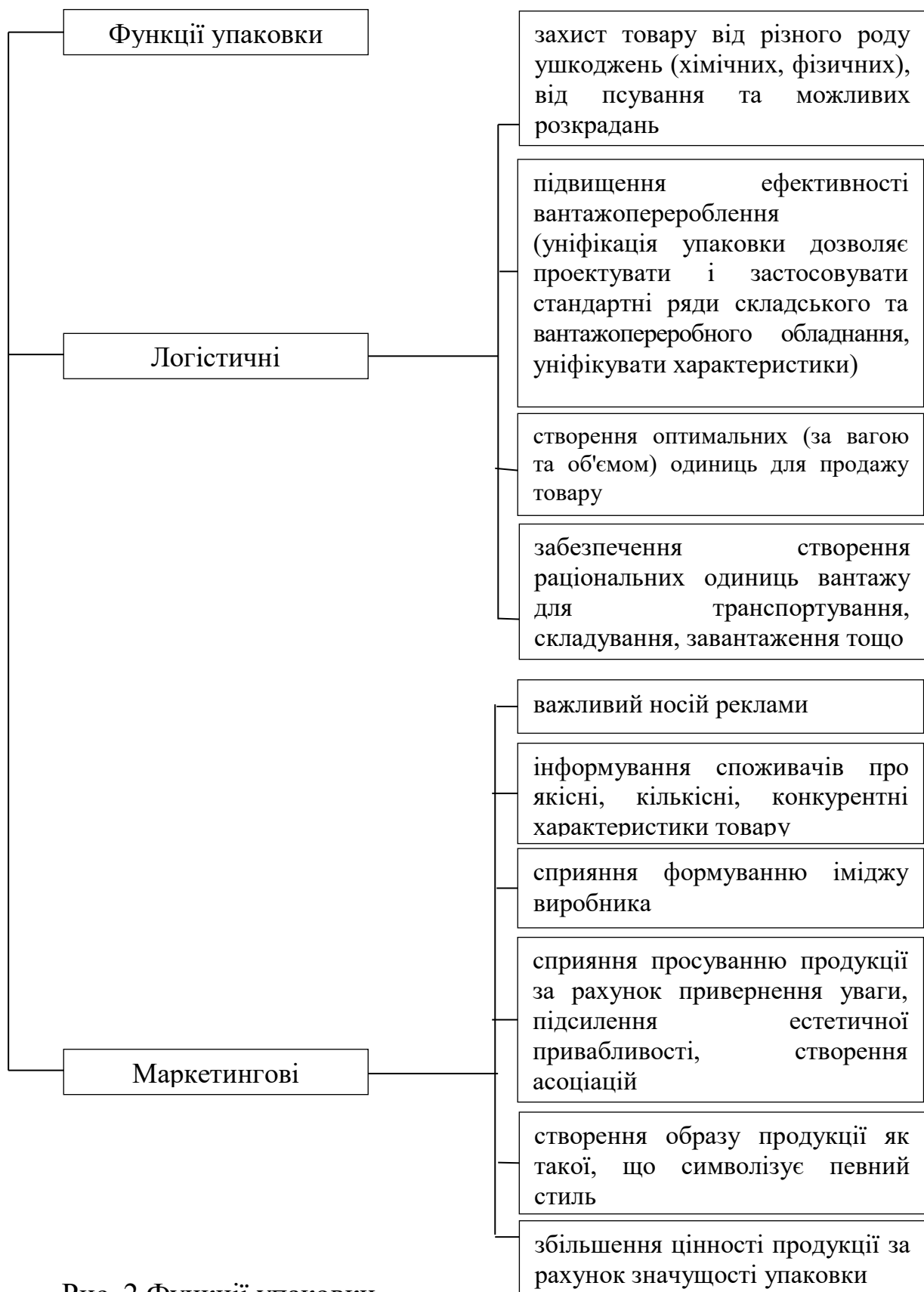


Рис. 2 Функції упаковки  
Джерело: розробка автора

Дозуюча функція надає забезпечення зручного розміщення певної дози продукції.

Експлуатаційна в свою чергу відповідає за легкість відкривання, бажано без залучення додаткових коштів; можливість легкого закриття при багаторазовому використанні упакованого продукту; стійкість під час зберігання у споживача, виключення падінь упаковки з розливом або розсипанням вмісту; можливість дозування продукції в разі необхідності; недоступність упаковки небезпечних продуктів для відкриття дітьми та ін.

Екологічна функція забезпечує найменше енергоспоживання і забруднення довкілля при їх виробництві; надає можливість найкращого способу утилізації; має здатність до вторинного перероблення; максимально сумісна з іншими матеріалами при утилізації.

Логістична надає можливість пристосованості конструкції до використання засобів механізації та автоматизації вантажно-розвантажувальних робіт; передбачає сумісність і порівнянність із транспортними засобами; стійкість до різних кліматичних умов; пристосованість до тривалого транспортування з багаторазовими статичними і динамічними навантаженнями; простотою і чіткістю маркування та штрихкодування.

Маркетингова функція передбачає комплекс вимог до форми, розмірів, художнього оформлення, якості друку, змісту інформації на упаковці, що тісно взаємозв'язані із запакованим продуктом: гарна упаковка асоціюється з продуктом і допомагає його просуванню на споживчому ринку

Нормативно-законодавча функція втілює в себе комплекс уніфікованих, установлених різними нормативно-законодавчими документами (державними та галузевими стандартами, технічними умовами), вимог до упаковки у сферах її виробництва, отримання упакованої продукції, транспортування, зберігання, розподілу торговельною мережею, продажу, споживання та утилізації використаної упаковки.

Сучасна упаковка товару повинна відповідати певним вимогам. Єдиного стандарту вимог до упаковки не існує, оскільки вимоги до упаковки формуються залежно від багатьох чинників. Однак вимоги до упаковки продукції певної галузі містяться в галузевих і державних стандартах, а також у стандартах на кожний конкретний вид продукції. Стандартами жорстко регламентовані вимоги до матеріалів, конструкції

й технології пакування продукції, до маркування, транспортування і зберігання, нормується точність дозування продуктів під час фасування, що залежить від дози та обсягів виробництва продукції [6].

Основні вимоги, що ставлять до упаковки: надійність, екологічність, безпечність, сумісність, взаємозамінність, естетичність, економічна ефективність. Розглянемо їх детальніше:

- безпечність, тобто шкідливі для організму речовини, що містяться в упаковці, не повинні перейти в товар, що безпосередньо торкається упаковки. Безпека упаковки забезпечується шляхом нанесення на неї захисних покриттів (харчовий лак, полуда для металевої тари) або обмеження термінів зберігання виробів (поліетиленова або поліхлорвінілова упаковка). Для яскравого оформлення, яке наносять на упаковку, не повинні застосовуватися барвники, що негативно впливають на здоров'я людини. Найбільш безпечна з точки зору зберігання товару скляна і тканинна тара, найменш безпечною вважається металева та полімерна;

- екологічність, яка проявляється в її властивості при використанні та утилізації не чинити екодеструктивного впливу на довкілля;

- надійність, розкривається в її здатності зберігати механічні властивості та герметичність упродовж тривалого часу;

- сумісність, цебто здатність не змінювати споживчих властивостей упакованих товарів. Для цього упаковка повинна бути чистою, сухою, без ознак плісняви і сторонніх запахів. Вона не повинна поглинати окремі компоненти товару (вода, жири тощо). Забороняється застосовувати упаковку, несумісну з товаром;

- взаємозамінність, тобто здатність упаковок одного виду замінити упаковки іншого виду при використанні товару за одним призначенням. Наприклад, герметичні металеві банки можуть бути замінені скляними банками з металевими кришками, ящики – контейнерами або картонними коробками;

- естетичність, полягає в здатності упаковки мати привабливий вигляд (особливо важливо для товарів споживчого призначення). Упаковка повинна «продавати» продукт за рахунок гармонійного поєднання форми, матеріалу та загального оформлення;

- економічна ефективність, відзначається її вартістю, витратами експлуатації та утилізації. Вартість упаковки залежить від застосовуваних матеріалів, а також технологій її виробництва.

В процесі інноваційної діяльності виробники змушені створювати нову або модифікувати існуючу упаковку продукції, що є невід’ємною частиною її комерційного успіху. Крім того, у своїй функціональній діяльності чи не щодня виробники стикаються з проблемою якісного транспортування вантажів, зберігання та продажу готової продукції, тобто виконання основних функцій розподілу, що можливе лише за умови відповідного пакування. Значення та роль пакування в процесі інноваційної діяльності та управління розподілом товарів полягає в ряді аспектів, що вказані на рис.3.

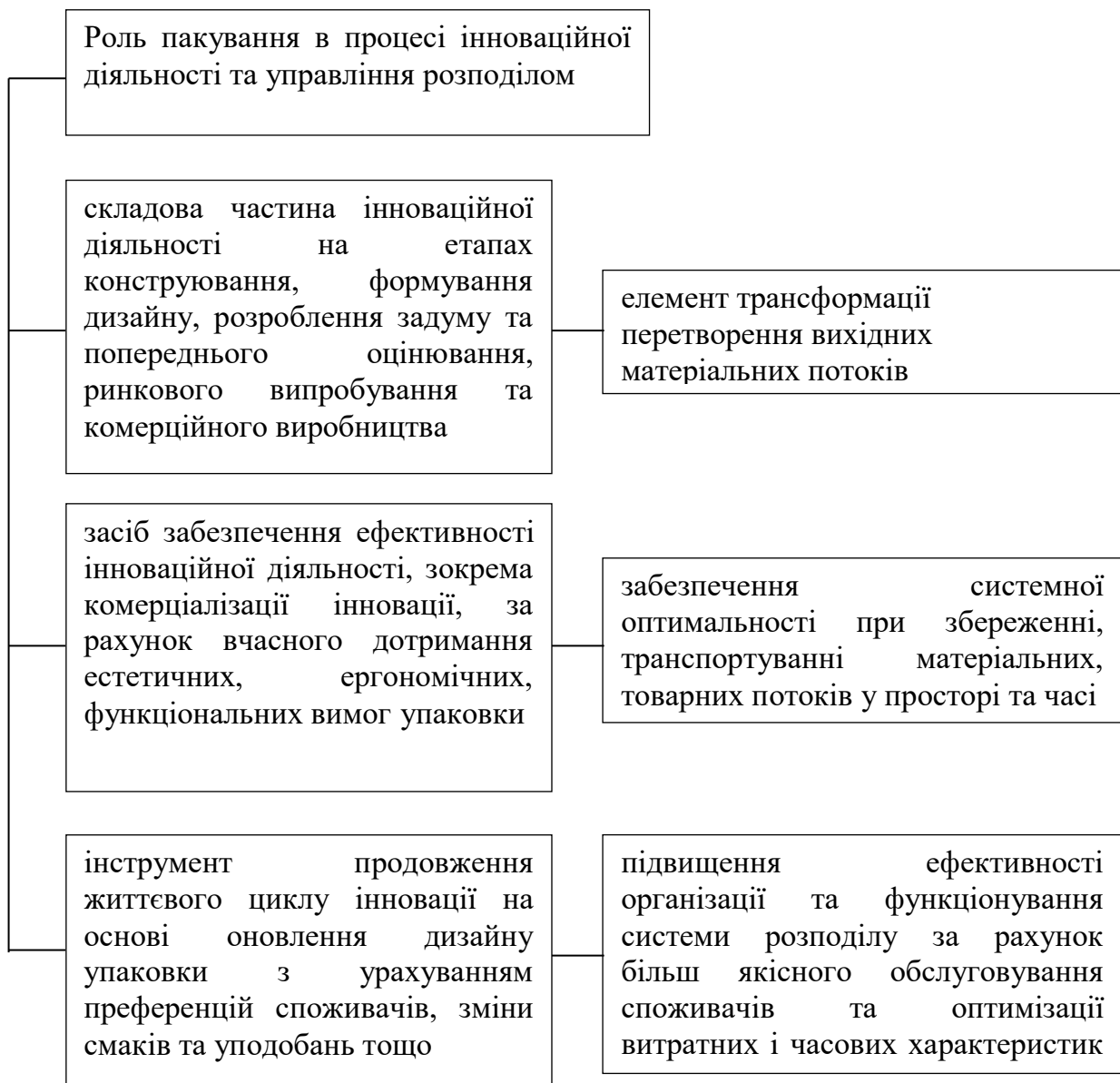


Рис.3. Роль пакування в процесі інноваційної діяльності та управління розподілом

*Джерело: розробка автора*

Розроблення упаковки являється складним техніко-технологічним процесом, що містить такі основні параметри: побажання замовника та споживачів, технологічні можливості виробництва та стандарти якості.

Пакування, зберігання та маркування продовольчих товарів несе в собі декілька важливих аспектів, а саме:

- конкурентоспроможність продукції на ринку, яку забезпечить пакування;

- відповідність продуктів якісним вимогам під час зберігання;

- відповідність до вимог щодо безпечності продуктів харчування;

- проведення санітарних заходів методом державної реєстрації;

- відповідність вимогам обігу об'єктів санітарних заходів;

- відповідність загальним гігієнічним вимогам щодо поводження з харчовими продуктами;

- наявність міжнародних умов та угод при міжнародній торгівлі, тощо.

Загалом реалізація продовольчих товарів в Україні ґрунтується на ряді законодавчих актів, зокрема – Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12], Технічний регламент щодо правил маркування харчових продуктів, затверджений наказом Держспоживстандарту України [13].

Постанова Кабінету Міністрів України № 668 від 28.06.1997 р. «Про затвердження програми «Використання відходів виробництва і споживання тари...» [14], Закон України «Про відходи» [15], Закон України «Про захист прав споживачів» [17], Порядок збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації використаної тари (упаковки) затвердженої наказом Міністерства економіки європейської інтеграції від 02.10.2001 р. № 224 [18], Закон України «Про дитяче харчування» [19], Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» [20], санітарно-гігієнічне законодавство [23].

Крім того в розділі VII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12] вказані загальні гігієнічні вимоги, щодо поводження з харчовими продуктами. В даному розділі особлива увага приділяється загальним вимогам до операторів ринку та гігієнічним вимогам до потужностей, до приміщень, де обробляються або переробляються харчові продукти, до рухомих та, або тимчасових потужностей; до транспортних засобів, до обладнання та інвентарю, щодо постачання води, вимоги до гігієни персоналу, який працює у зоні поводження з харчовими продуктами, до

харчових продуктів, включаючи первинне пакування, гігієнічні вимоги під час термічної обробки.

В рамках успішного розвитку суб'єктів господарювання в державі успішно набирає обертів міжнародна торгівля. Вимоги до міжнародної торгівлі передбачені у розділі VIII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12], який розкриває питання ввезення в Україну харчових продуктів для власного споживання, а також умови, які застосовуються до вантажів з харчовими продуктами, що експортуються. Таким чином, чинне законодавство направлене на те, щоб споживачі харчових продуктів в Україні були забезпечені харчовими продуктами відмінної якості в достатній кількості.

З метою продажу якісних продовольчих товарів суб'єктам господарювання необхідно дотримуватись вимог до маркування, які включають нормативно-правові документи.

У статті 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12] подано цілу низку значень термінів:

- пакування – поміщення одного або кількох первинно запакованих харчових продуктів в іншу упаковку (контейнер);
- технічний регламент – нормативно-правовий акт, затверджений рішенням Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, спільними або окремими рішеннями європейських законодавчих органів – Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Технічний регламент може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, паркування чи етикування, які застосовуються до певної продукції...;
- технічні умови – документ, затверджений оператором ринку, в якому визначені технічні вимоги до харчових продуктів та/або процесів їх виробництва;
- харчовий продукт – речовина або продукт (не перероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки, тощо.

Відповідно до чинного законодавства України суб'єктам господарювання необхідно:

- у відповідності до національних стандартів, надавати інформацію, яку необхідно наносити на споживчу тару, за групами товарів;

- потрібно враховувати вимоги національних стандартів на продукцію – розділ «Маркування», де викладено зміст стосовно маркування конкретної харчової продукції;

- мову маркування необхідно застосовувати відносно до Закону України «Про заходи державної мовної політики» [22].

- маркувати склад харчового продукту, тобто перелік всіх інгредієнтів цього продукту з урахуванням вимог Технічного Регламенту щодо правил маркування харчових продуктів та ДСТУ 4518:2008 [13].

Відповідно до Технічного Регламенту щодо правил маркування харчових продуктів, таке маркування повинно містити таку обов'язкову інформацію:

- 1) назву харчового продукту;
- 2) склад харчового продукту;
- 3) кількість окремих інгредієнтів (класу інгредієнтів) для випадків, що визначені в Технічному регламенті;
- 4) кількість харчового продукту у встановлених одиницях виміру;
- 5) числові характеристики придатності харчового продукту;
- 6) умови зберігання, якщо харчовий продукт потребує особливих умов зберігання;
- 7) умови та рекомендації використання, якщо харчовий продукт потребує особливих умов використання;
- 8) найменування і місцезнаходження та номер телефону виробника або гарячої лінії, фактичну адресу потужностей (найменування і місцезнаходження та номер телефону виробника або гарячої лінії, фактичну адресу потужностей (об'єкта) виробництва, а для імпортованих харчових продуктів – найменування та місцезнаходження і номер телефону імпортера;
- 9) найменування та місцезнаходження і номер телефону підприємства, яке здійснює функції щодо прийняття претензій від споживача, у разі якщо цим підприємством не є виробник;
- 10) номер партії виробництва;

11) інформацію про генетично модифіковані організми в складі харчового продукту;

12) інформацію щодо місця проходження для харчових продуктів, які лише упаковані або розфасовані в Україні, якщо відсутність такої інформації може ввести в оману споживача;

13) поживну/харчову цінність із позначенням кількості білків, вуглеводів та жирів у встановлених одиницях виміру на 100 г. (100 мл ) харчового продукту та енергетичну цінність (калорійність) виражену в кДж та/або на 100 г (100 мл ) харчового продукту;

14) застереження щодо споживання харчового продукту певними категоріями споживачів (дітьми, вагітним жінкам, літніми людьми, спортсменами та алергіками), якщо такий продукт може негативно впливати на їх здоров'я при його споживанні;

15) позначення знака для товарів і послуг, за яким харчовий продукт реалізується (за наявності).

Таким чином, з метою безпечності та якості харчових продуктів, всі суб'єкти господарювання мають обов'язково інформувати споживачів продукції методом маркування, і при цьому надавати об'єктивну і обґрунтовану інформацію.

Функції упаковки, а саме її дизайн, форма, колір, зручність у користуванні, наявну інформацію створюють у споживача товару швидку реакцію на їх дії. Розвиток техніки та технології отримання пакувальних матеріалів збільшують функції упаковки та її значення. В сучасних умовах пакування товарів передбачає не тільки мету збільшення реалізації товарів, але і продовження технології приготування, виготовлення та донесення до споживача тих чи інших товарів, що є результатом НТП, тут мається на увазі регулювання температурного режиму в процесі зберігання, подачі товарів, формування внутрішнього середовища де зберігається продукція, що веде до зміни продукту, наприклад формування оптимального газового середовища всередині упаковки, яке змінює склад продукту (біологічно активні матеріали з іммобілізованими ферментами чи антибактеріальні речовини).

Нові пакувальні матеріали, такі як «активні» оболонки, які в своїй основі мають поліцукри захищають продукти від втрати маси і створюють бар'єр для речовин ззовні, в результаті чого сповільнюються небажані зміни в продуктах.

Забезпечуючи теперішні умови зберігання тих чи інших продуктів харчування в Україні розпочалося виробництво упаковок «нового



покоління» з задіянням роботи спільних підприємств та залучення іноземних фірм, іноземних інвестицій. Прикладом являється українське виробниче об'єднання «Укрпластик», яке активно працює щодо забезпечення товаровиробників продовольчої продукції сучасними пакувальними матеріалами для збереження таких продуктів як свіже м'ясо, птиця, овочі та фрукти, сир, напівфабрикати булочних і кондитерських виробів. До пакувальних матеріалів ВО «Укрпластик» пропонує ПВХ-плівки зі «стреч-ефектом» і «твіст-ефектом» марки «Термові», які мають антистатичні властивості, на них легко наноситься друк, характеризується високий ступінь непроникності газів і водяної пари, і, що дуже важливо, що їх можна використовувати майже на пакувальних автоматах всіх типів.

Отже, пакувальні матеріали є однією із передумов успішної реалізації продукції, її просування від виробника до споживача, це стосується в першу чергу продуктів швидкого псування, наприклад м'яса, риби та морепродуктів. При продажі риби та морепродуктів, необхідно враховувати особливості її пакування, яке повинно задовольняти потреби виробника, продавця і покупця. Для споживача зручно, коли риба упакована в вакуумних пакетах без піддону, пресерви запаковані у відерках, а також у полімерних контейнерах. Морожені форель, палтус, оселедці пакують у пінопластові коробки з наступним укладанням їх в ящики з картону. При пакуванні морської капусти використовують полімерні відра з яскраво-синіми крепиками на 5 кг., а також у контейнери полімерні, прозорі з об'ємом 140-300 г. У відповідності до вимог торгівлі й попиту споживачів цілий ряд делікатесів, що нарізані шматочками пакують у вакуумні упаковки із картону, покритого фольгою. Також, в Україні застосовуються для пакування соленої і копченої риби вакуумні упаковки, що закупорюються термозварюванням, для виробів шматочками використовується «скін-упаковка», для ікри мойви і судака застосовують скляні банки типу «твіст-офф». В останні часи для зберігання риби використовують нові жерстяні банки, які мають спеціальну кришку (EPOLE), що характеризується своєю безпечністю та зручністю.

Не зважаючи на недоліки, а саме крихкість та велику питому вагу значне місце при зберіганні продовольчих товарів займає скло та скляна тара. Відповідно до гідролітичної класифікації скло поділяється на п'ять класів: третій з них – це тверде апаратне скло з якого виготовляється тарне та промислове, має застосування при зберіганні продовольчих

товарів. Завдяки підвищеному попиту на пиво і лікєро-горілочані вироби, стимулом в цьому питанні є безпека для здоров'я споживача. Складна тара за призначенням має свій поділ: пляшки і банки для товарів побутової хімії, банки і флакони для парфюмерно-косметичної продукції, тара скла для лікарських засобів. Скло має цілу низку переваг:

- завдячуючи хімічній нейтральності відбувається збереження продуктів без значних змін;
- прозорість не зважаючи на проникність світла;
- міцність та стійкість до навантажень;
- стійкість до внутрішнього тиску, що необхідно при виробництві газованих напоїв та аерозольних товарів;
- завдячуючи витривалості високої температури (500° С) без різких змін, стійкість до нагрівання.

Враховуючи вище вказане ми проаналізуємо продаж продовольчих товарів, які зберігаються у скляній упаковці. Насамперед ми можемо відмітити, що на відміну від продажу м'ясних виробів та харчових морепродуктів і риби тенденція продаж змінюється і постійно знаходиться у русі. Коливання продажу алкогольних напоїв урізноманітнюються, так горілка та лікєро-горілочані вироби за досліджуваний період має сувору тенденцію до спаду, що є результатом введення нової акцизної політики держави; ця тенденція, але дещо сповільнена, притаманна продажі слабоалкогольних напоїв; продаж вина значно зріс у 2013, але за наступуючі роки теж спав і тільки в 2016 тенденція почала змінюватися до зростання; аналогічно продажу вина реалізація коньяку теж мала відповідні зміни; продаж вин ігристих скорочується з кожним роком, що звичайно є результатом розширення асортименту алкогольних та слабоалкогольних напоїв. Продаж пива, напоїв безалкогольних та мінеральної води теж за період дослідження мають тенденції до спаду, особливо це стосується мінеральної води, але по даним видам продовольчих товарів також, в 2016 помітна тенденція до зростання, що є позитивним і результативним. Отже, з метою збільшення продажів продовольчої продукції у скляній тарі налагоджується тісна праця між виробниками харчової продукції та виробниками склотари, що може забезпечити конкурентоспроможність продукції на ринку товарів.

В загальному виробництві пакувальних матеріалів та тари, вагову частку займає металева тара та матеріали, хоча в Україні не достатньо виробляється білої жести необхідного асортименту та відповідної якості.

Тара із жести стійка до механічних дій, на неї не впливають статичні та динамічні навантаження, вона зручна при транспортуванні, зберіганні та споживанні, а також її можна повторно переробляти. В період сьогодення має місце раціонального використання металевої тари з використанням полімерів та алюмінію. Також, при виробництві тари використовують матеріали для пайки металевої поверхні та лакофарбовані ущільнювачі. Велику частку металевої тари займають банки для напоїв і герметично упакованим стерилізованим продуктам, крім того застосовується в кондитерській, консервній промисловості, при пакуванні молочних, м'ясних, рибних продуктів, олії, жирів, напоїв, плодів. Металева споживча тара забезпечує харчові продукти тривалим терміном споживання та можливістю транспортування на різні відстані.

Продаж продовольчих товарів, які реалізуються при пакуванні в металевій тарі дослідимо продаж консервів м'ясних, рибних, овочевих та фруктово-ягідних. За період 2013–2016 рр. по продажу даних видів продовольчих товарів помітна тенденція, притаманна всім переліченим вище видам консервів, а саме: зростання темпів продажу в 2013; постійний спад рівня продажу починаючи з 2014 р., що є наслідком передумов, які були описані вище.

Крім вище перелічених видів тари, упаковки яка використовується при пакуванні, зберіганні, маркуванні транспортуванні продовольчих товарів звернемо увагу на дерев'яну та транспортну тару. Незважаючи на великий вибір сучасних матеріалів, що використовуються для пакування, зберігання продуктів, а також їх транспортування, використовується дерев'яна тара, а саме для крихких предметів будь-яких розмірів та крупно габаритних вантажів, які вимагають більш жорсткої і міцної упаковки. Враховуючи, що сировиною для дерев'яної тари являється деревина і допоміжні матеріали утилізація її є безпечною, а в деякій мірі і корисною (органічне добриво). Останні роки, також широко застосовується композит для виробництва якого використовують пиломатеріали, фанеру, відходи деревини при застосуванні різних клейових композицій.

Так, як до транспортної тари відносять дерев'яні та картонні ящики; мішки паперові, полімерні та тканинні; бочки; барабани та інші види, частина її багаторазова, але в останній час кількість дерев'яної тари зменшується, а зростає частка гофрокартону. Багаторазова транспортна тара використовується для перевезення продукції без відкривань й пошкоджень, але її можна використовувати тільки у пунктах приймання продукції, де є місце для накопичення звільненої

тари, що в теперішній час постало проблемою. Транспортна тара хоч і елемент упаковки продукції, але вона має великий вплив на збереження її.

В період сьогодення до питань пакування, зберігання та продажу продовольчих товарів додається велика проблема утилізації використаної тари та пакувальних матеріалів, при чому особливо в великих містах.

Це є наслідком накопичення в Україні щорічно понад півмільйона тонн відходів, в тому числі лєвова частина припадає на використану упаковку і тару, а також відсутність єдиного комплексного відпрацьованого механізму збирання, утилізації та переробки використаних таропакувальних матеріалів, що в свою чергу створює екологічну загрозу нашої країни. Держава не має вільних коштів для забезпечення збирання, сортування, утилізації та переробки відходів, серед яких половина – це відходи використаної упаковки і тари. Необхідно все менше використовувати полімерні композиції, а переходити на застосування фоторокладувальних полімерних плівок з регульованим терміном експлуатації, особливістю яких є здатність після певного часу розкладатись під дією світла на дрібні фрагменти, які в подальшому руйнуються мікроорганізмами ґрунту і включаються в загальний біологічний цикл, термін служби таких плівок 3-3,5 місяці. Також, розроблено американськими спеціалістами термопластики, які піддаються природному біологічному розкладанню. Їх властивості подібні з поліпропіленом, але вони являють собою полієфір, який виготовляється шляхом ферментації цукру при допомозі бактерій, розкладання його в ґрунті здійснюється під дією мікроорганізмів. Деякі види упаковки та тари необхідно спалювати на підприємствах комунальних служб з іншим сміттям або як домішки до основного виду палива. Відносно металевої тари хочеться відмітити, що світовий досвід використання тари, упаковки і її утилізації показує, що необхідно замість жерстяних банок використовувати алюмінієві, так як переробка використаних алюмінієвих банок значно простіша за утилізацію жерстяних. Широке використання багаторазової тари, наприклад скляних пляшок суттєво зменшує кількість відходів, тим самим сприяє збереженню сировини та енергії.

Наступною проблемою утилізації в Україні є те, що при імпорті продукції в державу ввозять велику кількість тари, пакувальних матеріалів та упаковку і іноземні виробники в даному випадку мають користь, а саме - вони не сплачують кошти за послуги утилізації в своїй країні та в нашій країні.

В результаті всі витрати на утилізацію тари, упаковки в повному обсязі лягають на громадян нашої держави. Відповідно до вище вказаного, необхідно розробити заходи, щодо застосування в державі гарантованої системи збирання, сортування, переробки та утилізації відходів тари і упаковки. Крім цього, необхідно почати застосовувати розроблені технології та обладнання для переробки, а також вторинного використання пакувальних матеріалів, для цього підгрунтям мають бути добре розвинуті ринкові відносини, що призвели до економічної вигоди не тільки виробникам, але й споживачам товарів, послуг. Це стало би передумовою численних позитивних заходів, а саме:

- покращення екологічної ситуації;
- укріплення економіки держави;
- заохочення підприємств до переробки тари та упаковки;
- відновлення та утилізацію упаковки з різних видів матеріалів, за прикладом інших держав;
- затвердження в експлуатацію нових видів тари та упаковки, при розробці яких враховувались би фактори забезпечення екології та повторної утилізації;
- рекламування виробів з відходів упаковки та підприємств, що переробляють відходи за власною ініціативою;
- використання теплової енергії, що виділяється при спалюванні використаної упаковки.

Отже, перед розробниками тари та упаковки поставили нові актуальні задачі щодо їх нових видів:

- тривалий стан експлуатації;
- багаторазове використання;
- незалежність від сировини у процесі переробки;
- зниження вартості;
- забезпечення екологічної безпеки;
- популяризація виробів із відходів упаковки.

З метою збереження якості продовольчої продукції необхідно звернути увагу якості і безпеці пакувальних матеріалів і тари, призначених для контакту з продовольчими товарами. Для дотримання безпеки продовольчих товарів в Україні діє санітарно-гігієнічне законодавство, в якому приділяється велика увага полімерним і комбінованим матеріалам. Ці речовини можуть змінювати якість продуктів і тим самим погіршувати стан здоров'я людини. Відповідно до санітарно-гігієнічного контролю в Україні здійснюється санітарний нагляд і контроль на меті якого є забезпечення безпеки продовольчої

сировини продуктів харчування через дотримання санітарно-гігієнічних вимог до цих матеріалів у відповідності до Закону України «Про забезпечення населення» [23] та Гігієнічні нормативи ГН 2.3.972-00 «Гранично допустимі кількості хімічних речовин, які виділяються із полімерних матеріалів, які контактують з харчовими продуктами» [23]. В «Переліку матеріалів, виробів та обладнання, дозволених МОЗ для контакту з харчовими продуктами і середовищами» [16] надані допустимі температурні режими, рівень вологості, частка кислотності, концентрація жиру і алкоголю в продуктах і напоях, призначених до контакту з конкретними полімерними матеріалами їх зберігання та експлуатації. Одним із аспектів удосконалення роботи державної санітарно-гігієнічної служби являється затвердження нових умов видачі гігієнічних висновків на допуск відповідних виробів із полімерних матеріалів, які мають контактувати з продуктами харчування. У гігієнічних висновках для полімерну продукцію для продовольчих товарів міститься додаткова інформація, а також згідно Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» для реалізації полімерних матеріалів необхідна обов'язкова державна реєстрація. Крім того, визначені основні пріоритети, що забезпечують полімерні матеріали і тару своєю безпекою. Дана ситуація з пакуванням товарів в теперішній час має суттєвий вплив на діяльність суб'єктів господарювання в умовах інформаційно-інноваційних змін і залишається бути не зовсім вивченою.

#### Список використаних джерел

1. Апопій В.В., Лопашук І.А. Соціально-економічна ефективність торгівлі: теоретико-методологічні аспекти. *Вісник Львівської комерційної академії*. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2009. Вип. 31. С. 3-9.
2. Апопій В.В., Ситник Н.С. Характер сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України. *Торгівля, комерція, підприємництво: зб. наук. праць*. 2011. № 13. С. 5-9.
3. Біловодська О.А. Теоретико - методичні засади оцінки упаковки інноваційної продукції. Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: монографія. Суми: ТОВ «ТД «Папірус», 2011. С. 516-534.
4. Божкова В.В., Тимохіна Я.О. Теоретичні підходи до класифікації інструментів маркетингових комунікацій. *Науковий вісник Ужгородського*

університету. Серія «Економіка». Вип. 2 (39). Ч. 1. Ужгород, 2013. С. 31-37.

5. Експорт продукції на ринки ЄС: правила гри та очікування споживачів. URL :<http://www.rfse.od.ua>. (дата звернення: 15.07.2018).

6. Турченко М.О., Швець М.Д., Карпан Т.С. Маркетинг: навч. посіб. Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 2010. 293 с.

7. Особливості упаковки товару. URL: <http://bukvar.su/marketing/page,2,137344-Osobennosti-upakovki-tovara.html>. (дата звернення: 15.07.2018).

8. Собчак А.П., Коваленко С.В. Роль упаковки в підвищенні ефективності маркетингової діяльності підприємств. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків: ХНПУ, 2013. Вип. 13. С. 219-222.

9. Упаковка як фактор збереження і конкурентоспроможності. URL: <http://ukrbukva.net/page,4,24823-Upakovka-kak-faktor-sohrannosti-ikonkurentosposobnosti.html>.. (дата звернення: 15.07.2018).

10. Шилович Т.Б. Основи конструювання і дизайн упаковок: метод. вказівки до практичних занять із навчальної дисципліни «Основи конструювання і дизайн упаковок» для студ. інженерно-хімічного факультету денної форми навчання. Київ: НТУУ «КПІ», 2012. 32 с.

11. Яремчук Ю.В., Ковінько О.М. Упаковка як елемент маркетингової діяльності. *Вісник Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2012. Вип. 6. С. 4-9.

12. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» Закон України. від 23.12.1997р. №771/97-ВР. Дата оновлення: 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/s> (дата звернення: 11.03.2019).

13. Технічний регламент щодо правил маркування харчових продуктів. Наказ від 28.10.2010 р. № 487 Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики Дата оновлення: 20.07.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-11> (дата звернення: 9.07.2018).

14. «Про затвердження програми «Використання відходів виробництва і споживання ...» Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 р. № 668-97-п. Дата оновлення: 15.05.2003. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-97-%D0%BF> (дата звернення: 11.0.2018).

15. «Про відходи» Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. Дата оновлення: 01.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2019).

16. «Про заходи щодо збору, переробки та утилізації використаної тари й упаковки» Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.1998 р. № 261. Дата оновлення: 02.03.1998. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-98-%D0%BF> (дата звернення: 11.09.2018).

17. «Про захист прав споживачів» Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 11.03.2019).

18. «Про затвердження Порядку збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації використаної тари (упаковки)» Наказ Міністерства економіки європейської інтеграції від 02.10.2001 р. № 224. Дата оновлення: 02.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-01> (дата звернення: 11.07.2018).

19. «Про дитяче харчування» Закон України від 14.09.2006 р. № 142-V. Дата оновлення: 18.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-16> (дата звернення: 11.07.2018).

20. «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» Закон України від 19.05.2011 р. № 3390-VI. Дата оновлення: 19.05.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17> (дата звернення: 11.07.2018).

21. Про затвердження Переліку національних стандартів, які в разі добровільного застосування є доказом відповідності продукції вимогам Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 10.12.2007 №351. Дата оновлення: 10.12.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0351609-07/print> (дата звернення: 11.09.2018).

22. «Про заходи державної мовної політики» Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI. Дата оновлення: 28.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 11.09.2018).

23. Про затвердження Санітарних правил і норм по застосуванню харчових добавок Наказ Міністерства охорони здоров'я від 23.07.1996 р. № 222. Дата оновлення: 15.09.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0715-96> (дата звернення: 11.07.2018).



## РЕКЛАМНИЙ РИНОК УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Рекламний ринок кожної країни має особливості розвитку в силу самобутності історії, культури, стану та темпів зростання національної економіки, політичної ситуації, державного регулювання.

Еволюція рекламного ринку України зумовлює необхідність вітчизняних підприємств під час переходу до ринкових відносин самостійно формувати та реалізовувати свою рекламну діяльність. Водночас, на сучасному етапі розвитку ринкового середовища значущість маркетингової діяльності вітчизняних підприємств важко переоцінити: як зазначає Ф. Котлер, «гіперконкуренція», яка панує на ринках, стає причиною перевищення обсягів виробництва над збутовими можливостями маркетингу [1, с. 30]. Прагнення до підвищення ефективності рекламної діяльності суб'єктів господарювання гальмуються тим фактом, що український споживач упереджено ставиться до рекламної інформації та не завжди готовий використовувати її для полегшення прийняття рішення про покупку.

Існуючі періодизації формування сучасного рекламного ринку України зазвичай пропонуються за економічною, технологічною чи правовою ознаками. Водночас передумовами змін на досліджуваному ринку є нестабільність кон'юнктури, НТП і законодавства. Тому виникає потреба в узгодженні кількох різних підходів до періодизації розвитку сучасного рекламного ринку із обов'язковим врахуванням усіх історичних етапів формування передумов цього розвитку.

Зародки реклами як типу інформування на теренах України з'являються ще в найдавніші часи. Тому саме з даного етапу почнемо періодизацію розвитку рекламного ринку на території України.

*Перший етап* формування передумов розвитку реклами в Україні пов'язаний з тим, що на території древньої України археологи знаходять свідчення існування так званої *протореклами* (наочна, концентрована інформація, спрямована на учасників комунікації). Зокрема: бивні мамонтів з зображеннями (на місці розкопок Кирилівської стоянки – IV–II тис. до н. е.); прикраси-підвіски, гудзики, намистини із черепашок, скульптури ідолів, жіночих статуєток, фігурок тварин з бивнів мамонта (на місці розкопок Мізинської стоянки); ударні музичні інструменти з кісток, рогів, шкір тварин, глиняний посуд з орнаментом (на місці розкопок Трипільської культури – II тис. до н. е.); щити і чаші,

прикрашені розписами й орнаментом (племена киммерійців, скіфів, сарматів, таврів) [2, с. 236–237].

*Другий етап* формування рекламного ринку можна пов'язати з часами Раннього Середньовіччя, коли осередком культурно-просвітницької діяльності була церква, завданням зв'язків з громадськістю для якої було, безумовно, донесення слова Божого.

Стосовно існування комерційної реклами на початку Середньовіччя у дослідників існують різні аргументи (таблиця 1).

Таблиця 1

Існування комерційної реклами на території України  
у період Раннього Середньовіччя

Аргументи, що ставлять під сумнів існування комерційної реклами	Сприятливі умови для існування комерційної реклами
До наших часів не дійшло історичних пам'яток щодо існування комерційної реклами у період Раннього Середньовіччя	Українські землі у період раннього середньовіччя лежали на перетині найважливіших торгових шляхів
Мала чисельність та густота населення, переважання сільського населення спричинили популярність усних оголошень	У найжвавіших торгових місцях біля річок засновувалися купецькі агентства, розвивалася внутрішня торгівля, попитом користуються послуги глашатаїв

*Згруповано автором за джерелами [2, с. 35; 3].*

*Третій етап* (починаючи з X ст.) пов'язаний з розвитком рекламного ринку на території Київської Русі. Купецтво використовувало різноманітні засоби рекламного інформування: глашатаї, настінні написи на культових спорудах, іменні написи на продукції, зовнішня реклама та промо-заходи під час ярмарок [4, с. 22]. Одержання до XVII ст. українськими містами Магдебурського права сприяло укріпленню підприємницької діяльності, а відтак, і розвитку рекламного ринку. Попри розвиток реклами у XV–XVII ст., її рівень відстає від європейського з наступних причин: національний ринок перебував на стадії формування, слабкістю відзначаються міжрегіональні комунікативні зв'язки, стихійно розвивається міська торгівля [5, с. 52].

*Четвертий етап* (XVII–XIX ст.) можна пов'язати з використанням реклами у комерційних цілях і здійсненням контролю імперської влади над рекламною сферою. Зокрема: впровадження цензури в області рекламних ілюстрацій на вивісках, афішах, плакатах; жорсткі вимоги до розміру рекламних текстів; контроль за достовірністю рекламного змісту; посилення відповідальності за

неналежну рекламу [6, с. 22]. Також варто відзначити суттєвий вплив на рекламний ринок розміщення рекламної інформації у друкованих ЗМІ («Відомості», «Губерніські відомості», «Комерційна газета», «Купець»)

*П'ятий етап* (з 1917 р.) характеризувався заборонаю комерційної реклами в пресі до часів НЕП [7], за якої виникли приватні підприємства з надання рекламних послуг. Після Другої Світової Війни соціально-політична і комерційна реклама була під контролем держави. При міністерствах виникають спеціалізовані структурні підрозділи – «Торгреклама», Українське рекламне агентство, «Побутреклама», «Коопреклама», «Зовнішторгреклама», «Союзторгреклама», «Укрпромхудожоформлення», Міжвідомча рада з реклами при Міністерстві торгівлі СРСР. Друкуються журнали «Реклама», «Коммерческий вестник», «Панорама», «Новые товары», виходять в ефір рекламні фільми та радіопередачі [4, с. 28].

*Шостий етап* (з другої половини 80-х рр. ХХ ст.) привніс «перебудову» і в рекламну сферу. Створюється Асоціація працівників реклами СРСР (1986 р.), Приймається закон «Про кооперацію» (1988 р.), до 1990 р. уже діють приватні рекламні агенції, у 1989 р. засновано Українську спілку споживачів.

*Сьомим етапом* розвитку рекламного ринку в Україні можна визначити увесь період з 1991 р. Дослідженню періодизації розвитку ринку реклами пострадянського періоду присвятили свої праці ряд вітчизняних учених, які виокремлюють наступні стадії (таблиця 2):

Таблиця 2

Підходи до періодизації розвитку рекламного ринку України

За А.О. Вітренко	За Л.М. Шульгіною	За О.М. Мельниковичем	За К.А. Бондаренко
І. Реклама виникає як самостійний вид економічної діяльності	І. 1991–1994 рр. Становлення	І. 1991–1994 рр. Період становлення	І. До 1991 р. Реклама є засобом інформування, оформлення вітрин, виставки, ярмарки, пакування. 1990 р. – Закон України «Про захист прав споживачів». Перші рекламні агенції.
			ІІ. 1991–1997 рр. Стихійний характер розвитку рекламного ринку. Дефіцит кадрів і законодавчої бази. 1993 р. – Спілка рекламистів України. Спеціальність «рекламист» включено до Державного реєстру професій. 1991–1998 рр. – перші українські журнали для рекламистів.
ІІ. Становлення	ІІ. 1995–1998 рр.	ІІ. 1995–1998 рр.	Залучення на ринок транснаціональних рекламодавців. 1992 р. – Закон України «Про друковані засоби масової інформації»

ринку реклами, розширення номенклатури послуг, залучення національних ЗМІ, загальнонаціональні і рекламні кампанії	Розвиток	Екстенсивний (пасивний) розвиток	в Україні», 1993 р. – «Про телебачення та радіомовлення», 3 липня 1996 р. – «Про рекламу», 1996 р. – «Про захист від недобросовісної конкуренції», 1997 р. – «Про безпечність та якість харчових продуктів», Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження нормативних актів із питань реклами лікарських засобів».
		III. Осінь 1998 р. Криза	III. 1998–1999 рр. Сформована законодавча база. Уніфікація взаємин операторів рекламного ринку з клієнтами. Некомерційні організації: «Спілка рекламистів України», «Всеукраїнська рекламна коаліція», «Українська асоціація маркетингу» та «Асоціація підприємств зовнішньої реклами». 1998 р. – Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виробництва і розповсюдження соціальної рекламної інформації органів виконавчої влади». 17 вересня 1999 р. – Спілкою рекламистів затверджено «Правила професійної етики в рекламі».
III. Еволюція технологічних засобів, специфічні рекламні засоби, спеціалізовані канали розповсюдження, агентства повного циклу обслуговування	З 1999 р. Загострення конкуренції	IV. 1999 р. – літо 2008 р. Інтенсивний (активний) розвиток	IV. 2000–2008 рр. 2003 р. – Закон України «Про захист суспільної моралі», 2005 р. – «Про захист прав споживачів», 2006 р. – «Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення». 2003 р. – Господарський кодекс України. 2003 р. – постанова КМУ «Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами», 2004 р. – «Про затвердження Порядку накладання штрафів за порушення законодавства про рекламу», 2007 р. – «Питання координаційної ради з питань захисту прав споживачів». 2000 р. – «Громадська Рада з реклами». 2001 р. – «Всеукраїнська асоціація іміджмейкерів».
		V. Осінь 2008 р. Рецесія та виживання	V. 2009–2010 рр. Кризовий стан рекламного ринку Рекламний ринок України в 2009 р. скоротився на 24% порівняно з 2008 р.
IV. Глобалізація рекламного			VI. 2011–2013 рр. Стабілізація рекламного ринку. 2011 р. – закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації»; 2012 р. – «Про внесення змін

ринку, використан-ня досяг-нень НТП, реклама пронизує всю еконо-міку, її соціальна роль зростає			до деяких законодавчих актів України щодо заборони реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів».
			VII. З 2014 р. Кризове падіння рекламного ринку України. Оптимізація витрат рекламодавців на маркетинг і комунікації. Недобросовісна конкуренція, вимивання кваліфікованих кадрів, неможливість інвестувати в розвиток, скорочення аналітичного та стратегічного ресурсу.

*Систематизовано автором за джерелами [5; 8; 9; 10; 11].*

З огляду на представлені підходи, можна зауважити, що за основу періодизації вчені визначають технологічні (А.О. Вітренко), економічні (Л.М. Шульгіна, О.М. Мельникович) і правові ознаки (К.А. Бондаренко) розвитку рекламного ринку України у пострадянський період. Співвідносячи тенденції у створенні рекламного законодавства та інтенсивності економічних зв'язків у рекламній сфері, можна побачити наступне:

1) на початковій стадії (1990–1995 рр.) поштовхом до формування інститутів в області реклами і відповідного законодавства стала активна діяльність новостворених рекламних підприємств і підвищення попиту на рекламні послуги;

2) на другій стадії (1995–1999 рр.) варто відзначити гармонійність розвитку рекламного ринку, нормативно-законодавчого забезпечення та створення некомерційних організацій з метою запобігання кризових проявів у даній сфері;

3) на третій стадії (1999–2008 рр.) інтеграційні об'єднання функціонерів рекламного ринку сповільнюються, оскільки пропозиція перевищує попит, на що автори законів відповідають запровадженням обмежень і відповідальності щодо змісту і розміщення рекламних продуктів;

4) на четвертій стадії (2008–2011 рр.) кризовий стан рекламного ринку підприємства долають без допомоги держави, в результаті чого залишаються ті, які запроваджують інновації та охоплюють повний цикл виробництва рекламного продукту;

5) на п'ятій стадії (з 2011 р.) рекламний ринок України розвивається стрімко, запорукою чому є його включення до глобального рекламного простору, підвищення якості рекламних продуктів, законодавче регулювання конкуренції, використання досягнень НТП.

Не зважаючи на три кризові етапи (1998 р., 2009 р., 2014 р.), сьогодні ринок рекламних послуг України розвинутий та саморегульований. На особливу увагу заслуговує Всеукраїнська рекламна коаліція, яка у своїй діяльності дотримується «Декларації лідерів рекламно-комунікаційного ринку України», координуючи увесь процес розвитку досліджуваного ринку [12]. Діють єдині стандарти на ринку маркетингових послуг, якість яких поступово покращується.

Процес розвитку рекламного ринку в Україні потребує детального аналізу основних тенденцій та подальшого прогнозування. Варто враховувати, що стан рекламно-комунікаційного ринку залежить від розвитку виробничої сфери, будучи зі свого боку відчутним чинником зростання ефективності виробництва і збуту [13].

Якісний рекламний продукт повинен виконувати наступні *функції*:

1. Економічна – формуючи попит та стимулюючи збут, реклама змушує споживачів купувати товари, таким чином прискорюючи процеси купівлі-продажу, а в результаті і оборотність капіталу. Ця функція виявляється і у підтриманні конкуренції, розширенні ринків збуту.

2. Інформаційна – забезпечення споживачів направленим потоком інформації про виробника та його товари.

3. Комунікаційна – за допомогою використовуваних у процесі вивчення ринку анкет, опитувань, аналізу процесу реалізації товарів підтримується зворотній зв'язок між ринком та споживачем.

4. Коректуюча – контроль просування товарів на ринок, створення та закріплення у споживача стійкої системи переваг до них, а у випадку необхідності – коректування процесів збутової та рекламної діяльності.

5. Естетична – при запровадженні нових товарів на ринок реклама сприяє поширенню знань з різних сфер людської діяльності, прививає споживачам певні практичні навички, виявляючи свою освітню функцію. Виконана на високому професійному та художньому рівні реклама сприяє формуванню в аудиторії почуття прекрасного, виховує в неї добрий смак.

6. Управління попитом – використання можливостей прямого впливу на визначені категорії споживачів.

У свою чергу український рекламний продукт містить багато запозичених рекламних ідей, не адаптованих для вітчизняних цільових аудиторій. Водночас серед розгалуженого рекламного простору усе частіше зустрічається оригінальна та інноваційна реклама, у тому числі

розміщена в оригінальний спосіб. Зокрема: інтернет-реклама, продакт плейсмент, зорово-нюхові елементи реклами у пресі тощо.

Діяльність вітчизняного ринку рекламних послуг підпорядкована наступним базовим цілям:

- ✓ формування у споживача певного рівня знань про даний товар, послугу;
- ✓ формування потреби у даному товарі, послугі;
- ✓ формування доброзичливого ставлення до фірми;
- ✓ спонукання споживача звернутися до даної фірми;
- ✓ спонукання до придбання саме даного товару даної фірми;
- ✓ стимулювання збуту товару чи експлуатації послуг;
- ✓ прискорення товарообігу;
- ✓ прагнення зробити споживача постійним покупцем товару, постійним клієнтом фірми;
- ✓ формування образу надійного партнера для інших фірм;
- ✓ допомога споживачеві у виборі товарів і послуг [14].

Результати дослідження рекламно-комунікаційного ринку України за період 2012–2018 рр. показали, що його структура з 2014 р. має чітку тенденцію до урізноманітнення. Зокрема, переважає медійна складова. Розглянемо динаміку структурних елементів медійного рекламного ринку України за 2012–2018 рр. і прогноз на 2019 р. (рис. 1).

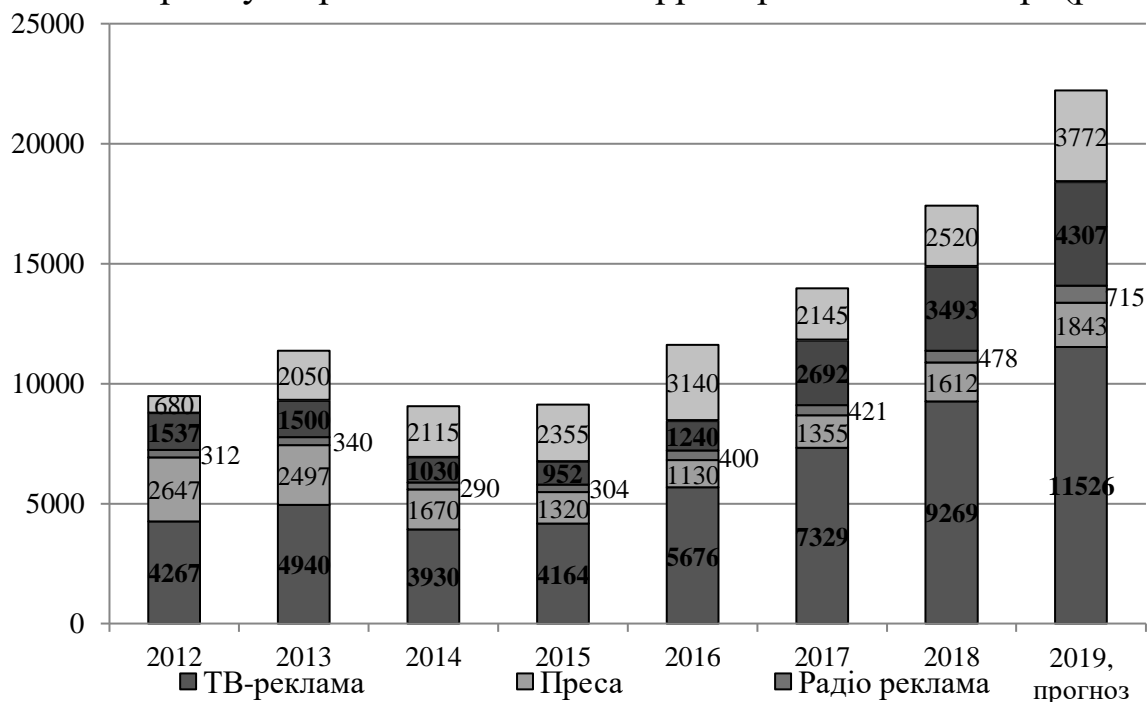


Рис. 1. Розподіл обсягу медійної складової рекламно-комунікаційного ринку України за сегментами за 2012–2018 рр. з прогнозом на 2019 р., млн. грн.

Складено за джерелом [15]

Питома вага телевізійної реклами за досліджуваний період зросла з 45% до 52%, причиною чого стало загострення конкуренції між телевізійними каналами. Хоча негативними чинниками для телеканалів були упереджене сприйняття телереклами та висока вартість одного рекламного звернення. Реклама на радіо становить незначну, але стабільну частку 3,2%. У зв'язку з урізноманітненням засобів зовнішньої реклами дещо збільшилась її частка у загальній структурі – на 3,4%. Перерозподіл у структурі медійних рекламних комунікацій відбувся переважно на користь Інтернет-реклами: її питома вага збільшилась у 2,5 рази. Даний вид рекламного інформування розвивається найбільш динамічно завдяки рекламі у соціальних мережах і контекстній рекламі. Перевагами соціальних мереж є наявність цільової аудиторії, оперативність управління рекламою, економність, можливість зворотного зв'язку [16]. Водночас, можна спостерігати помітне скорочення частки реклами у пресі – у 3,5 рази.

Дані рис. 1 дають можливість побачити, що після падіння курсу гривні до долара в кінці 2014 р. рекламодавці переглянули плани і рекламні бюджети. Але рекламний ринок швидко впорався з потрясінням і повернувся до зростаючої динаміки, збільшивши за 2012–2018 рр. свій обсяг майже вдвічі і, згідно прогнозу Всеукраїнської рекламної коаліції, у 2019 р. розшириться на чверть.

Проаналізуємо обсяг медійного рекламного ринку України за 2017–2018 рр. та розглянемо прогноз на 2019 р., за даними сайту Всеукраїнської рекламної коаліції (таблиця 3).

За 2018 р. загальний об'єм реклами в Україні склав 17520 млн. грн., що на чверть більше, ніж за 2017 р. Позитивною динамікою характеризуються усі складові досліджуваного ринку.

#### *Телевізійна реклама*

Протягом четвертого кварталу 2018 р. обсяги прямої телереклами зросли, скоротилась активність алкогольних брендів щодо спонсорства, що дещо компенсувалося зростанням спонсорства з боку неалкогольних.

Якщо порівнювати українські телеканали у 2016 р., то можна розглянути лідерів серед рекламодавців за наступними показниками популярності:

а) обсяг проданої реклами у тис. дол. США: Студія «1+1», «Інтер», «СТБ», «Україна», «ТЕТ»;

б) кількість виходів рекламних повідомлень: Студія «1+1», «2+2», «ТЕТ», «Інтер», «СТБ» [18].



Таблиця 3

## Обсяги медійного рекламного ринку України за 2017–2018 рр.

	Підсумки 2017 р., млн. грн	Підсумки 2018 р., млн. грн	Відсоткова зміна 2018 р. до 2017 р., %	Прогноз, 2019 р., млн. грн	Відсоток зміни 2019 р. до 2018 р., прогноз, %
<i>ТВ-реклама, всього</i>	7329	9 269	26%	11 526	24%
Пряма реклама	6 355	8071	27%	10 089	25%
Спонсорство	974	1198	23%	1 438	20%
<i>Преса, всього</i>	1 355	1612	18,9%	1 843	14,4%
Національна преса	816	965	18%	1 101	14%
Регіональна преса	224	277	24%	321	16%
Спеціалізована преса	315	370	18%	421	14%
<i>Радіо реклама, всього</i>	421	578	20%	715	24%
Національне радіо	348	418	20%	518	24%
Регіональне радіо	47	54	15%	65	20%
Спонсорство	85	106	25%	133	25%
<i>ООН Media, всього</i>	2 692	3493	30%	4 307	23%
Зовнішня реклама	2 263	2923	29%	3 601	23%
Транспортна реклама	327	444	36%	553	25%
Indoor реклама (внутрішня реклама)	102	127	24%	152	20%
<i>Реклама в кінотеатрах, всього</i>	40	48	20%	58	20%
<i>Digital (Internet) Media реклама</i>	2 145	2520	17%	3 772	50%
<i>Загальний медіа ринок</i>	14 041	17520	25%	22 221	27%

Складено за джерелом [17]

За даними Marketing Media Review, зростання телевізійної активності у 2016 р. відбулось за рахунок рекламодавців наступних категорій товарів і послуг: косметика (+122%), гігієна (+32%), розваги (+20%) та інші. Скорочення активності відбулось за категоріями продуктів: безалкогольні напої (–13%), торгівля (–6%) [19].

#### *Реклама у пресі*

Як видно з таблиці 3, поступово зростає інтерес до регіональної преси з боку національних рекламодавців, зокрема, фармацевтичного сектору і фінансового. Спеціалізована преса все більше цікавить виробників лікарських засобів і АПК; реклама в спеціалізованій пресі набуде розвитку у 2019 р. у автомобільному та банківському секторах.

Загалом, друковані видання ще залишаються важливою складовою маркетинг-міксів, хоча їх питома вага скорочується.

Експертна Рада Української Асоціації Медіа Бізнесу (УАМБ) запропонувала тенденції розвитку друкованих ЗМІ:

- ✓ зростання інтересу до преси як однієї з невід'ємних складових мультиплатформених рекламних кампаній;
- ✓ орієнтація на користь від географічного охоплення цільової аудиторії регіональними виданнями;
- ✓ спрямування окремих продуктових категорій на цільові аудиторії конкретних видань;
- ✓ зростання довіри до преси;
- ✓ поступове зростання вартості розміщення рекламної інформації.

#### *Реклама на радіо*

Такий вид рекламного розміщення тривалий час залишається популярним серед рекламодавців. На цій платформі найбільш активно рекламують фармацевтичну продукцію та продукти харчування, автозаправні комплекси. У зв'язку з новими технологічними можливостями та більшим використанням транспортних засобів прогнозується на 2019 р. стрімке зростання обсягів реклами на радіо – у 1,5 раза.

Під час створення рекламного продукту для трансляції на радіо рекламодавець повинен слідкувати за якістю аудіо запису, використовувати сучасні технології для обробки звуку, щоб досягти поставлених цілей.

#### *Out Of Home Media (OOH Media)*

Зовнішня реклама складається з реклами на носіях, розміщених уздовж вулиць чи міжміських доріг, оформлення вітрин і назв різноманітних закладів. Реклама на транспорті охоплює міський та міжміський. Indoor (внутрішня) реклама розміщена в місцях торгівлі та на виставках: секційні виставкові стенди, реклама в торгових місцях, рекламні стояки, панелі-трансформери [20, с.240].

Питома вага OOH Media за 2017–2018 рр. скоротилась на 0,6% у зв'язку з необхідністю оновлення рекламного інвентаря та новими вимогами до зовнішнього вигляду і розмірів зовнішніх рекламних носіїв. Міста України поступово будуть позбуватись вуличної реклами, яка не гармонує з архітектурою, водночас, з'являтимуться нові технічні засоби рекламного інформування, які наблизять зовнішній вигляд міст до європейського.

Усе активніше в Україні використовується реклама на транспортних засобах. За 2017–2018 рр. обсяг її розміщення зріс на третину. Причиною є низка переваг транзитної реклами:

- підвищена увага потенційних споживачів;
- мобільність та охоплення широкої аудиторії;
- частота контактів;
- відносна економність одного контакту;
- рекламна площа;
- незалежність від погоди;
- незалежність від часу;
- тривалість використання;
- скорочення конкуренції.

Розглянемо стан та прогноз використання цифрової зовнішньої реклами (DOOH) в Україні (таблиця 4).

Таблиця 4

Об'єм ринку DOOH в Україні 2018 р, прогноз 2019 р.

Вид цифрового інвентаря	Підсумки 2018 р., млн. грн	Прогноз, 2019 р., млн. грн	Відсоток зміни 2019 р. до 2018 р., прогноз, %
Digital Outdoor (екрани, медіафасади та цифрові панелі)	116,85	270,5	131%
Digital Indoor (цифрові монітори і постери в ТРЦ, ритейлі, ресторанах, сфері послуг, житлових комплексах)	31,65	47,15	49%
Digital Transit (цифрові монітори, проектори і постери в маршрутних таксі, метро, аеропортах, вокзалах, потягах, таксі)	47,7	73,93	55%
Нестандартні формати Digital ООН (outdoor, indoor)	14,0	20,0	42%
Всього Digital ООН (без урахування кінотеатрів)	211,20	411,58	94%

*Складено за джерелом [17]*

Отже, поступово традиційні типи зовнішньої реклами витіснятимуться цифровими, більш візуалізованими.

#### *Digital (Internet) реклама*

Систематизуємо основні види реклами в мережі Інтернет, які різняться способами оплати, розміщенням, складністю налаштування (таблиця 5).

## Особливості популярних видів Digital реклами в Україні

Вид реклами в Інтернеті	Особливості	Відображення реклами
Контекстна реклама (PPC, Pay Per Click)	Система оплати за клік, використання ключових слів	У пошуковому рядку, на сайтах партнерської мережі провайдера
Ремаркетинг	Можливості відслідковувати користувачів, які відвідали ваш сайт, і показувати їм оголошення повторно	На інших сайтах у медійній мережі
Пошукове просування (SEO, Search Engine Optimization)	Збільшення видимості сайту в пошукових системах, довгостроковий ефект	Пошукові системи
Медійна реклама (банерна)	Здійснюється оплата за тисячу показів чи за клік, можливість використовувати географічний і демографічний таргетинг	На сторонніх сайтах
Реклама в соціальних мережах	Формування та розвиток спільнот навколо сторінки бренду	Великі соціальні мережі
Тізерна реклама	Мікс із медійної і контекстної реклами, використовується яскравий заголовок, текст, який інтригує, і фото, яке привертає увагу	На сторонніх сайтах
CPA-реклама (Cost Per Action)	Оплата з боку рекламодавця проводиться тільки в разі здійснення певних дій з боку клієнта	На тематичних сайтах
Мобільна реклама (реклама на весь екран, продакт-плейсмент, покази на мобільних в PPC)	Звернення до аудиторії через смартфон, користування точними налаштуваннями демографії та географічного таргетингу	Мобільний телефон
E-mail розсилка	Може містити спам	Електронна пошта
Створення та просування сайтів, які містять інформаційний і рекламний контент	Потреба в залученні читачів, повний контроль над змістом, безперервність дії	сайт-візитівка, промо-сайт, корпоративний сайт, портал, інтернет-магазин

*Систематизовано автором з використанням джерела [20, с. 240]*

Отже, рекламодавець, який бажає розмістити рекламу в мережі Інтернет, може оплатити за таку можливість трьома способами: за 1000 показів, за дію, за клік. Контекстна, банерна та мобільна реклама на сьогоднішній день демонструє найкращу ефективність під час роботи з обраними цільовими групами, оскільки базується на влучному таргетингу.

Наведемо статистичні дані про Інтернет-рекламу в Україні за 2017–2018 рр., скориставшись класифікацією IAB (Interactive Advertising Bureau). Обсяг доходів від банерної реклами, оголошень в соціальних мережах, rich-медіа зріс на 15%; цифрове відео, включаючи Youtube – на 91%; загалом інтернет медіа зросла на 17%. Пошук (платна видача в пошукових системах) за обсягом зріс аж на 261%. Інтернет ринок в цілому за 2017–2018 рр. розширився на 120% [17].

За даними Digital Media Agency Qreachers, у 2015 р. було розроблено портрет інтернет-користувачів України [21]. Переважала молода міська аудиторія (15-29 років – 37%, 30-44 роки – 36%), але аудиторія віком понад 45 років і сільські мешканці становили сегмент, що зростає найшвидшими темпами. Чоловіча та жіноча аудиторія поділена навпіл. 49% користувачів мережі Інтернет проживають у містах з населенням понад 100 тис., 24% – у селах. Найбільш популярні типи доступу в мережу були: стаціонарний домашній комп'ютер, домашній ноутбук, мобільний телефон, планшет. При цьому найшвидшими темпами зростає популярність доступу за допомогою мобільного телефону та планшету. Частота використання мережі Інтернет упродовж дня була у 2015 р. наступною: 94% українців віком 16-24 роки виходили онлайн щодня, віком 25-34 роки – 80%, 35-44 роки – 70%. 3-поміж вікової категорії старше 45 років активнішою були люди старше 55 років. Найпопулярнішими розділами серед користувачів соціальних мереж була стрічна новин (47% сіх переглядів сторінок), фотографії (12%). Лідером серед категорії інтернет-покупок в Україні була електроніка (50% респондентів), домашній затишок та їжа (27%), авіаквитки (12%). Найпопулярніші джерела інформації про товари: пошукові системи і сайт бренду.

Отже, наведемо переваги Digital (Internet) реклами: інформація про точну кількість споживачів, швидка їх реакція на рекламу, скорочення витрат на розміщення.

#### *Ринок маркетингових сервісів*

Вітчизняні підприємства все частіше готові платити за професійні маркетингові послуги. Тому закономірно, що відповідний ринок розширюється (таблиця 6).

Таблиця 6

## Об'єм ринку маркетингових сервісів

Вид маркетингового сервісу	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Прогноз на 2019 р.	Зміни 2019 до 2018 р.
	млн. грн.							
<i>Об'єм ринку Маркетингових сервісів, всього</i>	2521	1672	1633	1848	4548	5321	6295	18%
Trade marketing (Мерчандайзінг, Trade promo, Програми мотивації і контролю персоналу)	819	655	691	795	1700	1955	2248	15%
Loyalty marketing (Mailing, DB management, Contact-Center)	802	561	561	617	850	935	1029	10%
Consumer marketing	384	269	249	286	950	1140	1368	20%
Event Marketing and Sponsorship	222	78	72	86	920	1150	1495	30%
Нестандартні комунікації (life placement, ambient media )	252	75	60	63	128	141	155	10%

*Складено за джерелом [15]*

Поступове зростання усіх видів маркетингових сервісів протягом 2014–2018 рр. зумовлено наступними причинами: посилюється необхідність безпосереднього спілкування з покупцем (Consumer marketing), вітчизняні та іноземні бренди частіше виступають в ролі співорганізаторів фестивалів та інших громадських заходів (Event Marketing and Sponsorship). Поки недостатньо швидкими темпами зростають нестандартні комунікації, порівняно з іншими країнами. Прогноз на 2019 р. передбачає приріст обсягу маркетингових сервісів на 18%.

#### *Ринок PR-послуг*

Завданнями PR є:

➤ здійснювати управління процесом розв'язання проблем або суперечливих питань;

- допомагати керівництву у вивченні громадської думки і реагуванні на неї;
- визначати і підкреслювати відповідальність керівництва питаннях служіння суспільним інтересам;
- допомагати керівництву ефективно змінюватись відповідно до вимог часу;
- виступати системою збалансованого запобігання, допомагаючи передбачити тенденції розвитку;
- використовувати наукові методи, засновані на етичних нормах спілкування [22].

Обсяг ринку PR-сервісів за 2018 р. становив 900 млн. грн., на 2019 р. прогнозується його розширення на 10%. Загалом, на українському ринку затребуваними є наступні послуги PR (рис. 2).



Рис. 2. Структура ринку PR-послуг в Україні  
Систематизовано автором за джерелом [20, с.243]

В Україні досі має місце тенденція, за якої найбільш сучасні технології зв'язків з громадськістю використовуються не у бізнесі, а у політичній сфері. Хоча за кордоном більшість компаній завдячують своїм успіхом і тривалістю перебування на ринку саме грамотно спланованим і реалізованим PR-кампаніям.

Вітчизняним суб'єктам господарювання потрібно пам'ятати, що особливе значення PR має в кризових ситуаціях, коли потрібно негайно й ефективно застосувати засоби, адекватні ситуації. Оскільки розвиток економіки України супроводжується нестабільністю та постійними змінами, для вітчизняних підприємств гостро стоїть проблема визначення і подолання криз. Зміни як в кращу так і в гіршу сторону для підприємства є кризою: можуть спричинити зміну громадської думки і потребують роз'яснення для загалу. Тому велика частина криз є звичайними. Саме на звичайні кризи суб'єкти господарювання майже не реагують.

Розробка послідовності дій для подолання кризи на випадок її несподіваного настання довела свою ефективність. Тому доцільно формувати антикризову програму на кожному підприємстві ще до настання кризового стану.

На ринку PR-послуг мають місце базові *тренди*:

- зв'язки з громадськістю стають активнішими;
- попит на роботу зі ЗМІ витіснено попитом на прихильність лідерів думок і блогерів;
- увага до заходів, присвячених спеціальним подіям на вітчизняних підприємствах (таких як ювілеї бренду);
- зріс попит на аналітичні продукти і дослідження, у т.ч. моніторинг та аналіз соціальних мереж;
- зріс попит на кризові комунікації, тренінги;
- набув популярності проектний підхід до реалізації завдань.

Проаналізувавши динаміку показників та структуру рекламного ринку України, можна підсумувати наступне:

- розширюються такі медіа сегменти як інтернет-реклама та indoor реклама;
- посилюється роль загальнонаціональної реклами;
- західними рекламодавцями усе більше використовується вітчизняний медіа простір;
- формується загальний медіа простір.

На фоні все більшого інтересу рекламодавців до професійного рекламного продукту в Україні значна частина рекламних компаній



залишається іноземними. Вітчизняні рекламні агенції змагаються у конкурентній боротьбі з ними за споживача своїх послуг. За висновком Київського Міжнародного Фестивалю реклами, найбільш креативними є такі агенції (таблиця 7).

Таблиця 7

Найкреативніші рекламні агенції України у 2018 р., за результатами Київського Міжнародного Фестивалю реклами

Номінація	Рекламна агенція
Відеореклама	ElectricSheepFilm, FAMILY PRODUCTION, DGTL RLGН
Друкована реклама	GeometryGlobalUkraine, R Agency
Вулична реклама	GeometryGlobalUkraine
Аудіореклама	AgamaDigitalGroup, BBDO Ukraine
Дизайн та брендінг	ToughSlateDesign, PlusOne, CanapeAgency
Рекламні кампанії	AgamaDigitalGroup, Kinograf
Медіа реклама	BBDO Ukraine, Kinograf, Postmen DA
Рекламні інновації	Postmen DA, Kinograf, TWIGA Ukraine, AgamaDigitalGroup, BBDO Ukraine

*Систематизовано автором за джерелом [23]*

Одним з пріоритетів розвитку рекламного ринку в Україні можна назвати потребу створення вітчизняних рекламних агенцій. На жаль, якість рекламних продуктів українських підприємств не завжди може задовольнити сучасні вимоги рекламодавців та дається взнаки брак креативних кадрів у галузі. Часто підбір кадрів обмежується функціональним обов'язком з роздачі друкованої реклами переходим.

Серед *негативних тенденцій* розвитку рекламного ринку України варто відзначити:

- обмеженість можливостей вітчизняних рекламних агенцій в отриманні прибутку внаслідок значної частки рекламного продукту, виготовленого за кордоном;
- недостатність частки спеціалізованих галузевих видань, що ускладнює доступ до окремих цільових аудиторій;
- подорожчання одного рекламного контакту в ЗМІ;
- швидше зростання рекламних бюджетів порівняно з обсягами виробництва [24, с. 80];
- скорочення використання радіо- та зовнішньої реклами;
- обмеженість бази україномовних Інтернет-ресурсів, на відміну від російськомовних на фоні стрімкого розвитку Інтернет-реклами в країні [25, с. 498];

➤ використання іноземними компаніями переважно реклами, зробленої за кордоном та спрямованої на іноземного споживача.

*Позитивними тенденціями* розвитку рекламного ринку України можна назвати наступні:

➤ використання вітчизняними рекламними агенціями закордонного досвіду та технологій для покращення якості рекламних продуктів;

➤ персоніфікація рекламних комунікацій завдяки CRM-системам;

➤ стрімкий розвиток мобільної реклами;

➤ використання нових технологій: цифрових, віртуальних, таргетованих;

➤ тяжіння реклами до соціальної відповідальності;

➤ доступність частини друкованих ЗМІ у мережі Інтернет;

➤ частіше використання власниками рекламних майданчиків програм лояльності, систем знижок;

➤ перетворення зовнішньої реклами зі статичної на динамічну.

Безперечно, реклама є виграшним засобом продажу товарів і засобом впливу на аудиторію. Важливим для ринку є підвищення ефективності діяльності вітчизняних функціонерів рекламного ринку.

Отже, для розширення українського рекламного ринку можна запропонувати наступні *заходи*:

– залучення в рекламні агенції кваліфікованого персоналу з подальшим підвищенням його кваліфікації;

– покращення створення, зберігання та використання реклами;

– створення умов щодо інтенсифікації використання реклами в культурі, економіці тощо;

– обмеження для іноземних компаній чи агенцій з іноземним капіталом;

– проведення тендерів на рекламну кампанію іноземних товарів;

– нарощення бюджетів вітчизняних лідерів на рекламному ринку для протидії іноземній конкуренції;

– сприяння просуванню брендів мілких та середніх рекламодавців;

– гнучкість та індивідуальний підхід рекламних підприємств у роботі з клієнтами;

– приділення уваги великим промисловим галузям;

– збільшення об'ємів реклами та вартості власного рекламного простору.

### Список використаних джерел

1. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филип Котлер. Пер. с англ. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. 224 с.
2. Обрителько Б. А. Реклама і рекламна діяльність: Курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 240 с.
3. Яцко Н. Б. PR та маніпуляції : практичний словник/ за ред.В. М. Карпенко. Київ : Видавець Карпенко В. М., 2015. 512 с.
4. Шишка О. Р. Договір на створення та розповсюдження реклами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 216 с.
5. Вітренко А. О. Історичні передумови та особливості розвитку реклами в Україні. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Економіка*. № 119, 2010. С. 51–55.
6. Лисецкий Р. М. Административная ответственность за нарушения законодательства о рекламе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2005. 152 с.
7. Декрет о введении государственной монополии на объявления от 7 (20) ноября 1917 г. URL :<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-11-07.htm> (Дата звернення 03.06.2019 р.)
8. Мельникович О. М. Рекламний бізнес: менеджмент маркетингу : [монографія]. Київ : Київ. націон. торг.-економ. університет, 2009. 358 с.
9. Шульгіна Л. М. Проблеми рекламного бізнесу в Україні та шляхи їх вирішення в аспекті міжнародного співробітництва. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2001. Ч. 1. С. 189–194.
10. Бондаренко К. А. Еволюція розвитку рекламного ринку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*, 2016. Вип. 17. С. 65–68.
11. Державна служба статистики України. URL :<http://www.ukrstat.gov.ua/> (Дата звернення 03.06.2019 р.)
12. Декларація лідерів рекламно-комунікаційного ринку України URL : [http://vrk.org.ua/skeditor\\_assets/MANIFEST/vrk\\_manifest\\_15.03.2016.pdf](http://vrk.org.ua/skeditor_assets/MANIFEST/vrk_manifest_15.03.2016.pdf) (Дата звернення 03.06.2019 р.)
13. Глущенко Т. С., Добрянська В. В. Тенденції та перспективи розвитку рекламно-комунікаційного ринку України. *Бізнес інформ*. № 4. 2015. С. 327–332.

14. Вітренко А. О. Особливості ринку рекламних послуг і його місце у загальнонаціональному ринку. Київ : Київ. націон. університет ім. Т. Шевченка, 2012. С. 46–49.
15. Всеукраїнська рекламна коаліція. URL :<http://vrk.org.ua/ad-market/>(Дата звернення 03.06.2019 р.)
16. Андрушкевич З. М. Інтернет-маркетинг у соціальних мережах. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 2, Т. 1. С. 163–166.
17. Всеукраїнська рекламна коаліція. Підсумки року 2018. URL :<http://vrk.org.ua/images/VRKAnnualReport2018.pdf> (Дата звернення 03.06.2019 р.)
18. Крепак А. Телевізійна реклама: зважені рейтинги у медіа плануванні. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 1. С. 62–72.
19. Marketing Media Review. TOP-5 тенденцій на телебаченні у першому півріччі 2016 року. URL :[http://mmr.ua/show/top-5\\_tendentsiy\\_na\\_tv\\_v\\_pervom\\_polugodii\\_2016](http://mmr.ua/show/top-5_tendentsiy_na_tv_v_pervom_polugodii_2016). (Дата звернення 03.06.2019 р.)
20. Скотникова Т. В.. Напрями діяльності компаній на українському ринку рекламних та PR-послуг і регламент добирання інформації для аналізу контенту. *Наукові записки Інституту журналістики*. Том 57. 2014. Жовтень-грудень. С. 239–246.
21. Офіційний сайт Digital Media Agency Qreachers. URL :<https://www.slideshare.net/Qreachers/digital-media-landscape-ukraine-2015>. (Дата звернення 03.06.2019 р.)
22. Harlow Rex F. Building a Public Relations Definition. *Public Relations Review*, 1976, Winter. Vol. 2, № 4. P. 36.
23. Офіційний сайт Київського Міжнародного Фестивалю реклами. URL :<http://2018.kiaf.com.ua/results/1> (Дата звернення 03.06.2019 р.)
24. Мушкало І. М..Світовий досвід та тенденції розвитку рекламного ринку України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 21. 2011. С. 80–82.
25. Росола У.В. Нові віхи розвитку українського рекламного ринку. *Економіка і суспільство*. Випуск 2. 2016. С. 495–499.

## ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

Будівельна галузь виступає невід'ємною частиною системи економічних відносин, результатом діяльності якої є створення основних фондів усіх сфер народного господарства країни. Діяльність в цій галузі пов'язана з тим, що відбувається на ринках товарів, послуг, робочої сили, капіталу, цінних паперів, інвестиційних ресурсів, тощо. З іншої сторони, саме від будівельної галузі залежить ефективність функціонування всієї системи господарювання в країні. Важливість цієї галузі для економіки будь-якої країни можна пояснити наступним чином: капітальне будівництво, напевне, як ніяка інша галузь економіки, створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства. Економічний ефект від розвитку цієї галузі полягає у мультиплікаційному ефекті коштів, вкладених у будівництво. Адже з розвитком будівельної галузі будуть розвиватися: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробна і фарфоро-фаянсова промисловість, транспорт, енергетика тощо. І, як ніяка інша галузь економіки, будівництво сприяє розвитку підприємств малого бізнесу, особливо того, який спеціалізується на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та встановленні вбудованих меблів і т. ін.

Отже, ріст будівельної галузі неминує викликає економічний ріст у країні та виникнення необхідних умов для розв'язання багатьох соціальних проблем. Але на сучасному етапі її розвитку в Україні говорити про будь-яку конкурентоспроможність цієї галузі не представляється можливим. Якщо на регіональному рівні чітко просліджується тенденція верховенства будівельних організацій центральних районів та великих міст-мільйонерів у зв'язку з їх значними потужностями та інвестиційною привабливістю, то на глобальному рівні будівельна галузь України програє через брак необхідних фінансових та організаційних перетворень.

Галузь будівництва була і залишається найбільш матеріаломісткою, адже пов'язана більш ніж з 70 галузями, тому сміливо може стати рушієм економіки всієї держави. Під час зведення новобудов використовується близько трьох сотень найменувань різних матеріалів, для населення створюються нові робочі місця, а отже

збільшується кількість податкових виплат. За рахунок будівельної галузі розвивається також малий бізнес, адже часто житлові комплекси виділяють приміщення першого поверху під офіси, сервісні центри, студії та невеликі крамниці. Дана форма взаємодії економічно вигідна усім сторонам. Підприємець отримує можливість відкрити і розвивати свій бізнес в місці безпосереднього проживання клієнтів, власники нових квартир отримують покращену інфраструктуру, а держава – нові надходження до бюджету [1].

Будівельна галузь виступає своєрідним індикатором рівня розвитку країни. В умовах ринкової економіки, тобто виробництва лише тієї продукції, яка потрібна споживачеві, розвиток будівельної галузі свідчить водночас про декілька позитивних моментів (рис.1):

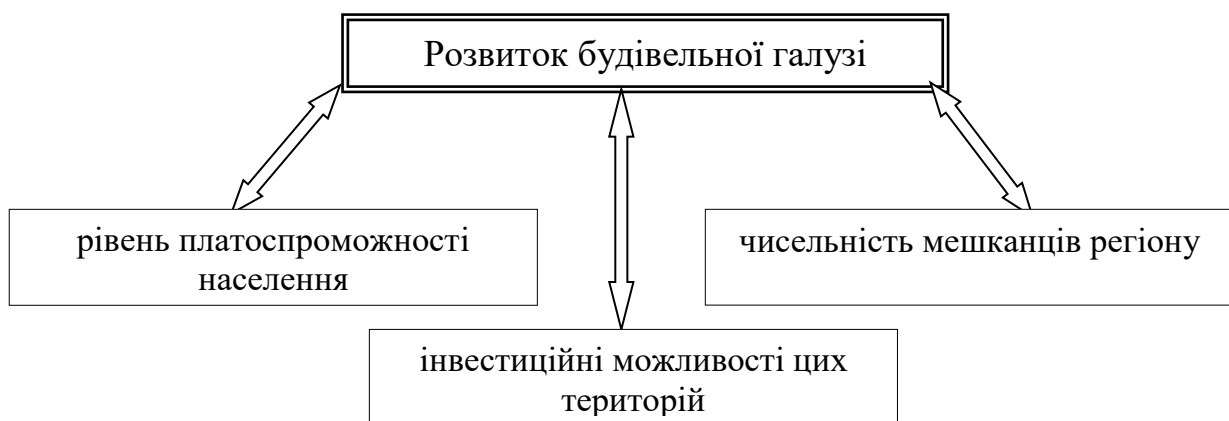


Рис. 1. Екзогенні чинники будівельної галузі

*Розроблено автором*

Кожен з цих чинників має свої індикатори. Так, для рівня платоспроможності індикаторами виступають: вартість продуктового кошика, середньомісячна заробітна плата, середній розмір місячної пенсії [2, с. 127]; для рівня чисельності мешканців регіону: кількість жителів на 1 кв. км., питома вага населення, що проживає в містах, вікові й етнічні пропорції співвідношення статей по вікових групах, структура сімей [3]; для рівня інвестиційних можливостей мешканців: інвестиції у житлове будівництво, в розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (грн.); обсяг прямих іноземних інвестицій, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол.) [4].

Як і будь-який інший ринок, ринок нерухомості має періоди різної ринкової кон'юнктури, тобто існують періоди зростання попиту на продукцію будівельної галузі та періоди її падіння. І якщо попит на нерухомість падає, то це абсолютно не означає «обвал ринку». Не слід забувати, що діяльність у сфері будівництва (тобто формування пропозиції нерухомості на ринку) здійснює обмежене коло осіб

порівняно з величезною кількістю потенційних споживачів на ринку, якими виступають абсолютно всі мешканці певного регіону.

Будівельна галузь України, і Хмельницької області, зокрема, характеризується певними специфічними умовами, що властиві нецивілізованій «дикій» економіці. Ціноутворення на ринку має відбуватись у результаті взаємодії платоспроможної потреби споживача на результат виробництва з одного боку, та пропонування ціни виробником цієї продукції з іншого боку. Акт купівлі-продажу відбувається лише в тому разі, коли інтереси обох сторін враховуються і учасники цієї угоди розумно йдуть на компроміс. В іншому разі – угода не відбувається.

Споживач пропонує на ринку ціну, яка відповідає рівню його купівельної спроможності. Виробник, тобто будівельна фірма, має пропонувати ціну виходячи з витрат виробництва. Ключова проблема криється у тому, що пропонуючи ціну, виробники беруть до уваги не витрати на будівництво, а так званий рівень капіталізації, тобто можливість отримання максимального зиску. Такий зиск вони потенційно можуть отримати у разі продажу цієї нерухомості дуже забезпеченим особам, або у разі використання таких об'єктів у комерційних цілях. Відтак, первинна причина кризи на ринку будівельної галузі – це незнання основ ринкової економіки власниками і управлінцями будівельних компаній.

В сучасних умовах для населення актуальнішим є не первинний ринок житла, а вторинний, тобто купівля-продаж нерухомості, що була збудована раніше і має певний термін експлуатації. Така ситуація обумовлена нижчою вартістю, яка частково відповідає рівню платоспроможності населення. Крім того вторинний ринок житла сьогодні характеризується надмірною пропозицією нерухомості, яку отримали банки після валютної кризи 2008-2009 років у якості застави під кредити. Активізація вторинного ринку житла супроводжується зростанням зайнятості у суміжних сферах – у першу чергу ремонтних робіт, в якій працює значна частка населення, але така зайнятість є тимчасовою.

Гальмує розвиток як вторинного так і первинного ринку нерухомості коливання валютних курсів. Так, існують випадки, коли ціни на нерухомість та будівельні матеріали були зафіксовані на найвищому рівні курсу долара США та євро, а з їх зниженням – перегляду ціни не відбулось. Ціни вимагають оперативного коригування постійно, якщо ми хочемо жити в умовах цивілізованого ринку. Часто ринок попиту на продукцію будівельної галузі залежить від ринку грошей, тобто здатності позичання певного обсягу коштів. Ставки по кредитах сьогодні не є такими, що дозволяють брати довгострокові великі кредити. Крім того, ефективність функціонування будівельної галузі залежить від державної політики щодо

її підтримки та регулювання, спрямованого на інформаційне забезпечення, створення та нормативно-правової бази оптимального податкового навантаження тощо. Важливо, щоб вона не тільки сприяла виникненню загальних умов розвитку системи господарства, а й здійснювала постійний вплив як на створення форм і структур, так і методів, що відповідають реалізації інтересів регіону.

У будівництві такий вплив проявляється через інфраструктуру галузі та регіону. Ситуація, що склалася на сьогодні у сфері будівництва регіону (спад виробництва, зниження темпів розвитку, скорочення інвестиційної активності, нерозвиненість ринкової інфраструктури тощо) вимагає обґрунтованого підходу до вибору форм і методів державного регулювання з метою вирішення проблем управління будівельними підприємствами.

Розвиток національної економіки визначається динамікою обсягів ВВП, який формується у всіх її сферах. Тому доцільно розглянути яку частку в загальному обсязі ВВП займає будівельна галузь (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги та частка будівельної галузі у ВВП України в 2014-2018 рр.

№	Показники	Одиниця виміру	Роки				
			2014	2015	2016	2017	2018
1	ВВП по Україні загалом	млн. грн.	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
2	Приріст до попереднього року	%	+7,7	+26,3	+20,4	+25,2	+19,3
3	Внесок будівельної галузі у ВВП країни	млн. грн.	42301,7	53445,4	64354,0	80538,8	96085,1
4	Частка будівництва у ВВП	%	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
5	Інвестиції в основний капітал по економіці загалом	млн. грн.	204061,7	251154,3	326163,7	412812,7	526341,8
	Індекс до попереднього року	%	-4,7	23,1	29,9	26,6	27,5
6	Інвестиції у будівництво	млн. грн.	33869,5	40931,5	40933,3	50640,4	51902,4
	Індекс до попереднього року	%	-22,0	20,9	0,004	23,7	2,5
7	Обсяг виконаних будівельних робіт	млн. грн.	51108,7	57515,0	73726,9	105682,8	141213,1
	Індекс до попереднього року	%	-12,8	12,5	28,2	43,3	33,6

*Сформовано автором на основі даних [5-7]*



З таблиці видно, що всі показники за аналізований період мають тенденцію до зростання, однак частка будівництва у загальному обсязі ВВП країни залишається незмінною. Переломним періодом виявився 2015 рік, після якого з'явилася позитивна динаміка. Насамперед, це пов'язано із ситуацією на сході країни.

У науковій праці [9] представлено ітераційно-інституційну модель забезпечення розвитку підприємств будівельної галузі (рис. 2).



Рис. 2. Інтеграційно-інституційна модель забезпечення розвитку суб'єктів господарювання будівельної галузі

Джерело [9]

Подана модель охоплює три рівні, де за основу взято опис певної множини елементів, їх значень у загальному процесі функціонування системи та припущень про зв'язки між ними. Перший рівень ітерації – це державний рівень, тобто рівень макросередовища. Тут основними завданнями, які потрібно досягти суб'єктами цього рівня є: 1) уніфікація норм чинного українського законодавства до європейських; 2) залучення іноземних інвестицій для реалізації проектів у сфері будівництва; 3) сприяння впровадженню новітніх технологій у будівельну сферу; 4) надання пільгового кредитування у сфері будівництва.

Другим рівнем ітерації є регіональний рівень (рівень мезосередовища), згідно якого передбачено досягнення таких ключових цілей, як: 1) надання фінансової, консалтингової допомоги (ефективної, результативної) підприємствам; 2) сприяння створенню (формуванню) регіональних інтеграційних об'єднань (кластерів, альянсів); 3) реалізація проектів у сфері будівництва. Водночас, третім рівнем ітерації є рівень підприємств будівельної сфери [9, с. 69].

Отже, найбільш вагомими компонентами (структурними блоками), за якими можна зробити висновки щодо діяльності суб'єктів господарювання сфери будівництва в Україні та області, зокрема, з огляду на забезпечення відповідності системи управління цілям та завданням, є:

- фінансовий стан;
- результати виробничої діяльності;
- результати інноваційної діяльності;
- результати інвестиційної діяльності;
- кадрові аспекти.

Проаналізуємо за даними компонентами діяльність суб'єктів господарювання будівельної галузі Хмельницької області за останні п'ять років.

1. Фінансовий стан. Рівень розвитку та формування перспективи суб'єктів господарювання будівельної сфери, у першу чергу, характеризуються (визначаються) їхнім фінансовим станом. В свою чергу, аналіз фінансового стану дає можливість виявити потенційні можливості та загрози, що виникають на шляху розвитку будівельних підприємств.

У таблиці 2 представлено показники фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання будівельної галузі Хмельницької області.

Окремі фінансові показники діяльності суб'єктів господарювання  
будівельної галузі Хмельницької області за 2014-2018 рр.

№	Показники	Роки				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн.	1479515,5	1952542,7	2139745,0	3063865,4	4754141,1
2	Чистий прибуток (збиток), тис. грн.	-56881,9	44771,0	92953,5	57689,0	193275,6
3	Рівень рентабельності (збитковості), %	2,0	2,3	4,3	1,8	4,1

*Сформовано автором на основі даних [10]*

Видно з таблиці, що обсяги реалізованої продукції будівельної галузі Хмельницької області зростають протягом досліджуваного періоду. У 2015 році збільшення обсягів було на рівні 32%, у 2016 році – на рівні 9,6%, у 2017 році – на 43,2% і найбільше зростання було у 2018 році – 55,2%. Фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання будівельної галузі області були збитковими у 2014 році і становили -56881,9 тис. грн. Проте, починаючи з 2015 року ситуація змінюється і суб'єкти господарювання отримують прибутки: у 2015 році – 44771,0 тис. грн., у 2016 році – 92953,5 тис. грн., у 2017 році – 57689,0 тис. грн., у 2018 – 193275,6 тис. грн.

У 2017 році прибуток знизився на 35264,5 тис. грн. у порівнянні з 2016 роком, але у 2018 році він уже зростає на 100322,1 тис. грн. або у 2 рази у порівнянні з тим же 2016 роком. Відмітно, що суб'єкти господарювання будівельної галузі на рівні країни отримували збитки аж до 2018 року (у 2014 р. – 27948,8 млн. грн., у 2015 р. – 25861,9 млн. грн., у 2016 р. – 10553,0 млн. грн., у 2017 р. – 5014,3 млн. грн.), лише у 2018 році отримали прибуток у розмірі 3785,8 млн. грн. Отже, суб'єкти господарювання досліджуваної сфери на рівні області дають кращі результати.

У 2017 році відбулось різке зниження рентабельності операційної діяльності суб'єктів господарювання будівельної галузі з 4,3 (у 2016 році) до 1,8. Однак, у 2018 році він майже досягає рівня 2016 року і стає на рівні 4,1.

2. Результати виробничої діяльності. Обсяг реалізованої продукції суб'єктами будівельної сфери в Хмельницькій області у 2018 році займав 4,5% у загальному обсязі реалізованої продукції області. За період 2014-2018 рр. відбувалось зростання цієї частки (рис. 3).

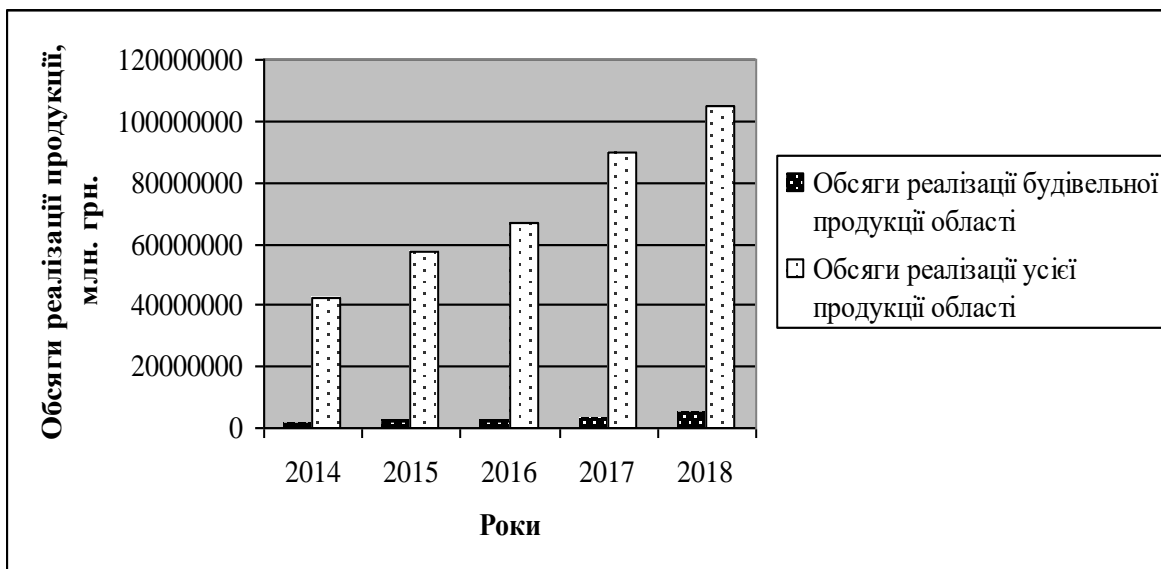


Рис. 3. Динаміка зростання частки обсягів реалізації продукції будівельної галузі в загальному обсязі реалізованої продукції області  
Побудовано автором на основі даних [10]

У 2014 році обсяг реалізованої будівельної продукції суб'єктами господарювання Хмельницької області становив 1479515,5 тис. грн., загальний обсяг реалізованої продукції – 42348734,4 тис. грн., що становило 3,5%. До 2017 року ця тенденція була незмінною, а в 2018 році обсяги реалізації будівельної продукції зросли швидше в порівнянні із загальними обсягами і становили 4754141,1 тис. грн. в протипагу 105087054,2 тис. грн.

У структурі будівництва в Хмельницькій області за обсягами виготовлення найбільша частка у 2014 році належала будівництву будівель 74,6%, причому будівництво житлових і нежитлових будівель було практично однаковим 37,4% та 37,2% відповідно. Проте до 2018 року ситуація змінилася (табл. 3).

Таблиця 3

Структура обсягу будівельної продукції Хмельницької області

№	Показники	Роки				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Будівництво, всього тис. грн.	964443	1336140	1571072	2293412	3393456
2	Будівлі:	74,60	70,38	69,04	60,09	47,44
	- житлові, %	37,41	30,15	32,33	23,69	18,35
	- нежитлові, %	37,19	40,23	36,71	36,39	29,09
3	Інженерні споруди, %	25,40	29,62	30,96	39,91	52,56

Сформовано автором на основі даних [10]

Як видно з таблиці, за досліджуваний період у Хмельницькій області відбулось скорочення частки будівництва будівель у загальному обсязі та у 2018 році воно становило лише 47,4%.

Натомість зросло будівництво інженерних споруд з 244926 тис. грн. (25,4%) у 2014 році до 1783503 тис. грн. (52,6%) у 2018 році. Нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення становили 54,0% від загального обсягу виробленої будівельної продукції, капітальний і поточний ремонт – 41,0% та 5,0% відповідно.

Значний та водночас найбільший вплив у будівельну галузь Хмельницької області внесли такі суб'єкти господарювання: ТОВ «Будівельний Альянс Груп» (Хмельницький), ПП «Діта» (Хмельницький), БК «УВС» (Хмельницький), ЖК «Нова будова» (Кам'янець-Подільський), БК «СВР» (Хмельницький), БК «SK GROUP» (Хмельницький) [12].

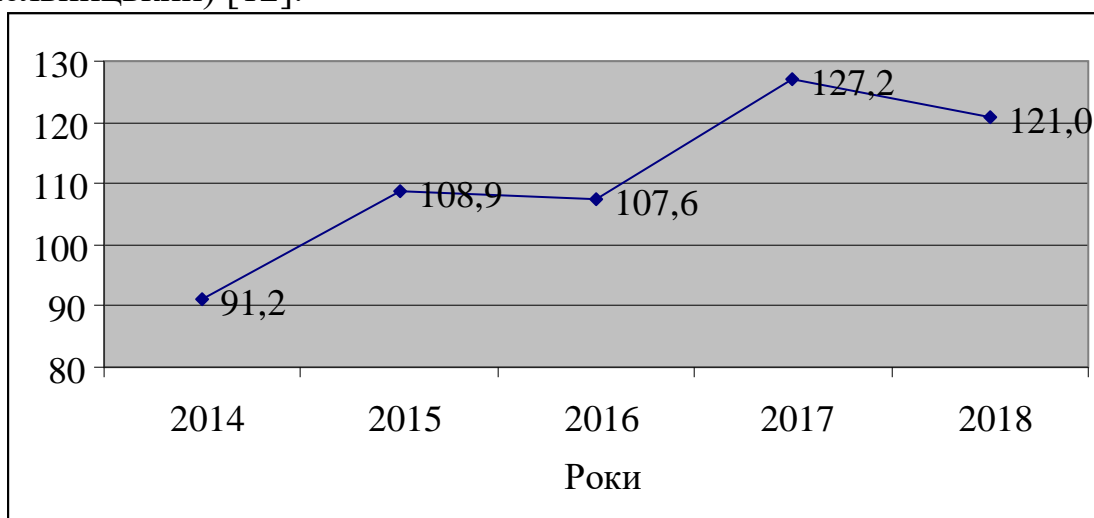


Рис. 4. Індекси виробленої будівельної продукції Хмельницької області за 2014-2018 рр. (до попереднього року), %

*Побудовано автором на основі даних [10]*

Протягом 2014-2018 рр. у сфері будівництва Хмельницької області відбулось значне коливання темпів виробництва будівельної продукції (рис. 4).

У 2018 році обсяг виробленої продукції суб'єктами господарювання будівельної сфери зріс на 29,8% у порівнянні з 2014 роком. У 2015 році зростання до попереднього року обсягів виробленої будівельної продукції було на рівні 17,7%, у 2017 році – на рівні 19,6%. У 2016 році відмічався спад обсягів виробництва на 1,3% у порівнянні з 2015 роком та у 2018 році спад був на рівні 6,2% у порівнянні з 2017 роком.

Зміна індексів виробленої будівельної продукції за видами Хмельницької області за 2014-2018 рр. представлена у таблиці 4.

Таблиця 4

Індекси виробленої будівельної продукції за видами  
(у % до попереднього року)

Роки	Будівництво, всього	Будівлі	У тому числі		Інженерні споруди
			Житлові	нежитлові	
<b>2014</b>	91,2	106,3	118,2	96,0	64,7
<b>2015</b>	108,9	103,3	90,8	116,5	125,1
<b>2016</b>	107,6	105,8	113,5	99,3	111,9
<b>2017</b>	127,2	110,3	94,1	125,6	165,6
<b>2018</b>	121,0	95,8	93,7	97,3	158,9

*Сформовано автором на основі даних [10]*

Найбільший приріст обсягів виробленої продукції суб'єктами господарювання будівельної сфери за досліджуваний період спостерігався на будівництві інженерних споруд у 2017 році – 65,6%. Як уже відмічалось, саме будівництво інженерних будівель в області за останні роки лише зростало і у частці усього будівництва області досягнуло близько 50%. У 2014 році будівництво інженерних споруд області у загальному обсязі будівництва становило лише 25%. Тобто, у Хмельницькій області за період з 2014 р. по 2018 р. структура будівництва вирівнялася до структури будівельної сфери по Україні, адже на рівні країни у цей період будівництво інженерних споруд завжди було на рівні 50%.

Таблиця 5

Особливості інноваційної діяльності суб'єктів господарювання  
будівельної галузі

Специфіка діяльності суб'єктів господарювання будівельної галузі	Особливості інноваційної діяльності
Тривалий операційний цикл	Тривалий життєвий цикл інновацій
	Довготривалий ефект від здійснення інноваційної діяльності в часі, розподіл його в часі
	Підвищений ступінь ризикованості інноваційної діяльності
Значна капіталомісткість	Залучення ресурсів сторонніх осіб для здійснення інноваційної діяльності: інвестори, кредитори, споживачі
Складність виробничих зв'язків	Масштабність та дифузійність результатів інноваційної діяльності
Структура операційного циклу	Формування попиту на інноваційну продукцію відбувається до її створення та реалізації
	Споживач інноваційної продукції визначений до початку процесу створення та реалізації інновації

*Джерело [13]*

3. Результати інноваційної діяльності. Однією із ключових передумов успішного функціонування суб'єктів господарювання будівельної сфери є здійснення ними інноваційної діяльності.

Будівельна галузь має свої особливості, сучасні проблеми функціонування, а також напрями інноваційної діяльності в будівництві зумовлюють особливості здійснення інноваційної діяльності суб'єктів господарювання (табл. 5).

Ґрунтуючись на сучасних особливостях функціонування галузі будівництва, шляхах активізації інноваційної діяльності, можна виділити основні напрями здійснення інноваційної діяльності будівельних підприємств, що визначаються цільовим спрямуванням інновацій (рис. 5), а саме: технологічний, економічний, соціальний та екологічний, цільовим спрямуванням яких є вирішення відповідних сучасних проблем.



Рис. 5. Стратегічні напрями здійснення інноваційної діяльності суб'єктами господарювання будівельної галузі [13]

Враховуючи функції будівельної галузі, а також сучасні умови розвитку економіки, які виявляються в обмеженості ресурсів та фінансових можливостей як інноваторів, так і споживачів інноваційної будівельної продукції, забезпечення додаткової маси прибутку та монопольного положення протягом певного періоду часу має досягатися, в першу чергу, за рахунок максимального задоволення потреб споживачів, у тому числі створення та реалізації інноваційної будівельної продукції соціальної спрямованості.

Інноваційний розвиток суб'єктів господарювання будівельної галузі передбачає :

- 1) організацію ефективних та результативних форм взаємодії бізнесу, держави і науки;
- 2) формування, використання і розвиток системи заходів, які збільшують різноманітність в інноваційній політиці;
- 3) створення відповідних комунікаційних зв'язків, які виступають суб'єктами процесу розвитку.

В той же час, інноваційний розвиток виступає умовою формування інноваційної політики, яка базується на таких аспектах:

- 1) підвищення рівня ефективності процесу прийняття управлінських рішень;
- 2) покращення процесу управління документообігом і діловодством;
- 3) підвищення рівня підготовки до виробничого процесу [14, с. 60].

Дослідимо впровадження інновацій суб'єктами господарювання області у свою діяльність (табл. 6).

Таблиця 6

Кількість суб'єктів господарювання Хмельницької області, що впроваджували інновації, од.

Роки	Кількість суб'єктів господарювання	У тому числі впроваджували			
		інноваційн і види продукції	нові для ринку	інноваційн і процеси	з них маловідходні, ресурсозберігаючі
2014	34	9	-	11	4
2015	18	11	2	8	5
2016	17	8	-	14	5
2017	8	3	-	6	2

*Сформовано автором на основі даних [15-16]*



Так, протягом 2014-2018 рр. спостерігається стрімке скорочення суб'єктів господарювання області, які впроваджували інновації у своїй діяльності. У 2014 році зареєстровано таких суб'єктів 34, а в 2017 році у 4,25 рази менше, а саме – 8. Більше уваги приділялося інноваційним процесам, у 2014 році такі інновації займали 32,4%, у 2015 році – 44,4%, у 2016 році – 82,4%, у 2017 році – 75%. Значну частину інноваційних процесів займають маловідходні, ресурсозберігаючі процеси, що в середньому становлять 42% усіх інноваційних процесів. Інноваційна продукція, яка вироблялася у досліджуваному періоді не була новою на ринку, лише у 2015 році з'явилася продукція, що була зовсім новою.

У таблиці 7 подано частку заявок на винаходи будівельної сфери

Таблиця 7

Частка заявок і патентів на винаходи будівельної сфери у загальній кількості заявок (національні заявники-юридичні особи), %

Показники	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Заявки на винаходи	0,07	-	0,33	0,17
Патенти на винаходи	1,12	0,26	0,16	0,08

*Сформовано автором на основі даних [15-16]*

Так, у 2015 році взагалі були відсутні заявки на винаходи у будівельній сфері, у 2016 році вони становили 0,33% від усіх заявок на винаходи, у 2017 – 0,17%. З патентами на винаходи будівельної сфери ситуація протягом 2014-2018 рр. спостерігалась теж не найкраща, починаючи з 2014 року їх частка скорочувалась щорічно і у 2018 році становила лише 0,08% усіх патентів. За весь період дослідження скорочення відбулось у 14 разів.

Отже, основними проблемами інноваційної діяльності суб'єктів господарювання будівельної сфери Хмельницької області є:

- 1) брак власних ресурсів;
- 2) низький рівень державної підтримки інноваційних процесів;
- 3) недосконале нормативно-правове забезпечення інноваційних процесів;
- 4) значний період окупності інновацій;
- 5) високий рівень ризикованості впровадження інновацій.

4. Результати інвестиційної діяльності. Не менш важливого значення у процесі аналізу та визначення проблем розвитку суб'єктів господарювання Хмельницької області будівельної сфери слід приділити особливостям здійснення інвестиційної діяльності.

У [17] авторами представлено методику вибору стратегії розвитку суб'єкта господарювання будівельної сфери в умовах інвестиційної конкуренції. Дана методика дозволяє проаналізувати інвестиційне конкурентне середовища, в якому функціонує та провадить діяльність суб'єкт господарювання, передбачає аналіз інвестиційної конкуренції зовнішнього середовища (тобто макро та мезосередовища), а також вивчення стану внутрішнього потенціалу. За таких обставин проводиться якісна та кількісна оцінка факторів, які діють у середовищі та показників, за якими можна визначити стан конкурентного середовища.

Основними факторами макросередовища (відображає інвестиційний клімат у державі), у зазначеній методиці, є: 1) рівень розвитку продуктивних сил і стан ринку будівельної продукції; 2) рівень нормативно-правового забезпечення процесу ведення будівництва; 3) рівень розвитку фінансово-кредитної системи; 4) рівень інвестиційної активності іноземних та вітчизняних інвесторів. В свою чергу, факторами мезосередовища (характеризує стан середовища діяльності сфери будівництва), є: 1) рівень інвестиційної конкуренції між існуючими на ринку суб'єктами господарювання будівельної сфери; 2) рівень наявності інших суб'єктів, які становлять загрозу перепливу капіталу; 3) кількість замовників будівельної продукції та кількість інвесторів; 4) кількість суб'єктів будівельної сфери; 5) ступінь появи нових суб'єктів будівельної сфери на ринку; 6) процеси державного регулювання конкурентних відносин (за методикою М. Портера).

Поряд з тим, конкурентоспроможність визначають ресурси, частка збутового ринку, рівень власного капіталу, рівень інноваційності, розвиток персоналу.

Суб'єкти господарювання будівельної сфери в Хмельницькій області займають значну частку і за обсягом капітальних інвестицій (табл. 8).

Таблиця 8

Капітальні інвестиції будівельної сфери області за 2014-2018 рр.

Освоєно (використано) капітальних інвестицій	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
тис. грн.	781139	1505746	1146576	814989	883355
у % до загального обсягу	20,5	23,1	13,1	8,0	8,5

*Сформовано автором на основі даних [15-16]*

Так, у 2014 році для розвитку суб'єктами господарювання будівельної сфери області було використано 781139 тис. грн. капітальних інвестицій, що становило 20,5% усіх капітальних інвестицій області. У наступному 2015 році відбулось стрімке зростання інвестицій в будівництво, що в два рази було більше від попереднього року, проте у загальному обсязі становило 23,1%. У 2016 році відбулося скорочення будівельних інвестицій на 359170 тис. грн. і в загальному обсязі становило 13,1%. Спад продовжувався і в 2017 році на 5,1%, а в 2018 році відбулось незначне зростання капітальних інвестицій у будівельну галузь області на 68366 тис. грн.

Структура капітальних інвестицій у сферу будівництва області за видами активів подана на рисунку 6.

Починаючи з 2016 року спостерігалось скорочення обсягу капітальних інвестицій за видами активів, що належать до сфери будівництва. Так, у 2018 році частка капітальних інвестицій у активи сфери будівництва знизилась на 18,76%, порівняно із 2015 роком, коли вона була найвищою (63,37%). У розрізі видів активів, то найбільшу частку протягом 2014-2017 рр. займали капітальні інвестиції у житлові споруди, а у 2018 році найбільша частка належала нежитловим будівлям (20,45%). У 2014 р. питома вага капітальних інвестицій у житлові будівлі становила 38,71%, у 2015 році відбулося зростання на 5,86% і, починаючи з наступного року, почала скорочуватись щорічно.

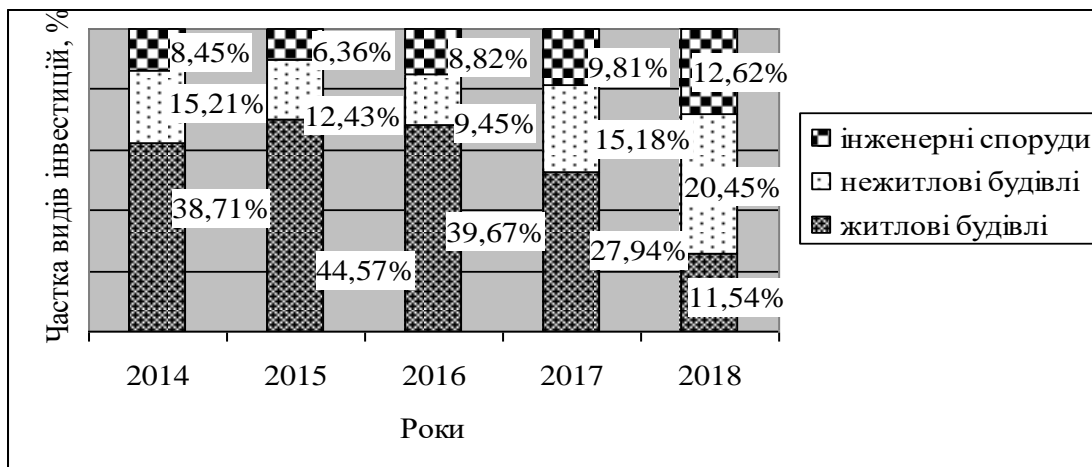


Рис. 6. Частка капітальних інвестицій за видами активів, що належать до сфери будівництва у загальному обсязі капітальних інвестицій, %

*Побудовано автором на основі даних [10]*

Деякі менші капіталовкладення були здійснені у нежитлові будівлі. У 2016 р. частка капітальних інвестицій у нежитлові будівлі була найменшою та становила 9,45%, у 2018 році найвищою – 20,45%. Протягом 2014-2016 рр. спостерігалось скорочення частки в середньому

на 3% щорічно. З 2017 р. становище капіталовкладень у цей вид активів покращується та відбувається зростання частки в середньому на 5% щорічно. Водночас найменшу, але теж значну (вагому) частку капіталовкладень було спрямовано в інженерні споруди. У 2015 р. відбулось зменшення питомої ваги капітальних інвестицій до 6,36%, з 2016 р. відбулось зростання і в 2018 році частка цих активів зросла у 2 рази в порівнянні з 2015 роком.

5. Кадрові аспекти. Як засвідчує практика діяльності суб'єктів господарювання будівельної сфери в Хмельницькій області, одним із визначальних факторів виробництва (рушійною силою) є його працівники, які забезпечують досягнення його цілей і завдань.

За досліджуваний період у Хмельницькій області відбулося скорочення кількості штатних працівників, задіяних у будівельній сфері. У 2017 році кількість штатних працівників становила 4231 осіб, а у 2018 році – 5246 осіб; у загальній частці штатних працівників області це, відповідно 2,1% та 2,6%. Така тенденція зумовлена низькою оплатою праці (рис. 7).

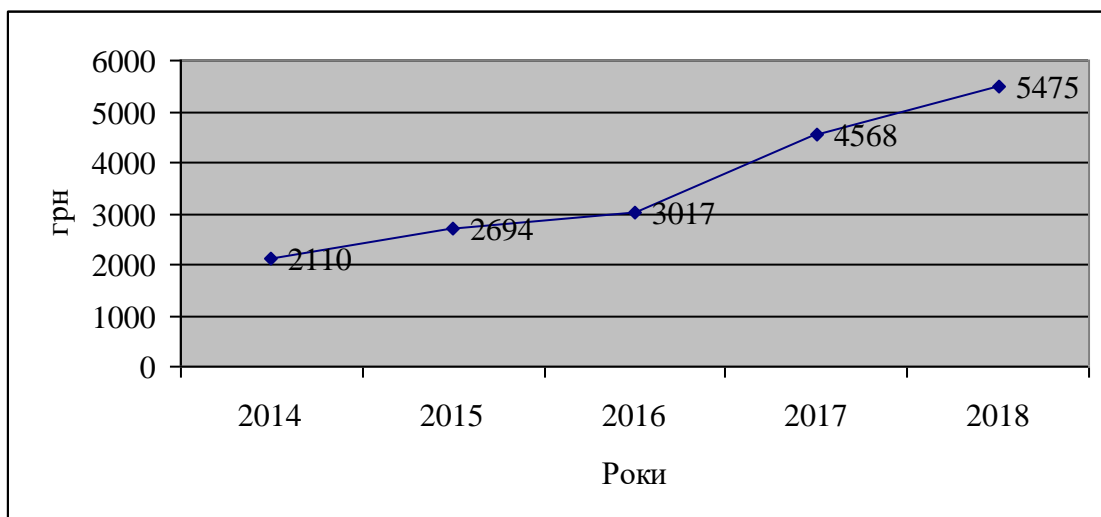


Рис. 7. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників будівельної галузі області

*Побудовано автором на основі даних [10]*

Найбільша заробітна плата була у 2018 році на рівні 5475 грн. у розрахунку на одного штатного працівника, в той час по області середньомісячна заробітна плата становила 7346 грн. Причому, зафіксована найвища середньомісячна номінальна заробітна плата в області постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря розміром 12328 грн. У будівельній сфері зростання заробітної плати у 2018 році в порівнянні з 2014 роком відбулося у 2,6 рази.

Булат Р.Є. [18] називає основну причину такого стану – малоефективний HR-менеджмент та виділяє основні особливості управління кадрами у сфері будівництва:

1) оцінка економічної ефективності прийнятих організаційно-технічних та управлінських рішень ускладнюється значною тривалістю реалізації будівельних проєктів;

2) кваліфікація персоналу;

3) велика кількість учасників, у поєднанні зі складним процесом організації документообігу, наслідком чого є складність визначення суб'єкта та рівня відповідальності за неоднозначні або помилкові рішення;

4) територіальна роз'єднаність адміністрації будівельного підприємства та виробництва;

5) різноманітність виконуваних видів будівельних робіт.

Автор у своєму дослідженні робить висновок, що структура будівельно-виробничого персоналу в багатьох випадках формується стихійно, потреба в чисельності робітників для виконання допоміжних робіт не обґрунтовується відповідними нормативами, недостатньо впроваджується система оперативного нормування праці робітників-погодинників.

Отже, аналіз будівельної сфери Хмельницької області за ключовими п'ятьма показниками показав, що:

1) фінансові результати діяльності покращуються щороку та зростає рівень прибутковості суб'єктів господарювання;

2) зростають обсяги реалізації будівельної продукції та змінюється структура обсягів продукції (збільшується кількість будівництва інженерних споруд);

3) спостерігається стрімке скорочення суб'єктів господарювання області, які впроваджували інновації у своїй діяльності;

4) інвестиційна діяльність має незначну позитивну динаміку, але частка будівельних інвестицій у сумарних значеннях інвестицій значно скоротилася;

5) кількість найманих працівників скорочується при наростанні обсягів будівництва, що свідчить про зростання кількості нелегальних працівників. А це в свою чергу, не дозволяє зробити якісного аналізу наявного кадрового потенціалу.

Проведені дослідження та виділені основні показники розвитку будівельної сфери можна систематизувати за допомогою SWOT-аналізу і представити у вигляді матриці (табл. 9).

Матриця SWOT-аналізу розвитку будівельної галузі Хмельницької області

<p><u>Можливості (шанси)</u></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Розвиток технологій використання промислових відходів у виробництві будівельних матеріалів.</li> <li>2. Реалізація проектів на засадах державно-приватного партнерства.</li> <li>3. Покращення бізнес-клімату в області, в т.ч. інвестиційної привабливості.</li> <li>4. Перспективне будівництво об'їзних автодоріг біля крупних населених пунктів області.</li> <li>5. Створення технопарків та логічних центрів.</li> </ol>	<p><u>Загрози</u></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Корупція.</li> <li>2. Політична нестабільність та військові дії на Донбасі.</li> <li>3. Недостатність обсягів державних централізованих капітальних вкладень на розвиток будівельної галузі.</li> </ol>
<p><u>Сильні сторони</u></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Високий рекреаційний потенціал (близькість до берегових ліній річок).</li> <li>2. Наявність інтелектуального та наукового потенціалу.</li> <li>3. Наявність розгалуженої транспортної інфраструктури.</li> <li>4. Наявність значної сировинної бази для виробництва будівельних матеріалів.</li> <li>5. Наявність великих промислових підприємств (які періодично потребують ремонту, реконструкції та будівництва нових будівель та споруд).</li> <li>6. Наявність промислових майданчиків, земельних ділянок для будівництва житла.</li> </ol>	<p><u>Слабкі сторони</u></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Низький рівень доходів населення.</li> <li>2. Незадовільний стан складових транспортної інфраструктури, а саме автомобільних доріг та недостатнє використання можливостей річкового транспорту.</li> <li>3. Слабке імпортозаміщення будівельних матеріалів, будівельних механізмів та сировини.</li> <li>4. Несприятливий інвестиційний клімат.</li> <li>5. Повільне розроблення та оновлення Генеральних планів.</li> <li>6. Відсутність динаміки зростання економічних показників.</li> <li>7. Відсутність фінансування державних програм будівництва (придбання) житла.</li> <li>8. Стримуючий вплив чинного, недосконалого законодавства.</li> </ol>

*Складено автором*

У науковій праці [8] з'ясовано, що одним із пріоритетних способів організації бізнесу підприємствами сфери будівництва є спільне підприємництво на основі об'єднання зусиль з закордонними (при

можливості) і місцевими інвесторами з метою створення спільного комерційного підприємства [8, с. 221-222].

Отже, основні чинники, що сприятимуть розвитку будівельної галузі Хмельницької області в умовах сучасної економіки представлені на рис. 8:

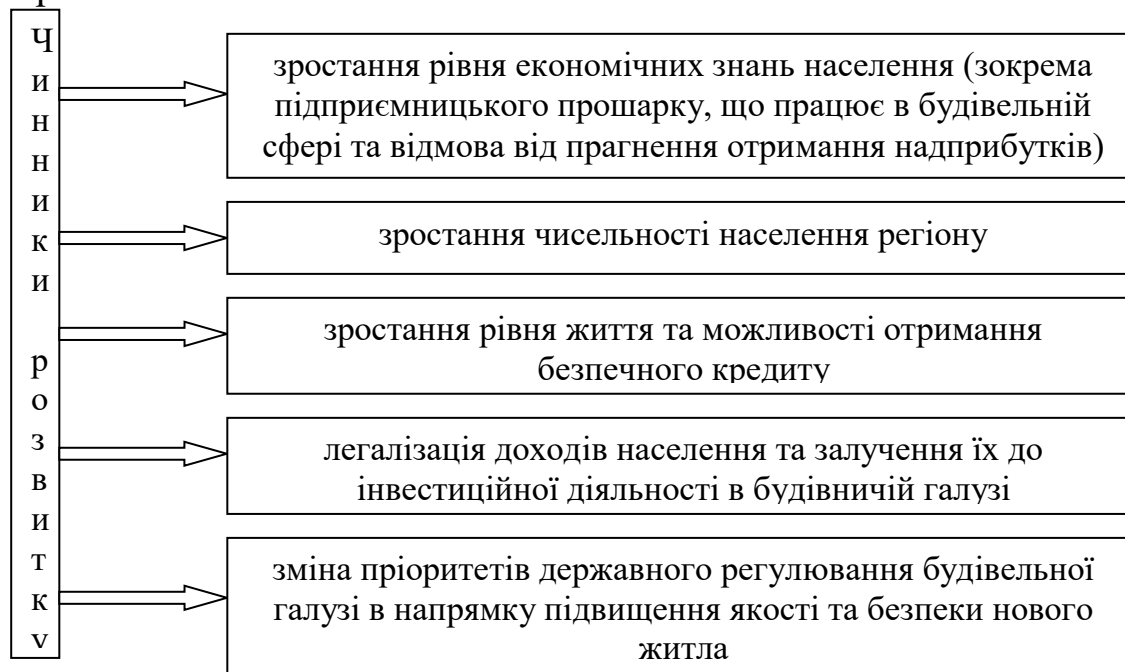


Рис. 8. Основні чинники розвитку будівельної галузі області  
*Розроблено автором*

Наразі основним джерелом інвестицій для розвитку будівництва залишається населення. Понад 2,5 мільйонів українців прагнуть придбати і покращити житлові умови, а будівельна галузь готова забезпечити ці запити.

Держава поки бере досить пасивну участь в підтримці розвитку будівництва. Запровадження та проведення програм, що допоможуть збільшити рівень доступності житла для українців відбувається, але повільно. Щоб розширити коло покупців і залучити нові кошти на ринок, влада повинна почати роботу в напрямку розвитку житлового кредитування під розумні відсотки.

Аналіз дослідження стану будівельної галузі показав:

- відсутність джерел фінансування будівництва (значне скорочення обсягів державних централізованих капітальних вкладень, зменшення інвестиційних можливостей домінуючої частини суб'єктів господарювання, зубожіння значної кількості людей);
- високий ступінь зносу основних фондів, їх занедбаність через відсутність інвестиційного попиту;

- практична ліквідація великих будівельних підрозділів, здатних виконувати багатомільйонні проекти (неможливість конкурувати з великими закордонними структурами);
- недосконала система ціноутворення;
- бюрократичні перешкоди на шляху реалізації інвестиційних проектів;
- відсутність рівних правових умов діяльності всім учасникам інвестиційного процесу;
- недосконала система механізмів нормативно-правового регулювання економічних, соціальних і правових відносин у житловій сфері.

Але першочерговою проблемою, яка постає перед будівельною галуззю на даному етапі, є питання створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, області, реальних фінансово-кредитних механізмів для стимулювання промислового та житлового будівництва з метою підвищення конкурентоздатності галузі, через те, що ринкові умови господарювання вимагають формування нових засад взаємовідносин учасників процесу у капітальному будівництві.

### **Список використаних джерел**

1. Редкін О.В., Голосной В.А. Нові форми організації будівництва і діяльності будівельних підприємств України. *Проблеми й перспективи розвитку академічної та університетської науки*: зб. наук. пр. за матеріалами X Міжнар. наук.-практ. конф., 6-8 груд. 2017 р. Полтава: ПолтНТУ, 2017. С. 356-361.
2. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черенько. К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. 428 с.
3. Індикатори соціального розвитку. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/upr-proekt/2510-indikatori-sotsialnogo-rozvitku.html> (дата звернення: 25.05.2019).
4. Палієнко І.В., Скоробогатова Н.Є. Аналіз методичних підходів до визначення інвестиційної привабливості регіонів. URL: [http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/12231/1/2010\\_7\\_2\\_Palienko.pdf](http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/12231/1/2010_7_2_Palienko.pdf) (дата звернення: 25.05.2019).
5. Статистичний збірник «Будівельна діяльність Хмельниччини в 2018 році». URL: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm> (дата звернення: 25.05.2019).



6. Валовий внутрішній продукт / Держкомстат України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp\\_ric/vvp\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm) (дата звернення: 15.05.2019).

7. Валовий внутрішній продукт. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення: 15.05.2019).

8. Божанова В.Ю., Ступнікер Г.Л., Масюк С.Є. Методичні підходи до формування антикризової стратегії розвитку будівельних підприємств в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2013. № 78. С. 214-223.

9. Климчук М.М. Ітераційно-інституційна модель забезпечення розвитку підприємств будівельної галузі. *Будівельне виробництво*. 2014. № 57. С. 67-70.

10. Сайт Головного управління статистики у Хмельницькій області URL: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/> (дата звернення: 25.05.2019).

11. Пинда Ю.В. Роль будівельного сектору в економічній системі держави. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 230-233.

12. Забудовники Хмельницького та області URL: <https://novostroyki.lun.ua/uk/?order=ready> (дата звернення: 25.05.2019).

13. Чорна М.В., Глухова С.В. Стратегічні напрями інноваційної діяльності підприємств будівельної галузі. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 1 (1). С. 210-216.

14. Норкіна Т.П., Скарбун З.О. Удосконалення управління інноваційним розвитком підприємств будівельної галузі. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2013. Т. 9. № 1. С. 55-62.

15. Наукова та інноваційна діяльність України / ред. О.О. Кармазіна. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 141 с.

16. Наукова та інноваційна діяльність України / ред. О.О. Кармазіна. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 257 с.

17. Ліпич Л.Г., Чорнуха І.В., Цимбалюк І.О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції: [монографія]. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 212 с.

18. Булат Р.Є. Правові норми та психологічний супровід управління персоналом в будівництві. СПб: Бізнес-преса, 2010. 197 с.

## **МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ**

У 2017 році трудящі-мігранти становили приблизно 59 % світового числа мігрантів у світі [1]. Перетин національних кордонів для роботи є одним з ключових мотивів міжнародної міграції, незалежно від того, чи обумовлено це економічною нерівністю, пошуком роботи або тим і іншим. Проблема трудової міграції щороку стає більш вагомим та впливає на економіко-політичну стратегію держав.

Трудова міграція – складний соціально-економічний процес, що визначається різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками, серед яких – природно-кліматичні, демографічні, етнічні, соціальні, економічні. Найбільший вплив на міграційні процеси мають соціальні та економічні чинники. З огляду на це, дослідники вирізняють дві основні функції міграції: соціальну та економічну [3, с.41].

До соціальної функції, перш за все, відносять намагання задовольнити потреби в доходах завдяки змінам місця проживання, професійному зростанню, поліпшенню умов праці та рівня життя. Економічна функція міграції полягає в забезпеченні певного рівня мобільності робочої сили, її територіальному перерозподілі й забезпеченні кількісної та якісної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю й кваліфікації у різних районах.

Міграції трудового населення у Європі ХХ-ХХІ ст. є гострою проблемою не тільки України, але й ряду країн, однак для кожного з різних причин.

У промислово розвинених країнах створюються диспропорції на ринках праці у зв'язку з демографічними проблемами, а саме, відбувається процес старіння нації, що суттєво призупиняє темпи розвитку та створює додатковий тиск на існуючих платників податків. Також міжнародна трудова міграція, в європейських країнах, багато в чому нівелює негативні наслідки масштабної реструктуризації, що відбувається в багатьох країнах світу і супроводжується збільшенням кількості безробітних, загостренням проблем бідності та економічної нерівності.

Трудова міграція в Україні характеризується, в першу чергу, потужними потоками грошових переказів мігрантів направлених на підтримання життєвого рівня громадян. За оцінкою Світового банку, Україна була ареною активних міграційних процесів та входить до

п'ятірки найбільших постачальників мігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та Росії [1, с.229].

Дана тенденція сформувалась за рахунок складної економіко-політичної ситуації яка існує більше 5 років в Україні, та створила важкі умови праці і життя для населення: девальвація національної валюти, військова агресія на сході країни, зниження соціальних стандартів, невпевненість у «завтрашньому дні» та ряд інших факторів провакують громадян до трудової міграції. Продовж 2014-2017 рр. спостерігається чітка тенденція до збільшення показника зовнішньої міграції та скорочення показника міграційного приросту в Україні (табл. 1).

За даними таблиці 1 можна відмітити різке скорочення кількості прибулих за останні 6 років, а саме, на 48001 осіб (62,9%) та збільшення вибулих на 5717 осіб (39,4%), що у свою чергу призвело до скорочення міграційного приросту на 53718 осіб, тобто на 86,9%.

Таблиця 1

Міждержавний міграційний рух населення в Україні за 2012–2017 рр.  
(осіб)

Міграційні показники	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Відхилення 2017 р. до 2012 р.
кількість прибулих	76361	54100	42698	30659	14311	28360	-48001
кількість вибулих	14517	22187	21599	21409	6465	20234	5717
міграційний приріст, скорочення	61844	31913	21099	9250	7846	8126	-53718

*Розроблено за даними: [4, с.119]*

Очевидно, що ці показники є заниженими, по-перше за рахунок нелегальних мігрантів, кількість яких є великою та щороку зростає. Існує досить лояльне середовище, що провакує кількість сезонної нелегальної праці в країнах Європейського Союзу, а саме, коли мігранти використовують безвізовий режим для того, щоб в рамках 90 днів, які дозволено перебувати в країні, люди приїздили та працювали. Дана модель створює суттєве відхилення у статистиці трудових мігрантів і не відображає реальних показників.

Тому, основною моделлю міграційної поведінки українців наразі залишається тимчасова, циркулярна, тобто періодично повторювана трудова міграція. Обстеження і 2012, і 2017 років показали, що майже половина мігрантів (48,5%) становили короткотермінові (до року) трудові мігранти.

В 2012 р. поїздки до трьох місяців становили 43%. Довготривалими мігрантами (понад 12 місяців) були лише 8,3% усіх виявлених при обстеженні 2017 р. працівників-мігрантів (в 2012 р. 17,3%). Варто також підкреслити, що 46,1% мігрантів здійснювали по кілька поїздок на рік, 5,9% виїжджали декілька разів на місяць, а 4,4% – щотижнево [5].

Однак, переважання короткотермінових поїздок за кордон, яке засвідчує, що центр життєвих інтересів мігрантів залишається в Україні, частково може пояснюватися тим, що, як уже зазначалося вище, особи, які виїхали за кордон всією сім'єю і є по суті переселенцями, не потрапили до вибірки обстеження.

Дані країн призначення свідчать, що чисельність українців, які проживають там на постійній основі, стабільно зростає. Так, за даними Євростат, чисельність громадян України, які отримали на території ЄС статус довготривалого мігранта, що забезпечує всю повноту прав постійного мешканця і надається після п'яти років легального проживання, стабільно зростає.

Протягом останніх 10 років вона збільшилася майже вдесятеро. І це без урахування мігрантів, які вже встигли набути громадянство країн перебування. Лише протягом 2016 р. громадянство держав ЄС набули 24,1 тис. українців. Вони посіли перше місце серед натуралізованих іноземців в Чехії, Польщі та Румунії. І якщо щодо Румунії можна припустити, що йдеться про українців Буковини, які мають право на румунське громадянство, хоча й не мігрують до Румунії, то у випадку Чехії та Польщі набуття громадянства можливе лише для переселенців. Враховуючи несприятливі демографічні тенденції поступова трансформація частини тимчасової трудової міграції у переселенську є для України найбільш серйозною обумовленою міграцією небезпекою.

Проаналізувавши дані досліджень соціологічної групи «Рейтинг», можна визначити, що близько 80% опитаних українських мігрантів шукають сезонну або короткострокову роботу за кордоном і планують знаходитися за межами України не більше 6 місяців [6]. Тільки 15 % українців розраховують отримати довгострокове працевлаштування з перспективою назавжди залишитись у тій чи іншій країні.

За даними досліджень компанії Research & Branding Group у 2017 році третина від усього населення України при можливості готова назавжди покинути державу та переїхати в іншу країну на постійне місце проживання, тоді як більша половина мешканців не готова до такого серйозного кроку. Ще близько 10% населення не змогли надати відповіді на питання щодо можливої еміграції. Більшою мірою така

рішучість залежить від віку опитаного населення: чим вищий вік, тим менша готовність переїхати в іншу країну [7].

За даними обстеження трудової міграції, проведеного Держкомстатом України в 2017 р., трудові мігранти, що повернулися, становили 37,4% від загальної кількості всіх трудових мігрантів. Основними причинами повернення трудових мігрантів в Україну є завершення терміну дії трудової угоди, дозволу на роботу, сезонний характер роботи та втрата роботи (63,2%), сімейні обставини (14,9%), працевлаштування в Україні (8,9%) та бажання повернутися до України (6,1%) [8, с. 50-51].

Таблиця 2

Кількість міждержавних емігрантів 2013-2017 рр.

Країни	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Відхилення (+;-) 2017 до 2013 р.
Кількість вибулих	22 187	21 599	21 409	6 465	20 234	-1953
У тому числі до країн Європи	10 594	9 411	8 874	3 027	6 337	-4257
з них						
Білорусь	678	754	679	190	413	-265
Іспанія	252	123	115	23	93	-159
Італія	196	174	96	60	105	-91
Молдова, Республіка	521	672	721	217	351	-170
Німеччина	1 579	1 349	1 412	499	1 162	-417
Польща	425	589	439	218	357	-68
Угорщина	457	847	1 394	399	335	-122
Чехія	489	235	174	88	159	-330
Країн Америки	1 041	1 784	1 694	1002	2 024	983
з них						
Канада	113	109	65	25	72	-41
США	816	1 536	1 551	953	1 868	1052
Країн Азії	9 203	9 024	9 550	2 110	9 369	166
Азербайджан	533	603	714	122	1 081	548
Ізраїль	1 219	1 242	2 422	1 078	778	-441
Туреччина	836	648	391	72	371	-465
Туркменістан	1 615	1 805	2 149	198	3 014	1399

*Розроблено за даними: [9]*

З квітня 2016 року по вересень 2017 року інформація формувалася на основі наявних адміністративних даних, які надійшли від окремих органів реєстрації (виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів (у разі якщо відповідно до законодавства виконавчий орган сільської ради не утворено)).

Відмітимо, що розглянувши офіційну методологію аналізу міграційних потоків органів статистики, можна помітити, що існують певні групи мігрантів, що покидають Україну у пошуках роботи, однак не підпадають під реєстрацію до «кількості вибулих», тому, що вона включає лише мігрантів за відомостями про зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб. Необхідно відзначити, що велика кількість легальних трудових мігрантів, не реєструються в офіційних міграційних органах України, що також суттєво впливає на статистичну звітність.

Аналізуючи офіційну статистику розподілу мігрантів за країнами (табл. 2) можна встановити головні міграційні коридори. Найбільше з України емігрує населення в Німеччину, США, Азербайджан, Ізраїль, Туркменістан. Однією з ключових причин високого показника еміграції у цих країнах є важкість неофіційного працевлаштування, тому, саме за цими країнами спостерігається позитивна динаміка кількості мігрантів. Чого не можна простежити аналізуючи країни Європейського Союзу, де успішно функціонує безвізовий режим та нелегальна і незареєстрована міграція.

Так, за даними табл. 2 кількість емігрантів, що виїздили до одного з найближчих «Європейських сусідів» – Польщі, за період 2013-2017 рр., зменшилась на 68 осіб, і середній показник становив 405 осіб на рік. Рівень еміграції до Угорщини, Чехії, Молдавії також характеризується від'ємною динамікою за досліджуваний період.

Що стосується зайнятості українських трудових мігрантів, то переважна кількість працюють на будівництві, у сільському господарстві, діяльності домашніх господарств, готельно-ресторанному господарстві.

Аналіз соціально-демографічних характеристик українських трудових мігрантів виявив, що трудова міграція більш поширена серед чоловіків – їх частка у трудових міграціях становить 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків віком від 15 до 70 років становить 4,8%, а частка жінок – 2,2%. Інтенсивніше до міграцій залучається сільське населення: 6,3% сільських жителів віком від 15 до 70 років залучалися до трудових міграцій та тільки 2,2% – міських жителів [4].

Кожного року з України виїжджають тисячі молодих та амбітних людей, які впевнені, що тільки закордоном зможуть покращити рівень свого життя та досягти самореалізації. Досліджуючи кількість мігрантів за віковими групами, слід відмітити, що переважна більшість, а саме, 43,2% від усієї кількості вибулих мігрантів у 2017 р., були молоді люди

віком від 15-29 років [4, с.121]. Тобто піддається міграційним процесам економічно-активне населення, що є основою ринку праці в Україні.

Омолодження української еміграції частково пов'язане з процесом об'єднання сімей, коли діти, що завершили навчання в Україні, приєднувалися до своїх батьків, які вже тривалий час перебували за кордоном. Утім, основною причиною зростання молодіжної міграції є стрімке збільшення чисельності громадян, які виїжджають за кордон з метою навчання.

Якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис. учнів та студентів-українців, то в 2015 р. їхня чисельність сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 р. громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис. дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою, з них 16,8 тис. – у Польщі.

Привабливість для інтелектуальної молоді зовнішньої міграції, яка ґрунтується на освітніх чи трудових мотивах, а нерідко й на їх поєднанні, в сучасну добу незаперечна, адже, крім академічних та трудових переваг, вона створює додаткові економічні, соціальні та культурні перспективи для її учасників. Освічена молодь знаходить у ній спектр можливостей, які дозволяють не тільки отримати високоякісний рівень освіти, але й можливість подальшого ствердження себе як кваліфікованого професіонала на привабливому іноземному ринку праці розвиненої країни (табл.3).

Таблиця 3

Динаміка кількості українських студентів у закордонних університетах впродовж 2013-2016 рр., чол.

Назва країни	Рік				Темп приросту,%		
	2013	2014	2015	2016	2014-2013	2015-2014	2016-2015
Польща	9620	14951	22833	30213	55,4	52,7	32,3
Чехія	1584	1772	2015	2433	11,9	13,7	20,7
Канада	1611	2053	2536	3102	27,4	23,5	22,3
Німеччина	9044	9212	9379	9488	1,9	1,8	1,2
Італія	1727	1894	2200	2657	9,7	16,2	20,8

*Розроблено за даними: [9]*

Проаналізувавши дані, видно що, найбільша кількість студентів перебуває на навчанні саме в Польщі. Прослідковується й чітка тенденція до збільшення чисельності студентів, адже в 2016 році позначка сягнула 30 тис., коли в 2013 в Польщі навчалася лише 9,5 тис.

Основними причинами такого приросту є нормативно-правова база, яка стосується правил та порядку вступу у вищі навчальні заклади цієї держави, а саме: достатньо лише атестат про повну загальну середню освіту та й вартість навчання не багато більша, ніж у вищих навчальних закладах нашої держави.

Також більша частина студентів намагається відновити втрачене коріння, щоб отримати «карту поляка», яка в свою чергу надає її володарю, певні бонуси: стипендію, персональне зменшення вартості навчання, крім того держава частково буде оплачувати курси польської мови та курси підвищення кваліфікації й багато іншого.

Отже, міграційні орієнтації молоді чітко спрямовані в бік країн (чи регіонів) з кращими умовами життя, соціальними можливостями та перспективами. Навіть більше: молоді люди розглядають міграцію не тільки як джерело отримання нового соціального досвіду, зокрема в освітньо-трудоному та в культурному плані, але й за певних обставин, як можливість стати інтегральною частиною соціально-економічного та соціокультурного середовища країни-реципієнта, вдало інвестувати там свій «людський капітал» та стати частиною привабливого в ціннісно-цивілізаційному плані соціуму. Зіштовхуючись з проблемами реалізації цих параметрів у національному просторі рідної країни, інтелектуальна молодь приймає рішення мігрувати за кордон, де сподівається на кращі можливості для реалізації своїх життєвих планів, стратегій.

Такі молоді люди хочуть ментально ідентифікувати себе з успішними країнами, що не дивно, враховуючи володіння ними тим, що називається «людський капітал», «інтелектуальний капітал». Мобільність молодих людей проявляється і в тому, що, побувавши одного разу за кордоном, вони значно частіше прагнуть до міграції. Як зазначає О.А. Малиновська, соціологічні опитування свідчать: якщо виїжджаючи вперше працівники-мігранти, як правило, налаштовані заробити найбільше за якомога коротший строк і повернутися на Батьківщину, то з накопиченням міграційного досвіду ймовірність переселення з метою постійного проживання зростає [11, с. 8].

Наслідки такого явища, як міграція молодого, економічно-активного населення є катастрофічними для України, оскільки страждає величезна кількість складових соціально-економічного розвитку країни:

1. Зменшується фізична кількість людей та сімей, що можуть працювати, збільшувати ВВП та наповнювати бюджет країни, формувати пенсійний фонд.



2. Відбувається старіння нації, різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту – глибока демографічна криза.

3. Розпорошується соціо-культурна складова нації.

4. Скорочується кількість наукової молоді, як наслідок наукових здобутків – інтелектуального капіталу України, ключового фактору розвитку постіндустріальної економічної системи.

5. Малий та середній бізнес отримує додаткове навантаження у зв'язку з нестачею трудових ресурсів.

Необхідно відмітити, що саме в наслідок інтелектуальної міграції суттєво погіршується економічний стан країни. Відтік умів знижує інтелектуальний потенціал багатьох регіонів, адже національна економіка швидкими темпами позбувається найбільш мобільної та конкурентоспроможної частини наукового потенціалу, що в свою чергою стає першопричиною зниження конкурентоспроможності держави на світовому ринку.

З економічної точки зору Україна несе чималі збитки від еміграції наукового потенціалу. Лише витрати держави від міграції науковців становить приблизно \$36 млрд. не враховуючи потенційної вартості того, що вони могли виробити або винайти. Також негативні наслідки від інтелектуальної міграції спостерігаються і в демографічному ракурсі [12].

Найбільша небезпека інтелектуальної міграції полягає в тому, що не всі українські вчені, які від'їжджають за межі країни, дійсно працюють за кордоном в якості наукових співробітників. Згідно статистичних даних, лише 20% інтелектуальних мігрантів влаштовується за спеціальністю в межах тих наукових проєктів, за якими вони працювали в Україні [13].

У більшості своїй, це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Решта ж влаштовується на роботу не за фахом. Однак не слід занижувати економічну складову інтелектуальної міграції, оскільки для більшості українських вчених важливе значення має так званий чинник благополуччя: гідний рівень заробітної плати, високий рівень матеріально-технічного оснащення робочого місця, а також хороші умови праці й життя.

У загальному освітній профіль мігрантів залежить від політики країни призначення щодо працевлаштування іноземців, а також типових секторів зайнятості. Зокрема, переважна більшість мігрантів, які працюють у Німеччині, мають повну закінчену вищу освіту (більшість

чоловіків працюють інженерами та іншими технічними спеціалістами), і тільки 10% мігрантів у Чехії (де українці найчастіше зайняті на будівництві) мають такий рівень освіти. Загалом, більшість українських мігрантів мають повну середню освіту, але часто виконують некваліфіковану роботу (є так званими гастарбайтерами) [14].

У структурі персоналу за кваліфікаційним рівнем найбільша частина – представники найпростіших професій, а частка зайнятих у промисловості, IT-індустрії, фінансовій сфері є незначною. Це не відповідає професійній структурі зайнятості в Україні, що викликає стурбованість через невикористання рівня кваліфікації і професійних здібностей українцями («відплив мізків»), які працюють за кордоном [15, с. 124].

Досліджуючи більш детально вплив трудової міграції на загальну економічну систему необхідно розглянути демографічну ситуацію України за період 2013-2017 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Природний рух населення України за 2013-2017 рр. (тис. осіб)

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення % 2017 до 2013 рр.
Кількість живонароджених	503,7	465,9	411,8	397,0	364,0	-27,7
Кількість померлих	662,4	632,3	594,8	583,6	574,1	-13,3
Природний приріст (скорочення) населення	-158,7	-166,4	-183,0	-186,6	-210,1	32,4

*Розроблено за даними: [9]*

З таблиці 4 видно, що в Україні за період 2013-2017 рр., сформувалась чітка тенденція до скорочення населення, а саме, кількість живонароджених за даний період скоротилась на 27,7%, кількість померлих зменшилась на 13,3%.

За статистикою Інституту демографії соціальних досліджень Національної академії наук України, чисельність працездатного населення України у віці від 20 до 64 років до 2030 року зменшиться на три мільйони людей, а це у поєднанні з існуючим природнім приростом створить колапс економічної системи.

Досліджуючи динаміку економічно активного населення за період 2010-2017 рр., чітко простежується стрімке зменшення населення віком

15-70 років розпочинаючи з 2014 р., початку військових дій на сході України та в Криму (табл.5).

Таблиця 5

Економічна активність населення в Україні  
за 2010-2017 рр.

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення (+;-) 2017 до 2010 р.
Економічно активне населення, тис. у віці 15–70 років	22051,6	22056,9	22011,5	21980,6	19920,9	18097,9	17955,1	17854,4	-4197,2
Зайняте населення, тис. у віці 15–70 років	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	-4109,6
Безробітне населення (за методологією МОП), тис. у віці 15–70 років	1785,6	1732,7	1657,2	1576,5	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0	-87,6

*Розроблено за даними: [16]*

За період 2010-2017 рр., кількість економічно активного населення у віці 15–70 років суттєво скоротилась, а саме, 4197,2 тис. осіб, тобто на 19,0 %, майже такого ж скорочення зазнало зайняте населення, тис. у віці 15–70 років – 4109,6 тис., осіб (20,3%) та майже без змін залишився рівень безробіття населення (за методологією МОП), тис. у віці 15–70 років – 87,6 тис. осіб (4,9%)

Співставивши дані таблиці 4 та 5, можна зробити висновки, що кількість економічно-активного населення зменшилась не за рахунок природнього скорочення, а під впливом інших факторів, зокрема, трудової нелегальної міграції.

Одним з найважливіших показників, які характеризують стан ринку праці України є зайнятість населення. Характерною особливістю національного ринку праці за період з 2010 по 2017 роки є значне падіння чисельності економічно активного населення у віці 15-70 років відповідно з 20 894,1 тис. осіб до 17 854,4 тис. осіб. Особливо глибоке падіння рівня економічної активності спостерігалось у 2014 в порівнянні з 2013 роком – з 64,9% до 62,4%.

Якщо розглядати зайняте населення серед населення працездатного віку, то тут спостерігається наступна ситуація: протягом

досліджуваного періоду найвищий показник зайнятості – 17 889,4 тис. осіб у 2013 році, далі у динаміці по роках найнижчий стан показника у 2015 році – 15 442,0 тис. осіб. і спостерігається скорочення кількості зайнятого населення. Починаючи з 2014 по 2017 рік складна політична та економічна ситуація в Україні спричинила значний спад кількості зайнятого населення, більш ніж на 1 692,2 тис. осіб. У відсотковому відношенні на кінець 2017 року зайняте населення працездатного віку становить 64,5 %, що практично демонструє найнижчий рівень зайнятості за останні 7 років.

Яскравим показником, що характеризує наявний стан ринку праці в Україні та демонструє вплив трудової міграції на економічну систему також є навантаження на одну вакансію, осіб.

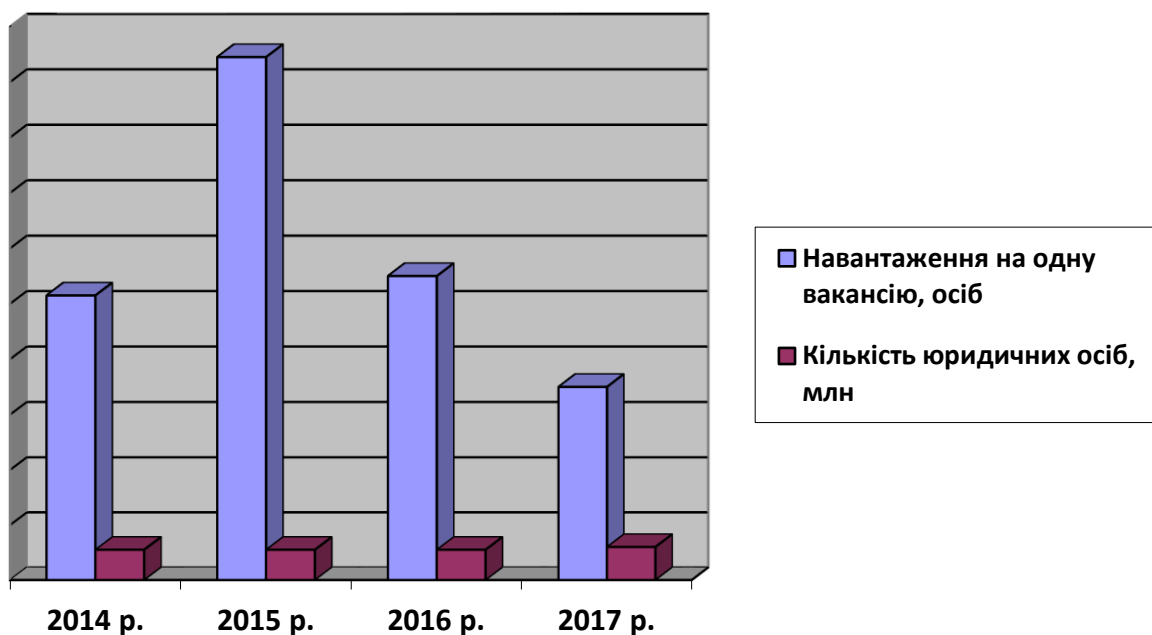


Рис. 1. Рівень навантаження на одну вакансію

*Розроблено за даними: [16, с. 107; 17, с. 33; 18, с.33; 19, с. 33].*

На рис. 1, можна простежити зменшення кількості бажаючих влаштуватись на одне робоче місце. Так, найбільший показник навантаження на одну вакансію зафіксовано у 2015 році з кількістю 189 осіб на 10 місць. Наступні 2016-2017 рр., даний показник суттєво зменшився і склав 7 осіб, при майже не змінній кількості діючих підприємств.

Дана тенденція демонструє, що ситуація на ринку праці загострюється та підприємства обирають працівників у стилі «з гіршого – кращий». Аналізуючи рівень безробіття серед економічно активного

населення за віковими групами, слід відмітити, що найбільший відсоток складають особи віком від 40 до 59 років, а саме 41% [20]. (Додаток А)

А це означає, що 41 % претендентів на вільну вакансію – це люди більш старшого віку, у яких уже сформований певний алгоритм мислення, роботи, аналізу, це індивіди які володіють певним інтелектуальним капіталом, і у переважній більшості не бажають його нарощувати. І тому підприємствам, що бажають бачити у своєму штаті ерудованих працівників віком від 25 до 40 років, що піддаються швидкому навчанню, є мобільними та енергійними досить важко знайти таких.

За таких умов, підприємства які бажають мати у своєму штаті молодих працівників вимушене покладати на себе додаткові фінансові витрати у вигляді заробітної плати, що наближена до рівня заробітної плати емігранта мінус витрати на проживання, переїзд. Тільки за таких умов можна мотивувати молодого фахівця до праці та життя на Україні.

Якщо порівняти рівень заробітної плати України та наприклад інших країн, одразу стає зрозуміло чому зростає показник еміграції молоді (табл. 6).

Таблиця 6

Щорічна середня заробітна плата в країнах ОЕСР в доларах США,  
2010 – 2016 рр.

Країна	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Україна	279	329	378	408	292	200	200
Польща	1959	1959	1938	1962	2003	2049	2160
Німеччина	3542	3588	3641	3680	3729	3818	3865
Угорщина	1765	1760	1702	1705	1699	1722	1809
Ізраїль	2564	2581	2622	2651	2643	2727	2835
Італія	3018	2976	2878	2884	2898	2926	2950
Словенія	2837	2834	2753	2741	2787	2846	2914
Іспанія	3211	3165	3076	3079	3074	3105	3111
США	4751	4765	4804	4781	4852	4974	5013

*Розроблено за даними: [17, с. 37; 21]*

З таблиці 6 чітко простежується різка відмінність (у 1000% і більше) рівня оплати праці кваліфікованого працівника різних країнах світу у порівнянні з Україною. Однак досягти такого рівня оплати праці простому емігранту без отримання громадянства або наявності унікальних здібностей неможливо. 90% усіх емігрантів претендують на мінімальну заробітну плату, яка в свою чергу є вищою за середню заробітну плату в Україні. (Додаток Б).

Станом на 1 липня 2017 року мінімальна заробітна плата в країнах ЄС складала від 235 EUR (Болгарія) до 1999 EUR (Люксембург) на місяць. Виходячи з рівня національної мінімальної заробітної плати, вираженої в євро, країни-члени ЄС можна розділити на три групи:

Група 1, де національна мінімальна заробітна плата була нижчою за 500 євро на місяць в липні 2017 року (Болгарія, Румунія, Латвія, Литва, Угорщина, Чехія, Словаччина, Хорватія, Естонія та Польща. Мінімальна заробітна плата становила від 235 доларів у Болгарії до 473 євро в Польщі).

Група 2, де національна мінімальна заробітна плата перевищувала 500 євро, але нижче, ніж 1 000 євро на місяць в липні 2017 року (Португалія, Греція, Мальта, Словенія та Іспанія. Мінімальна заробітна плата становила від 650 євро в Португалії до 826 євро в Іспанії).

Група 3, де національна мінімальна заробітна плата перевищувала 1000 євро на місяць в липні 2017 року (Великобританія (дані за січень 2017 року), Франція, Німеччина, Нідерланди (дані за січень 2017 року), Бельгія, Ірландія та Люксембург. Національна мінімальна заробітна плата коливається від 1 397 євро у Великобританії до 1 999 євро в Люксембурзі). Щомісячна мінімальна заробітна плата: Молдова – 117,14 євро/2,380 лей (станом на 01.05.2017), Азербайджан – 58,59 євро/116 манат (станом на 01.01.2017), Грузія - 1069,14 ларі (станом на 01.07.2017). Австралія – 694,90 AUD/тиждень (станом на 01.07.2017), Канадаб - 11.40 CAD/год. (станом на 01.01.2017) [22].

Аналізуючи найбільш поширені міграційні потоки з України, можна дійти до висновку, що молодий трудовий мігрант задовольняється заробітною платою у країнах 1- 2 групи, яка знаходиться у межах від 500 до 1000 євро на місяць. А це означає, що створивши умови постійної праці на Україні з розміром заробітної плати у розмірі, що наблизений до 350-400 євро дасть потужний поштовх до повернення трудових емігрантів та покращення ситуації на ринку праці. Однак, підняття заробітної плати до такого рівня можливе тільки при

комплексній державній політиці економічного розвитку та не є панацеєю від масової трудової міграції, а лише, одним з важелів.

Ситуація, що сформувалась з трудовою міграцією є досить зручною для влади, однак болючою для країни. За рахунок трудових емігрантів відбувається постійне поповнення іноземної валюти в Україні, що позитивно впливає на баланс так і на курс національної валюти, у звітах подаються данні із зменшення реального (статистичного) показника безробіття, звертається увага на інтеграцію до світового ринку праці, запозичення передових знань, умінь.

Разом з перевагами існує і ряд значних недоліків, в першу чергу, це втрата Україною найбільш конкурентоспроможної частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу; втрата кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу; вкладання державою коштів у підготовку фахівців для потреб власної економіки (затрати на навчання на всіх освітніх рівнях), які, у результаті, створюють додану вартість за межами країни.

Трудова міграція, як масове явище, не сприяє наповненню пенсійного й соціальних фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчани; погіршення сімейних стосунків через довготривалу відсутність членів родин: виникає нестача батьківської уваги, деформуються родинні цінності, виховується легковажне ставлення до життя [7, с.486].

Вважаємо, що вирішення проблем трудової міграції передбачає систему необхідних заходів як внутрішніх, так і зовнішніх. Зокрема, внутрішні заходи передбачають: створення робочих місць (цілеспрямовано створювати робочі місця в таких галузях, як сільське господарство, легка, текстильна й хімічна промисловість, тобто там, де нині використовується праця мігрантів у Європі); підвищення рівня оплати праці; обмеження “тіньової” економіки та “тіньової” зайнятості; комплексна оцінка міграційних потоків. До зовнішніх заходів слід віднести: цивілізовані форми виїзду працівників за кордон; можливість вільного повернення додому трудових мігрантів; підписання відповідних міждержавних угод та вдосконалення чинного законодавства у частині ліцензування фірм для проведення працевлаштування за кордоном; здійснення постійного аналізу масштабів нелегальної трудової міграції за межі України та проведення заходів для запобігання цьому явищу; запобігання торгівлі людьми.

В.І. Мойсей вважає, що при цьому для зменшення кількості мігрантів для країн-донорів необхідно розробити власну систему стимулювання працівників на батьківщині, підвищення рівня заробітної плати, оскільки саме незадовільний рівень сплачуваності є основною причиною міграції населення і здебільшого молоді; особливої уваги потребує така категорія трудових мігрантів як «відтік умів» (науковці, вчені та висококваліфікована робоча сила). Це напрямок в сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесах набуває широких масштабів, оскільки в більшості країн для таких трудових ресурсів, людського капіталу немає достатнього рівня розвитку, гідної зарплати і внаслідок цього вони вимушені виїжджати за кордон, де їхній талант та навички оцінюються на високому рівні [23, с. 89]. І.І. Кукурудза, Т.І. Ромашенко справедливо наголошують, що для країн — реципієнтів особливий акцент необхідно робити на зменшення нелегальної міграції, оскільки вона тягне за собою негативні наслідки: суспільна напруженість, тероризм, злочинність, створення конкуренції місцевому населенню [24, с. 46].

Пропонуємо для вирішення проблем трудової міграції оптимізувати державну політику та змінити пріоритети і стратегії регулювання міжнародної міграції у відношенні до інтелектуальної робочої сили на прикладі передових країн світу (табл. 7).

Таблиця 7

Міжнародний досвід управління міграційною політикою

Країни	Проблемні питання	Умови реалізації	Стратегія
Канада	Допомога іноземним студентам. Перенавчання прибулих без запрошення на роботу	Міграція як елемент загальної стратегії розвитку для фахівців з певним рівнем кваліфікації.	Міграція, що компенсує дефіцитні спеціальності. Відбір кваліфікованих іммігрантів, що мають дружину (чоловіка) для постійного проживання на території країни.
США	Невелика допомога іноземним студентам. Величезна кількість заявників за діючими програмами, велика черга. Повернення до видачі тимчасових віз.	Захист місцевих працівників при розгляді заявок роботодавців на наймання іноземного працівника.	Запобігання міграції людей з низь- ким рівнем кваліфікації і обмеження імміграції в цілому. Квоти для найбільш кваліфікованих категорій.



			Обов'язкова наявність запрошення роботу.
Німеччина	Обмеження імміграції. Можливість зміни статусу перебування для студентів.	Дозвіл на в'їзд висококваліфікованим кадрам при обмеженні імміграції людей з низьким рівнем кваліфікації.	Суперництво з іншими країнами за висококваліфікований персонал. Постійне проживання для іноземців з високим рівнем кваліфікації та заробітної плати. Жорсткі обмеження для решти категорій
Франція	Обмеження імміграції.	Захист місцевих працівників при розгляді заявок роботодавців на наймання іноземного працівника.	Збільшення «економічної міграції». Ретельне вивчення ринку праці і переліку професій.
Японія	Дозвіл іноземним студентам шукати роботу. Невисокий рівень міграції висококваліфікованих кадрів, незважаючи на відкритість	Прийом висококваліфікованих кадрів при обмеженні імміграції людей з низьким рівнем кваліфікації.	Жорстке розмежування спеціальностей, що вимагають високий рівень кваліфікації.

*Розроблено за даними : [25, с. 64]*

Для регулювання міграційних рухів необхідно проводити міждержавну політику. Дана політика, на відміну від внутрішньої, повинна характеризуватись жорсткою та більш чіткою управлінською системою, включати в себе систему спеціальних заходів, а також законодавчих актів та міжнародних угод по регулюванню міграційних потоків.

### **Список використаних джерел**

1. International Labour Organization (ILO)  
[URL]:<http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
2. Стрільченко Є. В. Трудова міграція: аналіз законодавства зарубіжних країн у сфері працевлаштування/ Держава і право. Серія : Юридичні і політичні науки 2012. № 56. С. 228–233.

3. Костенко А. М., Світайло Н.Д. Аналіз сучасного стану трудових міграційних потоків та напрями їх державного регулювання Економічний часопис. XXI. 2009. № 3–4. С. 40–44.

4. Демографічний щорічник. Населення України за 2017 рік./ М.Б. Тімінова. К:Держава служба статистики України. 2018. С. 137

5. Poland: Government concerned about precarious work contracts for foreigners URL: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/poland-government-concerned-about-precarious-workcontracts-for-foreigners>

6. Соціологічна група «Рейтинг» URL : <http://ratinggroup.ua/ru/>

7. Perspektyvni ukraintsi dedali chastishe vyizhdzhaiut zakordon: statystyka Promising Ukrainians are increasingly traveling abroad URL: <http://svitua.com.ua/news/201701/2236perspektyvni-ukrayinci-dedali-chastishe-vyizhdzhayut>

8. Міграційний профіль України 2015–2017 URL: [http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2017\\_1.pdf](http://dmsu.gov.ua/images/files/pr2017_1.pdf), с. 50–51

9. Державна служба статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Wolowyna O. Effect of the “4th” wave immigration on the language situation of person of Ukrainian ancestry in the United States 3б. матер. IV міжн. наук.-практ. конферен. [“Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті”], (Львів, 23–24 серп. 2013 р.) / Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою. Львів : Львівська політехніка, 2013. С. 478–485.

11. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування: аналітична доповідь. К. НІСД, 2011. – 40 с

12. United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division World Migration in Figures. 2013 URL: <https://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>.

13. Оппельд Л. І., Шабардіна А. М. Сучасні тенденції міжнародної інтелектуальної міграції в умовах євроінтеграції / URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1871>

14. Чи дійсно в Чехії багато українських біженців та мігрантів? BBC веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45346887>.

15. Проект «Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму» веб-сайт. URL: [http://www.ier.com.ua/files//Projects/2013/visegrad\\_b/210x297\\_184pp\\_IER\\_Research\\_v3.pdf](http://www.ier.com.ua/files//Projects/2013/visegrad_b/210x297_184pp_IER_Research_v3.pdf).

16. Україна у цифрах 2017. // Державна служба статистики України, 2018. С. 238.

17. Україна у цифрах 2015. // Державна служба статистики України, 2016. С. 237.

18. Україна у цифрах 2014. // Державна служба статистики України, 2015. С. 235
19. Україна у цифрах 2013. // Державна служба статистики України, 2014. С. 240
20. Економічна активність населення України 2017 [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2018. – URL:  
[https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat\\_u/2018/zb/07/zb\\_EAN\\_2017.pdf](https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf).
21. Average annual wages// OECD instance – URL: [www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/oecd-employment-and-labour-marketstatistics/average-annual-wages\\_data-00571-en#..](http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/oecd-employment-and-labour-marketstatistics/average-annual-wages_data-00571-en#..)
22. Statistics of Europe// Eurostat – URL:  
<https://data.europa.eu/euodp/en/data/publisher/estat>.
23. Мойсей В.І. Зовнішні ефекти міжнародної міграції трудових ресурсів// Технологический аудит и резервы производства. 2015. № 2(6). С. 87–93.,
24. Кукурудза І.І., Ромашенко Т.І. Україна у світових процесах трудової міграції: монографія. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – 252 с,
25. Биффль Г. Миграция и ее роль в интеграции Западной Европы // Проблемы теории и практики управления. 2010. № 4. С. 64–68.
26. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами // Державна служба статистики України – URL:  
[http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans\\_u/arch\\_bnsmv\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm).

## Додаток А

Таблиця 1

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання за 2013-2017 рр (у середньому за період, у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

	Усього	у тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
2017 рік									
Усе населення	9,5	18,9	11,3	9,8	8,4	8,7	8,1	0,1	9,9
жінки	7,7	17,0	8,6	8,3	7,5	7,1	6,5	-	8,1
чоловіки	11,1	20,3	13,1	11,0	9,3	10,3	9,8	0,2	11,5
міські поселення	9,3	17,8	11,0	9,9	8,1	9,1	7,9	0,2	9,7
сільська місцевість	9,9	20,4	11,8	9,7	9,3	7,9	8,4	-	10,4
2016 рік									
Усе населення	9,3	23,0	11,7	8,9	8,0	7,7	7,3	0,1	9,7
жінки	7,7	21,5	10,2	7,6	7,0	6,3	5,2	-	8,0
чоловіки	10,8	24,0	12,8	10,0	8,9	9,1	9,3	0,2	11,2
міські поселення	9,2	23,7	11,5	8,6	8,0	7,8	7,2	0,1	9,5
сільська місцевість	9,7	22,0	12,1	10,0	7,9	7,4	7,5	0,0	10,
2015 рік									
Усе населення	9,1	22,4	11,2	9,7	7,2	7,6	6,3	0,1	9,5
жінки	8,1	21,9	10,8	8,4	6,7	7,1	4,6	0,0	8,5
чоловіки	10,1	22,7	11,4	10,8	7,7	8,1	7,9	0,1	10,4
міські поселення	9,0	23,5	10,8	9,4	7,5	7,6	6,3	0,1	9,3
сільська місцевість	9,4	20,7	12,0	10,8	6,6	7,6	6,4	-	9,9
2014 рік									
Все населення	9,3	23,1	11,1	9,3	8,1	7,3	6,0	0,1	9,7
жінки	7,5	22,4	9,7	7,6	6,9	5,6	4,4	0,1	8,0
чоловіки	10,8	23,7	12,2	10,6	9,3	9,1	7,6	0,0	11,2
міські поселення	9,2	23,2	10,4	9,1	8,2	7,4	6,2	0,1	9,5

сільська місцевість	9,5	23,1	13,1	9,7	8,0	7,1	5,6	0,0	10,2
2013 рік									
Все населення	7,2	17,4	8,7	6,4	6,2	5,1	-		7,7
жінки	6,2	16,3	7,4	6,0	5,3	4,4	-		6,9
чоловіки	8,0	18,2	9,6	6,7	7,2	5,7	-		8,4
міські поселення	7,1	19,2	8,6	6,2	5,7	5,0	-		7,5
сільська місцевість	7,3	14,6	8,9	6,9	7,3	5,2	-		8,1
2012 рік									
Все населення	7,5	17,3	9,5	6,7	6,2	5,3	0,1		8,1
жінки	6,4	16,1	8,0	6,0	5,8	4,1	0,1		7,2
чоловіки	8,5	18,1	10,6	7,4	6,7	6,5	0,0		8,9
міські поселення	7,6	18,9	9,5	6,6	6,0	5,2	0,1		8,1
сільська місцевість	7,4	14,6	9,4	7,1	6,8	5,5	0,0		8,3
2011 рік									
Все населення	7,9	18,6	9,2	7,3	6,4	5,1	0,1		8,6
жінки	6,8	18,7	8,2	6,1	5,7	4,2	0,1		7,8
чоловіки	8,8	18,6	9,9	8,4	7,0	6,0	0,0		9,2
міське населення	8,0	20,2	9,2	7,3	6,2	5,2	0,1		8,6
сільське населення	7,5	16,1	9,1	7,3	6,7	5,0	0,0		8,5
2010 рік									
Все населення	8,1	17,4	9,9	7,8	6,8	5,3	0,0		8,8
жінки	6,8	16,7	8,1	6,8	6,0	3,9	-		7,8
чоловіки	9,3	17,8	11,2	8,7	7,6	6,8	0,1		9,7
міське населення	8,6	20,2	10,3	7,6	6,9	5,6	0,1		9,1
сільське населення	7,1	12,6	8,4	8,3	6,5	4,8	-		8,1

Складено на основі [24]

## Додаток Б

Таблиця 1

Рік	Номінальна заробітна плата, грн.	Відсотків до попереднього року	
		номінальна заробітна плата	реальна заробітна плата
2010	2239	120,0	110,2
2011	2633	117,6	108,7
2012	3026	114,9	114,4
2013	3265	107,9	108,2
2014	3480	106,5	93,5
2015	4195	120,5	79,8
2016	5183	123,6	109,0
2017	7104	137,1	119,1

*Джерело [14, с.34]*

### **Автори:**

1. Боднарчук Т.Л. – к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
2. Свідер О.П. – к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
3. Мазур Н.А. – д.е.н., професор кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
4. Ящишина І.В. – д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
5. Семенець І.В. – к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
6. Кушнір О.К. – к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
7. Олійник О.С. – к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
8. Буторіна В.Б. – к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
9. Матвейчук Л.О. – д.н. з державного управління, доцент, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
10. Чаплінський В.Р. – к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

**Навчальне видання**

**Економіко-управлінські аспекти  
функціонування та розвитку суб'єктів  
господарювання  
Том 2**

(колективна монографія)

Підписано до друку 05.03.2020 р. Формат 60x84/16  
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний  
Ум.друк. арк. 11,16. Тираж 300. Зам. 33

Видавець Панькова А. С.  
вул. Симона Петлюри, 30-Б, м. Кам'янець-Подільський, 32302.  
Тел./факс: (03849) 3 90 06, (067) 381 29 43.  
E-mail: [aksiomaprint@ukr.net](mailto:aksiomaprint@ukr.net), [sales@aksioma.org.ua](mailto:sales@aksioma.org.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6561 від 28.12.2018 р.